

 D I M
Ф Р А
Н К А

ROBERT T. GIBBS

NEALS & BISHOP

TOMB TOWN

NEW YORK, 1868

ЗБИРНИКЪ ТВОРИВЪ

Ивана Франка.

Томъ третій.

У Ёыиви, 1905.

Иванъ Франко.

БОРЫСЛАВСЬКИ
ОПОВИДАННЯ.

и

У КИИВИ, 1905.

Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатыкъ, № 40.

Дозволено цензурою С.-Петербургъ, 28 Апрѣля 1904 года.

Р и п н ы к ъ.

I.

— ване, Иваночку, соколе мій дорогой!
— Чого хочешъ?

— Та бо ты такый теперь гострый, непрывитный якыйсь...

— Говоры, чого потребуешъ?

Осинній витерь шумивъ и свыстивъ по вузькихъ вулычкахъ Борыслава*) и розкыдавъ мокру глыну, свижо за дня выдобуту зъ ямы. Ничъ була темна.

— Ну, докы тутъ буду чекаты на твою бесиду? Говоры, чого выкыкала мене сюды, на вулицю, въ такый витерь?

---

*) *Борыславъ*—село Дрогобыцького повиту въ Галычынѣ, славне своимы копальнямы земного воску (озокериту) та нафты. *Рипныкамы* звутся тамъ робитныкы; *ропа* або *кыпячка*—нафта; *яма*—шахта.

— Я хотила поговорыты зъ тобою такъ... якъ да-
нише бувало... знаешъ, у сели...

— Отто! Знайшла часъ и мисце! Говоры швыдче, чого
тоби треба! Не бачышъ, я весь промерзъ!

— Бачу, бачу!—Ии голосъ тремтивъ и вся вона про-
мерзла далеко гирше видъ Ивана.—Иване... ты, бачу,
вже не любышъ мене... бодай не такъ, якъ дав-
нише...

— Га, га, га! По чимъ такъ миркуешъ?

— А та Ганка круглолыця... Ты зъ нею що вечиръ
водишся...

— Цу на тебе! Я зъ нею!... Сама за мною бигае.
Хиба жъ їй забороню, колы сама тягається за мною?

— А мени жъ на що заборонюешъ?

— Е, ты все себе сунешъ напередъ! Чого тоби треба?
Хыбуе тоби чого? Скажы, ты знаешъ, я николы не
видмовлявъ тоби помочи въ нужди.

Дивчына зитхнула.

— Въ нужди! Боже, якъ бы ты бачывъ мою нужду!...
Та що тамъ... Одного мени бракуе, Иваночку...

— Чого?

— Тебе.

— Адже ось бачышъ мене.

— Та що зъ того! Колы сердце твое до мене не
горнеться! Колы ты забудъ мене, не любышъ мене! Зъ
тобою я бъ нїякои нужды не боялася. Для тебе бъ
усяке лыхо перенесла...

— Етъ, дурна ты,—перебывъ їи Иванъ,—дурна та й
годи! Гадаешъ, що я за Ганкою гыну, а мени Ганка й
не въ голове!...

Потимъ зблызвшыся до неи и прыгортаючы їи до себе, винъ додавъ мякшымъ, тихишымъ голосомъ:

— Не бійся, Фрузю! Я тебе не забуду! Тямышъ, якъ я прысягався тобі—тамъ, пидъ лыпою? Панъ Бигъ се чувъ и винъ мени свидокъ. Ще трохи потерпимо обое... Хиба жъ я не знаю, що тобі важко? Але жъ бо й мени не легко. Ще пару недиль... Але теперь за-спокійся. Часъ до хаты. Ты вся трусышся, ты про-мерзла... Ходы зо мною сюды, до шынку. Ходы оби-гріешся. Адже тобі далеко до-дому!...

— Та бо я...

— Ничого не балакай, ходы!

И винъ майже сыломиць затягъ їи до шынку, де було повно народу, робитныкивъ та робитныць, повно гамору, задухы, сопуху видъ заропленихъ сорочокъ та полотнянокъ, голосного реготу й горилчаного духу. Нихто не звертавъ на ныхъ увагы. Обое силы коло стола, близько печи, а Фрузя цикаво поводиыла очыма довкола, чы нема въ шынку Ганкы, їи найтяжшого во-рога, їи супротивныци въ Ивановимъ серци. Ганкы не було, й вона видитхнула вильнише. Выпившы чарку вышнивкы й обигрившыся, вона говориыла весело, зга-дувала село и знайомыхъ, а въ кинци, прыхылывши Иванову голову до себе, прошепотила:

— А въ мене новына.

— Яка новына?

— Сподиваюся гостя.

— Гостя?... Якого?

— А ну вгадай.

— Я? Видкы я маю знаты, хто до тебе въ гости на-ладывся?

— Повыненъ знаты!

— Повыненъ? Тьфу, а се щò за гисть такый?

— Ахъ ты недогадливый!...

И вона поторгала його за вухо, всмихаючысь.

— Се жъ дытына! Твоя дытына, Иване!

Вона сылкувалася вымовыты ти слова звычайно, весело, але їй не стало духу, ани голосу. Серце забылося, затрипалося въ грудяхъ. Вона знала, що видъ того, якъ прыйме Иванъ сю звистку, залежить дуже багато, може навить циле жыття їи. И вона видколы почула себе матир'ю, найдужче боялася сеи хвыли, колы їй доведеться сказаты про се Иванови. Що то скаже винъ? А теперь, колы слово зирвалося зъ усть, вона сыдила блида, залякана, мовъ вынуваѣа якимсь тяжкымъ грихомъ, мовъ ждала видъ нього якогось страшного прысуду.

А Иванови немовъ зовсимъ-зовсимъ байдуже. Винъ одвернувъ голову, пиднявъ очи до стели й почавъ потыхеньку свыстаты, а потимъ, зырнувши на Фрузю, запытавъ їи мовъ з-нехотя:

— Ну що, вып'єшъ ище порцыйку?

— Ни, не хочу,—видповила дивчына ледви чутно.

Иванъ замовывъ соби склянку пыва й не говорывъ ничего. Вона сыдила, мовъ нежива. „Все пропало! Все пропало!“ вертилося въ їи голови. „Винъ не любыть мене! Ось тутъ покыне въ тимъ пекли, въ тій баюри!“

Въ шынку гудило и клекотило. Ёй зробылося душно, немовъ щось стыскало груди. Вона встала.

— Ёдешъ уже?

— Ёду.

Винъ не рушився зъ мисця, не просывъ їи пидождаты, а все ще вдывлявся чогось у стелю. У Фрузи закрутылыся слъозы въ очахъ, але вона сыломиць проковтнула ихъ.

— Добраничъ тоби.

— Добраничъ.

На вулыци витерьъ ухопывъ їи въ свои холодни обіймы, торгавъ полы їи свытки, сыпавъ їй у лыце грудкамы глыны, але вона не чула ничего. Въ їи серци було ще холоднише, ще темнише, якъ по борыславськихъ закуткахъ.

II.

На самимъ кинци Борыслава, на порожній голотечи, стоявъ великый магазынь, де складалы земный вискъ, выдобутый зъ ямъ, власнисть жыда Линденбаума. Се будынокъ великый, деревляный. Довкола нього повно ямъ, а по-пидъ стинамы навалено купы „лепу“—сирого мулу, выдобутого зъ ямъ. Тилькы вузьки стежки, попротырани тачкамы, снуються зъ усихъ бокивъ помижъ тымы горбамы до брамы магазыну.

Позаду, напроты брамы магазыну, живъ сторожъ у двохъ добудованыхъ цюпкахъ *). Ся добудова майже зовсимъ була схована мижъ высокымы купамы лепу, такъ, що сонце ридко колы й заглядало кризь вузьки виконця до середины. Сторожъ бувъ удовецъ, диты, яки мавъ, пороздававъ людямъ на выховокъ, а бажаю-

---

*) Цюпа, цюпка—конура

чы заробыты по-надъ те, що платывъ йому Линденбаумъ, наймавъ одну цюпку на ночивлю робитныцямъ, а самъ вдоволявся одною,—и такъ винъ мало що й спавъ у-ночи, мусивъ вартуваты, бо полиціи въ Борыслави тоди ще не було.

Вже пизно вночи. Тисна, брудна и душна цюпка наповнена робитныцямы. Стины голи, ледви побилени вапномъ по дошкахъ, на одній налиплено якыйсь образокъ и кавалокъ дзеркала, въ однимъ кутку тапчанъ, збытый зъ трьохъ дощокъ и прыкрытый синныкомъ та плахтою, а край викна маленький столычокъ на трьохъ высокыхъ ногахъ—бо викно высоко. Ось и все, що можна було добачыты въ хати. Ани печи, ани кухонной посуды, ани постели, ани скрыни. На тапчани не було никого, та за те на помости набыто, мовъ оселедцивъ у бочци, якихось людськихъ истотъ, що голосно, важко дыхають, але въ сутинку, якый стоить у хати, подибни до одной простеленой по доливицци версты брудного шмаття, свытокъ, хустокъ та чобитъ. Се—ничлигъ робитныць. Бабы, дивчата, молодыци, котрыхъ изъ далекихъ сторинъ прыганяе сюды недоля, натомывшы черезъ день груды й руки пры корби або пры выбиранню лепу зъ кыбливъ *) та воску зъ помижъ глыны, теперь лежать покотомъ на холодній, деревлянній пидлози, кулакъ пидъ головою, стулени одна до одной, разъ за-для недостачи мисця, а по-друге—такъ буде теплише.

---

*) Кыбель—бляшане видро, що нымъ вытягають изъ ямъ той лепъ.

Ихъ лица пожовкы зъ нужды, ихъ руки немовъ оброслы глыною й земнымъ воскомъ, ихъ одиждь—то позшыване лахмачня, що ледви-ледви держыться на тили. Стари, недугамы та грызотою поорани лица лежать побичь молодыхъ, що ще не стратылы слидивъ красы, хоча звялыла вже ихъ передчасна тяжка праця, нужда й розпуста. Въ хати тихо, тилькы десь-колысь котра сонна скрыкне й розмахне рукамы, инша пробуркоче якесь прокляття, або кризь сонъ обійме сусидку,—йї певно сныться, що обіймае коханця. Та найрухлывише спыть ота стара бабуся—колысь перша господыня въ сели, а ныни мало що видминна видъ жебрачки. За дня зъ неи роботы не багато, сылы въ старыхъ кисткахъ нема й за дытыну, отъ хиба сыдыть у кутку кошары та перебирае лепъ, выдобутый зъ ямы. За те йї платять тры шисткы *) денно, вона й за се Богу дякуе. Але за те вночи вона немовъ оживае. Здається, що тоди воскресае въ їи души циле жыття, проведене въ кращыхъ обставынахъ. Вона захрыплымъ голосомъ муркоче свои дивочи, давно забути спиванкы, потимъ торгае на соби курмання, немовъ поправляе свои вборы передъ дзеркаломъ; потимъ пышно похытуе головою, немовъ розмовляе зъ давними сусидкамы и хвалыться новымы коралямы; то зновъ поцмокуе губамы—смакуе гриту зъ медомъ горилку. А тамъ пидуть якись прокльоны, важке хлыпання, стогнання и зновъ урывкы писень—и такъ цилу ничь. Не разъ їи сусидка збудыться видъ тыхъ їи снивъ, заклыне и штовхне стару

---

*) Шистка—10 крейцаривъ, 8 копійокъ.

въ бикъ, щобъ спала тихо, але се не помагає ничего. Стара проснувшись ничогисинько не тямить, що їй снылося, а тихо спаты не може.

На маленькимъ столыку пидъ викномъ палахкотить свичечка, злиплена зъ жовтого, нечыщеного земного воску. Мыгтыть їи свитло и блымає неривно, кыдаючи непевни блыскы на сонныхъ робитныць. Край столыка сыдыть похылена дивчына—одынока людына въ цилимъ будынку, котрой не береться сонъ. Їи сумне, тужлыве око слидыть за быстрымы рухамы голкы. Вона шыє сорочыну—малесеньку-малесеньку,—шыє пыльно по ночахъ, бо вдень инша робота.

— Мовывъ, що Ганка йому не въ голови,—снує вона невесели думкы.—Може се й правда. Ба, але жъ того не мовывъ, чы любыть мене, чы ни. Тай на що мовыты? Хиба я сама не бачу? Ни, не любыть винъ мене, не думає про мене! Винъ забувъ свою присягу, хочъ словамы й згадує їи. Що слова? Витерь тай годи. А панъ Бигъ зъ неба не злизе, пальцею быты не буде. Такъ винъ думає соби, певно въ кулакъ сміється зъ мене. Сміється зъ дурной, що за-для нього покынула батька, матиръ, хату, що виддала йому свою добру славу... Все, все виддала я йому, покынула за-для нього! А теперь, колы вже нема що бильше взяты зъ мене, я йому непотрибна, ненавысна!

И въ їи очахъ зновъ закрутылыся сльозы, та теперь вона не зупыняла, не ковтала ихъ и вони полылыся ряснымы капкамы на їи шытво.

— Боже, Боже! за яки грихы ты такъ тяжко покаравъ мене?—простогнало їи змучене серце.

Голка зупынылася. Фрузя, сама не знаючы—чого,

вдвлялася въ полум'я нафтивкы. Сынїй дымъ пидни-
мався поверхъ полум'я и стоявъ густымъ туманомъ
пидъ стелею. У неи болила голова. На двори свыставъ
витерь, вїавъ кризь шпары до хаты й обдувавъ їи хо-
лодомъ.

Фрузя заплакалася и їй зробылося лекше.

— Ни, винъ любыть мене. Я бъ умерла, якъ бы винъ
переставъ мене любыты. И що жъ я йому зробыла та-
кого, щобъ мавъ забыты мене? Та й що я зробыла бъ
безъ нього зъ маленькою дытыною, що не за довго
прїйде на свитъ, зъ тымъ непрошенымъ гостемъ, пе-
редъ якимъ не можна замкнуты дверей?

Правда, Фрузя не знала такожъ, щò буде робыты
зъ нымъ, зъ Иваномъ, колы появыться дытына. Ад-
же жъ бачыла, якъ винъ сквасывся й видвернувся, по-
чувшы, що вона сподивається дытыны. Знала, що гро-
шей у нього нема, що винъ день-у-день на работи и
для неи самой ничего не лышается, кримъ шпыталю.
Вона бачыла се вже ясно ще передъ годыною, колы
скульвысь и зубамы цокочучы, йшла зъ шынку до
сеи хаты. Але теперь вона не думала про се. Їй було
страшно думаты про се и якъ той, що топыться, ха-
пається за прутыкъ, за стебелыну—такъ вона вхопы-
лася за ту думку: колы бъ винъ любывъ мене, колы бъ
винъ бувъ пры мени! Зъ нымъ мени ничего не страш-
но, винъ на все знайде раду!

Вона самохитъ дурыла себе тою думкою, вмовляла
їи въ себе и теперь була майже певна, що все воно
такъ и буде. Мусыть буты! Хиба бы Бога надъ ными
не було! Адже жъ вона не даромъ покынула за-для
нього батька й матиръ, не даромъ набидувалася такъ

багато! Адже жъ винъ не даромъ обіцявъ їй, що ще трохи побидують, а потимъ усе буде добре, все лихо минеться. Що винъ задумує зробити? Вона не могла догадатися, але чула, що їй на серці робитися весело, легко, мовъ тій травуці, що на весну з-пидъ снігу выколюється на свить...

Вона вдвлялася въ нафтивку, що вже ось-ось догорала и не свитыла, а дымлася й наповнювала всю хатыну чадомъ. Серце Фрузыне былося живо-живо. Їй здавалося, що голка въ їи рукахъ литає швыдко—корба крутыться легко, скоро. Втомы, холоду—ани слиду. Музыка грає, блыщыться щось мовъ довгый, соняшный шляхъ посередъ зеленого жыта. Лоскоче щось, мовъ дотыкъ мя'кыхъ, любыхъ рукъ... Ии голова похылылася на стиль, и вона заснула.

А здалека, видъ Борыслава, доносывъ витерь глухи окрыкы та спивы. То крычали и спивалы рипныкы, выйшовшы зъ шынку. А мижъ усима голосамы найсьльнишыи голосъ Иванивъ выводывъ:

А я тебе, моя мыла, не покыну,
Положу ты на лижечко, якъ дытыну!...

III.

Вранци Фрузя прокынулася швыдче видъ иншыхъ робитныць. У неи болила голова, їи кыдало въ холодъ, млоило въ середыни, але вона й не думала про се. Умывшыся швыденько, вона побигла до шынку, де мала заплачене за цилый тыждень напередъ снідання—горнятко гарячого молока и хлиба шматокъ. Але йижа не йшла їй у горло. Насылу выпывшы молоко, вона взя-

ла хлибъ за пазуху й побигла. Куды? Вона й сама не тямыла гараздъ. На роботу ще було завчасно. Й хотилось побачыты Ивана, але вона знала, що ледви чы знайде його на вулицы, а де винъ ночувавъ сымы днямы, того не знала. И ось вона йшла на-вгадъ, чалапаючы по густимъ, лыпкимъ болоти, кулячысь одъ вятру, бажаючы втомую й рухомъ заглушыты неспокой, що бушувавъ у їи серци.

Борыславъ починавъ оживлюватися. Зъ темныхъ норъ, изъ затхлыхъ, душныхъ та тисныхъ халабудъ вылизалы брудни, заспани люде. Воны починали день прокльонамы и сваркою; не мывшыся й не хрестывшыся, тяглыся до шынкивъ, а видсы, выпывшы по келишкови горилкы, закусывши сухымъ хлибомъ и взявши за пазуху такожь сухого хлиба, трохи ковбасы або головку часныку, йшли на роботу. Въ кошарахъ*) де-де теленькалы дзвонкы, крычалы кассыры, скрипили корбы. Середыною вулицы тяглыся возы зъ дровамы, зъ мишкамы бульбы, зъ хлибомъ та иншою поживою. А по надъ усимъ тымъ сире, насуплене небо думало якусь понуру думу, а здалека зеленивъ высокый смерековый биръ по схылахъ Дила**).

Чалапаючы вулицею, Фрузя бигала очыма по всихъ закутынахъ, заглядала въ одчынени двери шынкивъ, у знайоми кошары, але Ивана не було нигде. На закрути, не далеко гостынницы Кырныцького, що була головнымъ осередкомъ робитныцького жыття й ничныхъ

---

*) Кошара — будивля надъ ямою.

***) Диль — передгир'я Карпативъ; смерека — дерево зъ породы ялынъ.

гулянокъ, вона здыбала Ганку. Се була дивчына зъ того самого села, що Фрузя й Иванъ. Здорова, червонолиця, зъ вытрищенымы очыма й грубымы губамы, вона була правдывымъ сылачемъ супроты худои, помарнилои Фрузи. Несучы на коромысли коновкы зъ водою, вона твердо ступала по розмоклій глыни босымы, червонымы ногамы. И чорни косы были обвыты довкола головы, а чорни, блискучи очи сміялыся здоров'ямъ и сылою, котрой, выдно, николы не пидгрызавъ червякъ ніякои внутришньої грызоты. Се була одна зъ тыхъ грубыхъ натуръ, у якихъ души не доколупаешся. Хочъ у бидности и въ тяжкій праці, вони не знаютъ властыво биды, не знаютъ того горя, яке плыве зъ несповненихъ бажанъ, зъ незаспокоеного чуття, зъ незгоды мижъ волею и сылою. Вони, здається, сотворени для тяжкої праці, якъ вилъ до ярма; ихъ горе починається ажъ тоди, колы не стане ихъ звычайно зализного здоровля.

Фрузя ще здавна не любила Ганкы, а теперь, колы бачыла, якъ Иванъ пры ній робыться веселымъ, жартує, танцює зъ нею, вона ненавидила їи зъ цилого сердца. Вчорашни Иванови слова, що Ганка сама тягається за нымъ, мовъ окрипъ заклекотили въ їи серци.

— Слухай ты, Ганко!—сказала вона, не витаючыся й пидходячы близько до неи.

— А чого тобі видъ мене треба?

— Ты у Кырныцького на служби?

— А такъ... вже четвертый день.

— А бувъ тамъ мій Иванъ учора?

— Твій Иванъ? Який твій Иванъ?—зъ наругою промовыла Ганка.

— Сама знаєшъ, якый!—мовыла Фрузя, душачы въ соби злисть.

— Такой винъ твій, якъ мій. Навить мій бильше, бо тебе не хоче й на очи бачыты, а зо мною йому весело.

— Брешышъ, помыйныце! — крыкнула Фрузя. — Брешышъ, брешышъ! Не смій мени волочытыся за нымъ! Винъ самъ казавъ, що ты за нымъ волочышся. Слухай, колы я тебе ще разъ побачу зъ нымъ, то тоби очи выдеру.

— Дерыся по стинахъ ты, опудало! Чого ты мене чипаєшъ?

— Не смій! Не смій!—крычала Фрузя, ледви дышучы.—Не смій мени баламутыты його!

— Отже жъ посмію, и що ты мени зробишъ? И вчора я була зъ нымъ, и сьогодни буду, и колы мени схочеться, то буду. А ты хочъ трисны зо злосты, то мени байдуже!

Фрузя, не тямлючы сама себе, кынулася на Ганку зъ кулакамы, але ся лышь разъ замахнула коновкою й обилляла їи цылымъ валомъ воды.

Зареготалыся рипныкы, що купою стоялы на вулицы и слухалы сеи голосной розмовы двохъ супротивныць:

— Добре, Ганко! Скупай їи! Нехай не буде така гаряча!—крычалы одни.

— А ну, Фрузько, вхопы їи за косы! Якъ вона тоби сміє парубка видбываты?—пиддратовувалы други.

Фрузя сама себе не тямыла зо стыду и зъ пересердя. Вона була вся мокра и тряслася зъ холоду, але проте пересердя подужало. Вона кынулася на Ганку и, вхопывшы їи за косы, почала торгаты й быты. Ганка,

все ще держачы коромысло зъ коновками на плечахъ, хвилью була безпомична й не знала, чы держаты коромысло, чы боронитыся. Та швидко надумалася, пустыла коромысло й вильною рукою вдарила Фрузю въ груди такъ сыльно, що ся видразу звалылася зъ нигъ и пустыла їи косы.

— Га, га, га!—реготалыся рипныкы.—Отъ дивка, якъ жовнярь! От-такъ їи!

— Иване,—крычалы инши на Ивана, що власне йшовъ изъ шинку.—А ходы-но сюды! Побачышь комедию.

— Та що тамъ?—мовывъ Иванъ.

— Ходы, тутъ дви дивчыны черезъ тебе мало соби вилку не вкоротятъ!... Ходы, хочъ подывыся! От-то шаслывий парубокъ, що дивкы за нього б'ються!

Иванъ наблызввся й заразъ порозумивъ, що діється.

— Ганко,—мовывъ винъ гризно,—що ты робышь?

— Ады,—закрычала Ганка.—Отсе опудало чогось мене чипае. На дорози мене перейшла тай поблику зъ мене робыть.

Фрузя, ледви дыхаючы, пиднялася зъ земли. У неи болило въ грудяхъ, духъ запирало.

— Иване,—промовыла вона.

— А йды соби до дидька,—буркнувъ Иванъ.—Чого ты лизещъ до мене, ще й на вулыци публику выробляещъ? Отъ иды та переберыся,—ады, ты вся мокра.

— Се я їи хлюпнула, щобъ їи залляты оту шыроку хавку! — глузувала Ганка. — Нехай на другый разъ знае, якъ мене зачипаты.

И схопывшы коновкы на коромысло, вона побигла геть. Такъ само Иванъ, плюнувшы зъ пересердя, видвернувся й пишовъ разомъ зъ иншымы рипныками до

своєи роботы. Фрузя лышылася сама. Вона вся тремтила, чула себе безсылою, нещасною, самою на всимъ свити. На що їй жыты? Адже теперь їй усе ясно; теперь нема ніякого сумниву, ніякои надїи. Не знаючы, якъ и колы, вона зайшла до своєи кватыри, скинула зъ себе мокру одижъ, передяглася, але замисть того, щобъ иты на роботу, лягла на своимъ тапчани й лежала, злегка стогнучы. Въ будынку не було никого. Вона чула страшенный биль у голови, страшенну втому въ цилимъ тили. Ии палыла спрага, вона ледви-ледви зволиклася зъ постели, прынесла соби воды, напылася й обвыла голову мокрымъ рушныкомъ. Лягла потимъ и заснула.

IV.

Ввечери того жъ такы дня Иванъ вступывъ до Кырныцького на склянку пыва. Ганка поставыла передъ нымъ замовлене пыво и пишла, не кажучы й слова. Иванъ такожъ не зважавъ на неи и, п'ючы пыво, звильна сыдивъ и не то дримавъ, не то думавъ щось. Ганка килька разивъ проходила поузь нього, зыркала з-пидъ лоба, выдно було, що хотила бъ зачепыты його, але не зачипала. Ажъ колы Иванъ замовывъ другу склянку, вона, ставлячы їи на столи, промовыла йидко, з-нехотя:

— Ну, а де жъ твоя ота?

— Яка ота?

— Ну, твоя наречена?

— Моя наречена? Не маю ніякои.

— Говоры, брешы! А Фрузька що? Вона поводитьься

вже не якъ наречена, а якъ твоя жинка. „Не смій мене мойого Івана баламутыты“!

— Ха, ха, ха!—засміявся Іванъ, але сылувано, якъ то кажуть, на кутни зубы.

— Скажы їй,—говорила Ганка швидко и гнивно,—нехай мене не зачипае. Я не їи помыйныця! Я не їи пидвладна. А якъ мене ще разъ зачепыть, то я не буду дывытыся на їи писну фигуру, але розпосочу, зубы выб'ю,—нехай знае!... Розуміешъ?

— Та видчепыся ты видъ мене!—мовывъ Іванъ.—Говоры їй сама, що їй маешъ сказаты. Се мижъ вамы ратунокъ, а мени дайте чысту годыну!

Ганка видійшла. Іванъ сыдивъ и пывъ пиво. Та ось до шынку прыйшла цила ватага рипныкивъ. Побачывшы Івана, вони почалы жартуваты зъ нього:

— А! Иване! Чуємо, що покидаешъ Борыславъ.

— Я? Ани мени снытыся!

— Що женишся зъ Фрузею и йдешъ на їи отцезію.

— Чы вы подурилы?

— Та ты самъ, выдно, вдуривъ, колы хочешъ вильне борыславське жыття проминяты на жыття вола въ ярми!

— Хлопци!—скрыкнувъ Іванъ, роздратованый сымы словамы, и гримнувъ склянкою объ стилъ.--Гунцвотъ*), хто мени се говорыть!

— Та мы не видъ себе говорымо. Намъ такъ оповидали ти дивкы, що ночують зъ твоею Фрузею. А имъ вона говорила, буцимъ то все вже мижъ вамы умовлено.

---

*) Гунцвотъ—зъ немецкого Hundstoffs—собака.

— Чы стеклася дивка? Що миждь намы умовлено? То правда, що вона килька разивъ товкла мени, щобъ я покынувъ Борыславъ, а я, щобъ спекатыся їи, сказавъ їй разъ: та добре, добре, ще пару недиль заждимо, а потимъ якось то буде. Тай тилькы всеи розмовы було!

— Га, га, га!—реготалыся рипныкы.—Добре ты сказавъ їй!... Пару недиль заждимо, а потимъ якось то буде... Отъ такъ, то й але! А за пару недиль буде те саме святе, що й теперь є!...

— Ну, та певно! Адже панъ Бигъ не прыйде та не зробить чуда ани для мене, ани для неи. Адже знаете, що у мене своихъ статкивъ-маеткивъ нема: що зароблю, те й маю

— Ну, Иване, а було колысь,—закынувъ хтось изъ купы, що блыжче знавъ Иванови видносыны.

— Е-е-е! Чы одно то було тай зъ водою поплыло!—мовывъ Иванъ, махнувшы рукою.—Що мени зъ того, що батько бувъ багачъ на все село? Я зъ того ныни що маю?

— Хиба оскомыну?—крыкнувъ хтось зъ гурту.

— Рація! Хиба оскомыну. Але оскомыною ни хто сытый не буде. Ну, а Фрузя що мае? Вона то нибы говорить, що вона за-для мене покынула батька и прыйшла сюды, але я то знаю липше. Покынула, бо мусила, бо дома тисно, у батька ще дви дивкы, треба ихъ замиждь виддаваты, а тутъ нема зъ чого. Всього маетки—два пруты поля та й ота хатчына. То ще зъ прутомъ поля дивку хто-будь визьме, у кого є свойого трохи; та й ще колы дивка здорова и добра до работы. А вже якъ на трьохъ дилыты, то на таке ни хто й не подывытсья. А ще колы дивка—якъ гусяче пови-

тря: ни до охоты, ни до работы, якъ ота Фрузя. Ну, що зъ неи за робитныця? Десь пры багацтви, якъ бы ото вбравъ, якъ бы на то хухавъ, якъ на дытну, то може бъ и було до людей подибне; а пры бидности, на зарибни руки взяты та оженытыся зъ такымъ, то лише прыв'язаты соби каминь до шыи та въ выръ зъ берега!

— Та то правда, правда,—говорылы рипныкы, вже не жартуючы.

Въ тій хвыли з-за велькой печи, що стояла въ кути шынковой кимнаты, высунулася блида, скулена постать, що сыдила тамъ вже килька хвиль, всунувшыся до шынку затыльнымы двермы зъ синей и не спостережена никымъ середъ гамору й п'ятыкы. Се була Фрузя. Вона тряслася въ пропасныци, їи очи блищали, уста були майже зовсимъ били и потriskани видъ гарячки. Непевнымъ крокомъ вона, протыскаючыся помижъ рипныкивъ, выйшла на середыну шынку й, зупынившыся передъ Иваномъ, уклонилася йому, досягаючы рукою земли. Все затыхлы и ззыралыся на неи.

— Дякую тобі, Иване,—промовыла вона,—дякую за те, що ты хочъ разъ сказавъ шыро й по правди те, що думаешъ. Теперъ я знаю, яка передо мною дорога. Не бійся, я тобі бильше не перейду дороги, не докучу тобі, ани докорю. Жый соби, якъ самъ знаешъ и нехай тобі Богъ помагае...

И вона ще разъ уклонилася йому. Иванъ сыдивъ за столемъ, мовъ на терню.

— А те, що ты клявся та прысягався мени, що визьмешъ мене, видкупышъ свій грунтъ, будешъ зновъ господаремъ,—нехай се Богъ забуде. Я теперъ знаю, що

ты брехавъ—але до ныни я вирыла тоби. Тилькы те ты неправду сказавъ, що мій тато самъ нагнавъ мене до Борыслава. Се ты брешышь, небоже!... Тато навить не знавъ, де я подилася. Нихто не знавъ. Тилькы я знала тай Богъ, що подавъ мени сю думку, певно за якись тяжки грихы. Але колы я почула, що ты тутъ хорый, що лежышь у пустій, холодній буди, що черезъ день нема тоби кому разъ воды податы,—тоди щось шыбло мени въ сердце: „Адже жъ мы любылыся обое. Адже жъ то мій нареченый передъ Богомъ, хочъ не передъ людьмы“. И я зибралася й пишла сюды; Богъ, видно, потребувавъ на щось моеи муки, бо видмирывъ мени їи повну мирку. А ты ныни досыпавъ зъ чубкомъ, пересыпавъ черезъ край... Дякую тоби ще разъ. Бувай здоровъ!

И вона втрете вклонила ся йому й выйшла.

Рипныкы мовчало хвылю писля сеи несподиванои прыгоды. Але швыдко отряслыся видъ зворуження. Посыпалыся груби, цинични жарты.

— Ады, оса—якъ жалыть!

— Та то холера, не дивка!

— Въ работи чоловикови не поможе, а своимъ языкомъ и своимы слъозамы сердце злоточыть!

— Ну, оженыся зъ такою, то маешъ готовый шпыталь дома!

Тилькы Иванъ мовчавъ и сидивъ, понурывшы голову.

V.

Выйшовшы видъ Кырныцького, Фрузя не зупыняючыся почалапкала вулицею, сама не знаючы, куды й по

що. Було холодно, темно, дрибний дощ ^жсикъ їй просто въ очи, вулиця, розмокла и розталапана, була швидше одною великою баюрою, нижъ вулицею. Фрузя йшла, на-сылу вытягаючи чоботы зъ лыпкого болота, на-сылу переводячы духъ. Їи пекло щось у грудяхъ, але на очахъ не було слизъ, ани въ голови думокъ. Тилькы неясне та непереможне почуття—геть видсы! тикаты! сховатися!—гнало їи напередъ. Сховатися, але де? передъ кымъ? Вона не розумила того, що їй хотилось сховатися передъ самою собою, передъ власнымъ болемъ...

Не пройшла вона й сто крокивъ, колы обикъ неи де не взялася Ганка. Видкы вона взялася? Мабуть чувшы Фрузыну бесиду й бачучы, якъ вона сама вийшла зъ шинку, Ганка зибралася непомитно й непомитно выбигла їй на здогинь. Вона такъ несподивано опынылася обикъ Фрузи, що ся, зырнувши въ бикъ, ажъ злякалася побачившы їи, скрыкнула й перехрестылася. Ганка засміялася стыха.

— Злякалася?—мовыла вона.—Не бійся, се я, Ганка...

— Чого ты хочешъ видъ мене? —ледви промовыла Фрузя...

— Ничого... Йду соби вулицею. Хиба не вильно йты обикъ тебе?

— Але тоби не сюды дорога?

— И тоби ни. Адже до своєї кватири ты повинна була йты въ протывный бикъ.

— Мени все одно,—мовыла Фрузя.

— Ну, а мени туды треба,—мовыла Ганка. Хвылю обыдви йшли мовчкы. Кругомъ було пусто, тилькы зъ шинкивъ чуты було крыкы и спивы та чорный вельтень Диль шумивъ и стогнавъ пидъ осинню негоду.

— А що, напштыкавъ тобі пидъ нисъ твій Иванъ? — промовыла злистно Ганка.

— А ты тому й рада!

— Я? Мени байдуже. Я се давно знала.

— Що знала?

— Те, що ты почула теперь. Що Иванъ не любить тебе. Що винъ дурыть тебе й не думає женытыся зъ тобою.

— Винъ самъ тобі се говорывъ?

— Ну, а хто жъ бы иншый?

— Значыть, винъ любить тебе?

— Мене? Або я знаю. Мени байдуже.

— А по що жъ ты заскакуешъ коло нього, чипляешся його, якъ реп'яхъ кожуха?

— Ха, ха, ха! Ани мени сныться! Винъ самъ пидлещується до мене, говорыть мени всячыну, але я розумію се все дуже добре!

— Обое розумієтеся, якъ лыси кони, — зъ погордою мовыла Фрузя.

— Се й найлипше. Я знаю, що колы винъ пидлещується до мене, то має въ тимъ свій интєресъ, а винъ знає, колы я до нього зубы сушу, то се не зъ великой любви, а такожъ за-для якогось интересу.

— Гьфу! — зъ обуреннямъ сплонула Фрузя.

— Плюй, не плюй, а я кажу, що такъ липше. Ты зъ великой любви дійшла до того, що теперь идешъ кудысь на зламану голову, а я соби сыта, здорова и вдоволена. Йому такожъ не зле зъ тымъ.

— Йому?

— Ну, певно. Адже ты сама бачышь, що зо мною

винъ веселый, розмовляє, жартує, співає, а зъ тобою все квасяться и сердяться.

— Ты вчарувала його. Дала йому якесь дання.

— Ни, небого! Не я вчарувала його, але ты дурна та нерозумна. Отъ що! Не вмієшъ обходитися зъ парубками. Ты причепылася до одного та й думаєшъ, що лышь тилькы свита, що въ викни! Ха, ха, ха! Якъ бы ты знала, якъ инши жыють! Якъ соби дають раду!... Щобъ я сохла та плакала за нымъ? О, не диждавъ бы винъ сього! Нехай винъ сохне за мною!

— Колы жъ бо я не можу.

— А не можешъ, то сама на себе нарикай, а не говори, що я вчарувала його. На що мени чаривъ? Винъ и безъ чаривъ сеи ночи буде ночуваты у мене...

Фрузя пры сыхъ словахъ навить не скрыкнула, тилькы вхопылася рукою за серце, захыталася и впала була бъ на землю, якъ бы Ганка не вхопыла їи въ свои обіймы.

— А тоби що?—скрыкнула вона въ першій хвыли.— Фрузю! Фрузю!

Але Фрузя не озывалася. Їи голова звысала черезъ Ганчыну руку; вона була мовъ нежыва.

— Отъ тоби на!—пробуркотила Ганка, держачы зомлилу дивчыну на своихъ рукахъ, мовъ сніпокъ соломы.—Чы зомлила, чы зовсимъ по ній?

Вона прыхылыла голову внызь и слухала.

— Не дыхає бидочка! И що тутъ робыты зъ нею? Чы крычаты, може бъ хто прыйшовъ та помигъ отве-резыты їи?

И Ганка кынула окомъ докола себе. Було темно, хочъ око выколы. Вони зайшлы въ якусь бокову ву-

лычку. Довкола не було ни хаты, ни шынку, ни навить кошарь, тилькы высоки горбы лепу по обохъ бокахъ. Вытрищывшы добре очи, Ганка пизнала, де воны. Се було мисце, де колысь почалы булы першый разъ копаты ямы. Але вычерпавшы кыпячку, позакыдували ти ямы; работа перенеслася въ иншый куть, а тутъ польшалыся тилькы купы лепу та пусти ямы, одни позабывани дошкамы, инши такъ такы й польшени або наповнени водою.

— И якый дидько почуе мене тутъ пры витри?— муркотила Ганка, все ще держачы Фрузю на рукахъ.— Та й що я, вдурила, щобъ тверезыты їи? Кыну биду ось тутъ насередъ дороги, нехай сама тверезыться! Ады, яка прудка! „Помыйныце!“—каже до мене. За косы чипае! Ахъ, ты гусяче повітря! Я тоби покажу, зъ кымъ ты заходышь соби!

Скажена злисть закыпила видразу въ Ганчынимъ серци. Вона ще разъ озырнулася, надставыла вуха, та не бачучы никого, наразъ мовъ собака скочыла зъ дороги, вылизла на купу глыны, все ще несучы напередъ себе зомлилу Фрузю, потимъ ще разъ озырнулася; обережно злисла внызь, у лійковату долынку, якои осередкомъ була яма. Мацаючы ногамы, вона дійшла до цямрыны. Яма була забыта двома дошкамы, але одну хтось видломывъ. Ганка налапала рукамы диру, шарпнула сыльно другу, давно перегнылу дошку, прыбыту до цямрыны двома цвяхама, виддерла їи, а потимъ уставывшыся добре ногамы на краю цямрыны, похылылася, спустыла легенько зомлилу Фрузю зъ своєї руки й комить головою впустила їи въ темну пащу ямы. Яма була майже до самого верху повна воды,

такъ що Фрузя не дуже й бовтнулася и тихо, безъ голосу, мовъ грудка глыны, пишла на дно...

VI.

— И де ты, Ганко, волочышся стилькы часу?—грымала пани Кырныцька, колы Ганка за якои пивъ годыны, вся мокра, заталапана и блида, якъ трупъ, прышла до кухни.

— Та де волочуся? Отъ ходыла по воду.

— Та брешышъ, бо коновкы булы въ синяхъ!

Ганка не пробувала дали брехаты, але выбигла зъ кухни, вхопыла коновкы й побига по воду. Пани ще трохы поворкотила та й перестала сердытыся. Що й тамъ до того, куды волочытыся Ганка! Вона знала, що сякъ чы такъ, а служныця въ Борыслави не вытрымае, щобъ не волочытыся.

Було вже геть по пивночи, колы рипныкы, п'яни й весели, выходылы видъ Кырныцького. Вони йшли лавою посередъ вулицы, регочучысь, говорячы голосно, спиваючы. Тилькы Иванъ бувъ якыйсь не свій. Винъ мало пивъ сього вечора, все сыдивъ насовывшысь, нибы думавъ щось, а властыво туманивъ. У його серци пиднималося щось мовъ жаль за змарнованымы молодымы литами та страченою батькивщиною, яку винъ прогайнувавъ, закоштувавшы ледачого борыславського жыття. Фрузыни слова тремтили въ його серци важкымъ докоромъ и видибралы йому охоту до йиды и до пыття, до жартивъ и до писень.

— Иванъ стратывъ смакъ сьогодни,—жартувалы зъ нього товариши й видсторонылыся видъ нього.

И теперъ винъ самъ, мовъ безъ тямъ, йшовъ позаду иншихъ, колы наразъ Ганка вхопыла його за руку. Иванъ ажъ здригнувся, тымъ бильше, що въ пильми не мигъ розпизнаты, хтò се прысикався до нього.

— Агій! А се хто?—скрыкнувъ винъ.

— Се я, Иване!—прошепотила Ганка.

— Ты? А тоби чого треба?

— Ты гниваєшся на мене?

— Я? на тебе? За що?

— Бигме, я ничего невинна,—швыдко, зъ якимсь гарячковымъ поснихомъ шепотила Ганка, не выпускаючи його руки зъ своєї.—Та по що бь я зачипала йи? Вона сама зачепыла мене, розпочала сварку, а дали кынулася на мене. Ну, кажы самъ, щò я мала роботы?

— Та чы я тоби що говорю?—нерадо видповивъ Иванъ.

— Иваночку,—говорила дали Ганка скоро, задыхавшысь,—який ты добрый! Такъ ты не гниваєшся? А чого жь ты такой сумный? Такой у шынку сидивъ, якъ самъ не свій? Ну, скажы мени?

Вона йшла обикъ нього, держачы його за руку, тулячысь до нього, мовъ боялася самоты и пильмы.

— Еть, щò тамъ балакагы!—видповивъ Иванъ и хотивъ видняты видъ неи руку.

— Ни, ни! Почекай! Куды йдешъ?—мовыла Ганка.

— Та йду до себе, спаты.

— Ходы до мене. У мене тоби буде липше.

— Не хочу.

— Та ходы! Не бійся, у мене безпечно.

— Не хочу.

Иванъ разъ вже ночувавъ у Ганкы. Вона спала окремо, въ присинку коморы, що служыла Кырныцькому за складъ товаривъ. Тамъ середъ пакъ и михивъ стоявъ шырокій тапчанъ; Ганка мала пару своихъ подушокъ и теплу дергу, и хоча въ присинку не топылося, та все-таки тамъ було теплише, нижъ у тій шопи, де ночувавъ Иванъ зъ иншымы рипныкамы. Але теперъ, сьогодни, йому чогось не хотилося йти до Ганкы. Помарниле, блиде Фрузыне облыччя немовъ стояло передъ нымъ, їи очи немовъ благалы його, немовъ жалувалыся на щось.

Але Ганка не выпускала його руки, другою рукою обійняла його станъ, тягла його, просыла и благала, щобъ ишовъ зъ нею.

— Иваночку! Голубчыку! Зробы мени се? Лышь сьогодни! Не знаю, що мени, але боюся, страшенно боюся быты сама. Та ни, я не пущу тебе, не лышуся сама! Ходы, ходы!

Вона тремтила, мовъ у пропасныци, видъ самой згадки про самоту.

— Цу на тебе!—мовывъ Иванъ.—Та що ты, дытына чы що! Боишся сама ночуваты! От-то!

— Ой боюся! Ой боюся! Ни за що въ свити сеи noci не лышуся сама. Хочъ бый мене, хочъ рижъ мене, а я не лышуся безъ тебе. Колы не хочешъ до мене, то я пиду зъ тобою туды, де ты ночуешъ.

— Чы ты здурила? Тамъ купа хлопивъ!

— А що мене те обходыть! Я ихъ не боюся, тилькы самоты боюся... пильмы боюся... тои боюся...

— Кого?

— Тои... твоєи... Якъ вона кланялася тобі! Ты бачывъ їи лице, колы выходыла зъ шынку?

Згадка про Фрузю въ Ганчыныхъ устахъ уразыла Ивана въ саме сердце, мовъ грубый дотыкъ до наболилого мисця.

— Дай спокій! Не згадуй мени про неї!—мовывъ винъ и, пиддаючысь їи намовамъ, пишовъ зъ нею до їи комиркы. Ганка не то вела, не то тягла його, не выпускаючы зъ рукъ, не перестаючы балакаты и трястыся.

— Та що тобі, дивко?—мовывъ нарешти Иванъ.— Чы ты промокла, чы застудылася? Чы тебе зимныця б'є, чы ты й зовсимъ хора? Трясешся якъ рыба, руки зимни якъ лидъ, а голова горяча и говорышь, якъ сама не своя.

— То ничого, Иваночку, ничого! Ходы лыше, ляжемо спаты, проспымося, то все мыне.

Але воно не мынулося, бодай не такъ швыдко, якъ хотилося Ганци. Даремно вона тулылася до Ивана. Скоро тилькы винъ засыплявъ, їй робылося страшно й вона будыла його.

— Иваночку, не спы! Говоры що до мене!—шепотила вона, зажмурюючы очи, щобъ не дывытыся въ гризну питьму.

— Чы ты сказылася?—лаявся Иванъ.—Я втомлений, хочу спаты. Що я буду говорыты тобі?

— Що-будь! Що-будь! Тилькы не спы! Мени такъ страшно!...

— Чого тобі страшно?

— Не знаю чого. Боюсь... не знаю чого. Не можу заснуты.

Вона розплакалася. Їй хотилось усе сказаты Ива-

нови, але щось спыняло їи й вона закусювала зубы, до кровы грызла свои уста й не сказала ничего. Ажъ надъ ранкомъ, колы на двори почало сириты, вона заснула.

VII.

Мынуло килька днівъ. Иванъ працювавъ, пивъ та спивавъ у шынку, ночувавъ у Ганки, не думаючи про Фрузю. Ганка заспокоилась и не боялася вже вночи, але не видважувалася спаты сама и для того що вечора всякымы способамы пидлещувалась до Ивана, щобъ зятгты його до себе на ничъ. Иванъ, що давнише самъ не разъ напрошувався до неї, теперъ ишовъ нерадо, почувавъ якесь обрыдження до неї. Винъ злостывся, колы вона тулылася до нього, клявъ, якъ вона почынала дрочытсы зъ нымъ або пестытсы и зъ видразою видсувався видъ неї, колы вона спала обикъ нього. Та швыдко ти ничлигы ще гирше остогыдлы йому. Ганка засыпляла швыдко, але вночи почынала стогнаты, йойкаты або скрыкуваты такъ страшно, що Иванъ прокыдався зо сну й почынавъ почуваты якусь глуху тривогу.

— Що їй таке снытсы? Чого вона такъ крычыть?— думавъ винъ, прыслухаючысь до їи важкого виддыху писля такого крыку. Але вона дали спала тыхо, ажъ колы Иванъ, перемучывшысь якої пивъ годыны, зновъ почынавъ дриматы, надъ ухомъ у нього зновъ розлягався страшный крыкъ и будывъ його на-ново.

— Ганко, що за дидько мучыть тебе у снї, що ты такъ страшно крычышь?

— Я?—мовыла здригаючысь Ганка и закусовала зубы.—Я ничего не знаю.

— Ну, то нехай на другый разъ песь у тебе ночуе, не я!—бурчавъ винъ злистно.—Якъ крыкнешь отакъ несвицькымъ голосомъ, то зовсимъ выб'ешь мене зисну.

Ганка реготалася.

— Га, га, га! Несвицькымъ голосомъ! Ну, ну, Ивануню, ну скажи, якъ я крычу?

— Такъ наче бь тебе зь шкуры дерлы.

— Ну, и що говорю?

— А хйба можна щось розибраты? Рычышь якъ худобына.

— Та то я такъ зроду.

— Ну, брешешь! Я давнише не чувъ у тебе такого крыку.

— Та то такъ часомъ находыть таке на мене, а по тимъ мынае. Але ты не бййся, Иваночку, се мыне.

— Нехай соби мынае або не мынае, але мене не завадышь бильше на ничь до своеи проклятой коморы.

— Ну, выдышь, ты вже й гниваешся. Фе, Иване!—говорила Ганка, а ввечери зновъ пидлещувалася до нього, просыла, купувала йому пыва та горилкы, докы оп'яниый Иванъ не згоджувався зновъ иты ночуваты до неи. Колы бувъ добре п'яный, винъ спавъ твердше й не будывся пры їи окрыкахъ. Отъ тымъ то Ганка взяла соби звычай що-вечора обпоюваты його добре й навить изъ собою до коморы брала пляшку горилкы и клала їи Иванови пидъ подушку: колы збудыться, нехай тилькы сягне пидъ подушку—нап'еться й ничего, засне зновъ. Правда писля такого ничлигу Иванъ уста-

вавъ блидый, майже зеленый, зъ бодемъ головы, але Ганци се було байдуже, та й винъ самъ не мавъ часу дывытыся въ дзеркало, але похнюпывшысь ишовъ до своєї работы. Тилькы одно выдно було по нимъ: винъ зробився сумный, його веселисть пропала, йому вид-хотилося спиваты й жартуваты.

— Овъ, Иване, ты щось самъ не свій,—говорылы то-варыши.

— Та щось такъ,—нерадо мовывъ Иванъ.

— Що тобі? Чы не хорый ты?

— Здається, ни. Ранкамы голова болыть, але то ма-буть видъ горилкы.

— Е ни, видъ самои горилкы не буде болиты. А отъ якъ ты пиво мишаешъ зъ горилкою, то се зле. Видъ сього найборше биль головы береться.

— И справди, може воно й видъ того. Видъ ныни не буду мишаты.

VIII.

Одного дня въ полудне, колы Ивана вытягли зъ ямы й винъ, ледви жывый видъ сопуху, лежавъ у кошари на купи лепу, важко дыхавъ и часъ видъ часу тверезывся чаркою горилкы, до кошары увійшла баба Орына, та сама робитныця, що ночувала разомъ зъ Фрузею й за дня немовъ дримала, а оживлювалася вночи, у снi. Вона знала Фрузыну исторію, знала и Ивана; тымъ то, поздоровкавшыся зъ робитныкамы, пишла просто до нього.

— Слухай, Иване,—мовыла вона.—Ты не знаешъ, де обертається твоя Фрузя?

— Моя?—буркнувъ Иванъ.—Яка вона моя?

— Та вже, яка не яка. Певно бильше твоя, ніжъ моя. Але я хотила запытаты тебе, де вона є?

— Хиба я ходжу за нею назырцемъ.

— Е, який бо ты! Я тебе пытаю, якъ доброго чоловіка... Та ты повинень баби гречно видповисты, ще й горилкою бабу потрактуваты...

Иванъ, не мовлячы ничого, налявъ чарку й подавъ баби. Вона выпыла, скривыла зив'яли губы, обтерла ихъ бруднымъ рукавомъ и, прысидаючы бльжче до Ивана, мовыла стыха.

— Отъ за се, то спасыби! Ажъ у саму душу пишло. Але що я хотила сказаты... Ага, про Фрузю. Знаешъ, вже дви недили, якъ вона не ночує у насъ. То я гадала, може вы вже спровадылыся де разомъ, тай хотила переказаты їй, щобъ забрала свое шмаття. Тамъ у неи скрынъка зо шматтямъ—замкнена, не бійся. И нихто їй ничого не рушывъ, ховай Боже! То нехай прыйде й забере соби...

Иванъ сыдивъ мовъ прыголомшений. Чы то нафтовый сопухъ у ями такъ заглушывъ його, чы ранишній биль головы, чы те, що винъ почувъ видъ бабы,—досыть, винъ зразу немовъ не розумивъ и слухавъ бабыного балакання, мовъ якоись казкы.

— Ага, ага!—буркнувъ винъ, хытаючы головою.—Та певно, нехай бы забрала соби. Але де жъ вона?

— То ты не знаешъ?

— Я не бачывъ їи вже дви недили.

— И не знаешъ, куды вона пишла?

— Куды пишла? Чекайте! То було ввечери... у Кырныцького... мы трохи перемовылыся... вона пишла на двирь и я вже бильше не бачывъ їи.

— А которого жъ то дня було?

Иванъ не мигъ прыгадаты соби дня.

— Ну, колы вы перемовылыся, то може вона вгнивалася й де инде стала на роботу, щобъ тоби не показуватыся на очи. И де инде ночуе, щобъ ты не знавъ, де вона. Але ты бь, небоже, такы пошукавъ йи, бо тамъ сторожъ, що мы у нього ночуемо, допомынаеться платы за неи. А мы жъ за неи платыты не будемо. То щобъ винъ не схотивъ заграбуваты йи шмаття.

— Добре, добре, я буду пытаты... Навидаюся тамъ до вась.

Баба пишла, а Иванъ довгу хвылю ще сыдивъ, не то миркуючы щось, не то такъ соби туманіючы. Потимъ узявся йисты, бо швыдко треба було лизты зновъ до ямы.

Ввечери винъ запытавъ у Ганкы, чы не знае, де подилася Фрузя. Ганка выдывылася на нього своїмы выбалушенымы очыма, поблидла страшенно й, немовъ давячысь тымъ словомъ, промырыла:

— Ни, не знаю.

Иванъ не допытувавсь у неи бильше; допыты у иншыхъ рипныкывъ не довели такожъ ни до чого. Видъ того дня, колы Фрузя побылася зъ Ганкою на вулыци, ниhto бильшь не бачывъ Фрузи. Ся згадка торкнула Ивана. Справди того самого дня ввечери винъ „перемовывся“ зъ Фрузею въ шынку. Винъ ще разъ запытавъ у Ганкы.

— Чуешъ, Ганко, ты сварылася зъ Фрузею на вулыци, тямышь?

— Ну, такъ. Вона перша вчепылася мене.

— Ввечери того дня була у Кырныцького...

— Я не бачыла їи.

— Не бачыла? Ей, скажы по правди!...

Ганка зновъ поблidlа, але жыво перемогла себе.

— Чого ты чипляешся до мене?

— Та бо бачышъ, десь дивчынысько щезла видъ того вечора.

— А ты безъ неї не можешъ дыхаты?

— Та що мени до неї! Але...

— Ну, щезла, то й слава Богу! Не бійся, дидько їи не вхопывъ. Побачыла, що тоби на шыю не повисыть-ся, та й пишла соби до-дому.

— Але вси свои ричи полышала.

— Ну, та що! Килька тамъ тыхъ ричей! Усе варто пивторы шисткы*).

— Е, ни, тамъ їи убрання є.

— Ну, то певно зголосыть-ся по свое.

Иванъ заспокоився трохи. Справди, дуже можлы-ва ричъ, що Фрузя розгнивылася й того такы вечора, выйшовшы видъ Кырныцького, покынула Борыславъ и пишла до-дому. Винъ не допытувавъ дали за нею, а въ недилю пишовъ до сторожа, де була їи кватыра, й заплатывшы що йому належалося, взявъ Фрузыни ричи до себе. Винъ постановывъ соби на риздвяни свята питы до ридного села й виднести їй ти ричи. Винъ не то, щобъ бажавъ бачыты їи або поеднатыся зъ нею, але тыхъ килька день, колы розпытувавъ про неї, почувавъ якыйсь жаль и неспокій, немовъ бы справди бувъ у чомусь вынуватый. Борыславське жыття швыд-

---

*) Шистка—10 крейцаривъ, близько 8 копійокъ.

ко заглушыло сей хвелевий порывъ. Ани Ганка, ани иншый хто не згадувавъ никола про Фрузю й Иванъ такожь забувъ про неи. Але проте щось немовъ млоило його. Винъ ходывъ якыйсь самъ не свій, стратывъ охоту до пыття, до гулятыкъ, до писень и—нечувана ричь у рипныка—почавъ чыслытыся зъ гришмы. Заразь першого тыжня винъ выдавъ лышь половину свойого заробитку; цила п'ятка лышылася йому въ кышени. Вона мовъ якыйсь хробакъ почала мулыты та лоточыты його уяву. Носячы ту п'ятку пры соби зав'язану въ шматыни, винъ почавъ снуваты пляны. Борыславське жыття—правда, вильне воно, але хиба жъ се людське, господарське жыття? Га й яке вильне? Тилькы твоеи й воли, що въ недилю, та въ свято! А въ будный день ты робочый виль—ни гирше! Ты повный невольныкъ жыда, властытеля ямы, або його кассыра. Пидь землею ты кожнои хвыли небезпечный свойого жыття, а поверхъ земли кожнои хвыли лайка, поштуркування, понукування. И вично той сморидъ, той брудъ, та духота, та п'ятыка, той одурь! Невже таке мало буты бь його жыття до смерты, до старосты? У нього пробигавъ морозъ по-за плечыма видъ такой думкы. Йому прыгадалыся зелени нывы, пвityсти лугы, сыви вола, чысто побилени хаткы й роскишни садкы його ридного села, почулося мекання овецъ, фивкання гусенячь, скрипь журавля, й винъ мало не заплакавъ зъ наглого зворушення. Невже винъ мигъ такъ легкодумно проминяты такой рай на отсе пекло?... И пишлы въ його уяви довгымъ рядомъ сцены зъ сильського жыття: гейкають плугатыри, скриплять возы, навантажени снопама, блискають косы на синожа-

ти и зъ легкымъ шумомъ стелиться росыста трава въ перекосы... сим'я засидае до вечери на святой вечиръ на пахучому сини... чути стріляння, весели голоса „Хрыстось воскресъ!“... церковни спивы... „Пасха красная, Пасха Господня“—се паскы святять коло церкви... дитвора бавыться пысанкамы... парубкы скупчылыся пры тыхъ, що стріляють зъ моздыривъ.

И непосредно видъ тыхъ спомынивъ душа його перескакувала до думкы про Фрузю. Адже вона була такожъ одною зъ прынадъ и прыкрасъ того його сельського жыття. Коны скрипъ журавля надъ крыницею такъ любо озывается теперъ въ його тямци, то се тому, що пидъ тымъ журавлемъ винъ зъ нею стоявъ вечорами, любо розмовляючы. А въ часи косовыци, носячы батькови полуденокъ, хиба жъ вона не вышукувала соби найдалшой стежки, щобъ тилькы переходыты черезъ ту луку, де винъ косывъ, щобъ сказаты йому своимъ любимъ голосомъ „Боже помагай!“ щобъ податы йому зъ сирого, глыняного збанка холодной воды напытыся! А въ часи коляды... Невгамовна уява насувала йому сотни, тысячы хвылынъ, коны Фрузя була невидлучною частыною радощивъ його сельського жыття, и въ його серци щемило щось, ворущывся жаль, пиднималася туга. Вона мала рацію. Я повиненъ якъ найскорише покынуты Бориславъ и вертаты назадъ, на село! Правда, винъ у нещаснимъ заслиплению змарнувавъ свою батькившыну, розтренькавъ свій тыхий рай, видипхнувъ видъ себе Фрузю. Але жъ винъ молодой, сыльный, здоровый и все ще може здобуты назадъ. Ось теперъ винъ за тыждень ощадывъ п'ятку.

Адже мигъ ощадыты висимъ рынськихъ*)! А се значыть за рикъ цили чотыри соткы. А за чотыри соткы можна купыты чотыри моргы грунту! И винъ постановывъ соби, не кажучы никому ничего, початы нове жыття, не марнуваты грошей, а складаты зароблене до купы, а тамъ—якось то буде...

IX.

Пидъ часъ риздвяныхъ святъ Иванъ справди выбрався до ридного села. Винъ нисъ у пазуси 50 рынськихъ зав'язаныхъ у шматыни, а въ голови готовый плянь—видкупыты хочъ частыну своєї батькивщыны.

Зайшовъ просто до жыда, якому продавъ бувъ батькивську хату зъ городомъ, садомъ и трьома моргами прымежного поля. Жыдъ закупывъ се добро не на те, щобъ господарюваты, але мавъ думку завести въ хати шынокъ, а до того ще занятыся лыхвою та иншимъ жыдивськымъ ремесломъ. Але якось йому се не вдалося. Въ сели було вже чотыри шынкы и на п'ятый годи було дистаты концесіи. Зъ лыхвою такожь ишло кепсько, бо було вже килька иншихъ п'явокъ, що „псувалы интересъ“. Въ додатку жыда обикралы, такъ що винъ замисть запомогтыся, зовсимъ скапцанивъ на тимъ обійстю. „Нещаслыве мисце!“—говорывъ винъ и носывся зъ думкою видпродаты се мисце й перенестыся на якесь иньше. То й не дыво, що Иванъ зъ своимъ пляномъ—видкупыты батькивщыну бувъ

---

*) П'ятка—п'ять рынськихъ; рынський або гульденъ—блызько 80 кошійоць.

йому дуже мылымъ гостемъ, особливо колы прыйшовъ не голиручъ. Вони й згодылися, що Иванъ за циле обійстя, продане жыдови за 300 рынськихъ, заплагыть 400 рынськихъ протягомъ найдали пивтора року й докы не заплатыть усього, жыдъ буде сьдиты на грунти. Иванъ другого дня поїхавъ зъ жыдомъ до миста, зробылы контрактъ у нотаря й Иванъ давъ жыдови заразъ першу частку грошей—50 рынськихъ, и ажъ тоди видитхнувъ вильготнише. Винъ мавъ теперъ мету передъ собою й чувъ у соби охоту до праці, почувавъ якусь нову сылу.

Про Фрузю винъ сымы днямы мало думавъ. Видъ жыда винъ довидався, що їи въ сели нема й не було и що їи батько, довидавшыся недавно, що їи нема и въ Борыслави, ходывъ до жандармеріи, щобъ шукала їи, але доси немає ніякои видповиди. Иванови було прыкро, винъ не мавъ охоты стричатыся зъ старымъ и не вертаючы до свого села, винъ такы зъ миста просто рушывъ назадъ до Борыслава, передавшы старому Фрузыне шмаття.

Х.

Ишлы дни за днямы, тыжни за тыжнямы. Жандармы про Фрузю розпытувалы и Йвана, и Ганку, й иншыхъ робитныкывъ и робитныць, вывидалы все, що було ажъ до пам'ятного вечора, але дали не могли дызнатыся ничого й по килькохъ дняхъ усе затыхло. Не знаты, хто пустывъ поголоску, що Фрузя пишла десь на службу: одни бачылы їи у мисти у якогось жыда, инши чулы, що вона десь у горахъ у якійсь

швабській колоніи, ще инши говорылы, що выйихала зъ якимсь панствомъ до Стрыя чы до Станиславова. На тимъ якось и заспокоилося.

Зъ Ганкою Иванъ розійшовся ще передъ Риздомъ. Не то, щобъ посварылыся, але такъ якось вона обрыдла йому, знелюбылася й винъ не мигъ дывытыся на неи. Вона зразу и байдуже соби. „Овва, не хоче йи Иванъ—не вельке свято! Менше клопоту на мою голову. Сама жыла и заходылася доси, то й дали потраплю.“ Але по килькохъ тыжняхъ вона поблидла, пожовкла, змарнила. До неи зновъ учепылыся страхы, вона не могла сама спаты, зрывалася вночи та крычала. Въ кинци одного разу вона попросыла бабу Орыну, ту саму, що жыла разомъ зъ Фрузею, щобъ видилляла йи перелякъ. Стару славлено ворожкой и знахаркою. Вона згодылася зробыты се й почала обережно выпытуваты Ганку, видколы у неи той перелякъ, видъ чого, якъ? Ганка зразу призналася, що видъ Покровы (въ тимъ часи пропала Фрузя), але дали не хотила сказаты ничего. Стара почала шептаты надъ водою, розтопыла кавалокъ олова й вылляла його надъ Ганчиною головою въ мыску зъ водою, а потимъ заглянувшы въ мыску скрыкнула:

— Ой, дивонько! Нещаслива ты, сырото! Нихто тоби не поможе!

Ганка одеревила зъ остраху.

— Або що таке?

— Ады, небого! Олово розскочылося въ води на дрибный писокъ!

— А що жъ то значыть?

— Етъ, що̀ то говорыты! Най ся пречъ каже*), не годыться й згадуваты пры хати.

Ганка не допытувалася дали, а стара не йшла, а все прыдивлялася до мыскы зъ водою та розпрысканымъ оловомъ, похытувала головою та рушала зив'ялымы губамы, немовъ розмовляючы зъ кымсь безъ голосу. Дывлячысь на неи, Ганка почула въ серци холодный перелякъ; йй здавалося, що стара розмовляє зъ якоюсь марою, що зазирає йй у душу своимы на пивъ погаслымы очыма й чытає тамъ йи страшну тайну. Вона вхопыла з-передъ бабы мыску зъ водою й выкынула йи черезъ викно геть на смитныкъ. Баба спокійно дывлася на неи и всмихалася такъ само безъ смиху.

— Не добре зъ тобою, дивонько, не добре!—мовыла вона.—То въ тебе не перелякъ, небого, ей ни!

-- А що жъ таке?

— Щось у тебе на серци лежыть, дивонько. Ой, такъ, такъ. Я се знаю. И не буде тоби лекше, поky не признаєшся.

Ганка спалахнула.

— Що вы, бабо, говорыте! До чого мени признаваться? Що я—вбыла кого, чы обикрала, чы що?

— Або я знаю,—мовыла баба, здвигаючы плечыма.— Не моя ричъ, сырото, не моя ричъ. Я тоби не зъ свого розуму говорю, а зъ гого, що водыця свята показує. А ты соби якъ знаєшъ, такъ и робы.

Баба почала збиратыся до видходу. Ганка чула, що теперь, писля тои ворожбы, йи неспокій ще по-

---

*) Бодай не казаты.

бильшавъ и що теперъ вона ни за що не засне сама. И вона надумалася попросыты бабу, щобъ перебралася до неи (вона мала вже свою окрему комирку зъ печею й тапчаномъ) и ночувала зъ нею разомъ. Стара почала дорожытыся, але Ганка не пускалася їи и въ кинци стара згодылася ще того самого дня перебраться до неи.

ХІ.

Не инакше, якъ тилькы чары хтось наславъ на Ивана. И не пизнаты хлопа. Ни зъ нього мовы, ни розмовы. Жые якъ той ведмидь у нори, до шинку не ходыть, пыты не п'є, все щось думає, щось муркоче, а скупый такой! Самъ соби жалує. Жые якъ собака, не товаришує ни зъ кымъ, самъ у соби засклепывся, мовъ слымакъ у шкаралющи. Що бувъ упередъ охочый до гулянокъ, до писень, до дивчатъ, то теперъ ани знаку. Не инакше, тилькы чары якись!

Такъ гуторылы мижъ собою рипныкы. Вже вони усяко пидступалы до Ивана—и щыристю, и насмихамы, и жартамы, й направду—ничого не помагало.

— Еть, дайте мени спокій! Що вы знаете! Вамъ свое въ голови, а мени свое,—тилькы й усеи було видповиди, яку чулы вони видъ нього.

И видходылы, здвыгаючы плечыма. Одни казалы, що винъ задумавъ женытыся, други говорылы, що винъ запысавъ бувъ душу нечыстому, а теперъ кається, але Иванови се все було байдуже.

Врешти видкысь дизналыся, що винъ задумавъ видкупыты свою батькившыну. Самъ Иванъ никому не го-

ворывъ про се, але хтось изъ його сторинъ прынисъ сю висть до Борыслава.

— Ага, ось на що винъ гроши складае! Чекай же ты! А передъ нами ховається, мовъ не знаты зъ якимъ секретомъ!

За килька день зъ Иваномъ „пожартувалы“: у нього вночи вкралы гроши. Не багато тамъ тыхъ и грошей було, щось зъ висимъ рынськихъ, а проте шкода. Иванъ наробывъ крыку, але гроши пропалы.

— Ивануню, чую, що васъ обикралы,—мовывъ до нього кассыръ *).

— Етъ,—буркнувъ Иванъ.

— Чую, що вы складаете гроши, хочете купуваты грунтець,—говорывъ кассыръ дали.

— Та хочу.

— То дуже добре! Най вамъ Богъ помагае! Я то бачу, що вы порядный чоловикъ. Гроши—то велька ричъ. Заробыты ихъ тяжко, а пустыты легко. А заробляты на те, щобъ пускаты на витерь, то дуже дурна работа. То такъ, якъ бы хто свое жыття, свою сылу пускавъ на витерь. По що то? Адже потимъ прыйде старистъ, прыйде слабистъ—гроши все здадутся...

Розумно говорывъ кассыръ, шырый бувъ чоловикъ, хочъ и жыдъ, и Иванъ въ кинци звирывся йому зъ своимы думкамы. Кассыръ хвалывъ його дуже, а дали мовывъ:

---

*) Кассыръ—той, що доглядае работы коло ямы.

— Я вамъ щось скажу, Ивануню. На що вамъ носыты гроши пры соби, щобъ у васъ п'яныци видкрадали? Вы ихъ лышайте у мене. Зладьте соби кныжечку. Пры кожній выплаты я вамъ дамъ, килька вамъ треба, а решту лышайте въ касси: я запышу у себе, а вы у себе, абы не було обмылки, а колы вамъ треба буде платыты за грунтъ, скажите мени, то я вамъ заразъ дамъ. Мае-те безпечно, ни хто вамъ не вкраде.

Иванъ трохи надумувався. Хочъ то жыдъ розумно говорыть, але жыдъ жыдомъ, вирыты йому не можна. Але зъ другога боку нема иншой рады. Вкралы разъ гроши, вкрадутъ и другый разъ. Липше зробыты такъ, якъ радывъ кассыръ. И Иванъ прыставъ.

Ховай Боже, не мавъ чого жалуватыся. Скоро на-збиралося 50 рынськыхъ, винъ заразъ узявъ ихъ, ще й кассыръ нарадывъ йому пислаты гроши почтовымъ пе-реказомъ и не до жыда, а на руки нотаря, у якого зроблено контрактъ.

Иванъ бувъ задоволенный зъ себе и зъ кассыра, бувъ майже певный, що все пиде йому добре. Адже ще тилькы пуцання, а винъ уже сплатывъ четверту частыну цины!

Винъ живъ теперь думкамы майже выключно въ своимъ сели. Чы то крутячы корбою, чы копаючы зем-лю въ глыбокій ями або въ темній штольні, винъ у думци купався въ яснимъ, соняшнимъ свитли, оравъ, косывъ, звозывъ снопы, молотывъ на току, чувъ себе господаремъ. Борыславське жыття—се було щось мовъ темни сины, зъ якихъ ось-ось выйде винъ на шыроке ясне подвир'я, де зеленіе пахуча мурава, цвитутъ яблунь-кы, фивкають гусята й мекають ягнята.

На першимъ тыжни велького посту прыйихавъ до Борыслава Фрузынъ батько. Винъ довидався, де працює Иванъ и пишовъ до нього.

— Иване, де моя донька?—зъ такымы словамы винъ обернувся до нього. Винъ дуже подався видъ того часу, якъ Иванъ бачывъ його, змарнивъ, посывивъ. Иванови зробылося дуже жаль старого.

— Не знаю, —видповивъ винъ.

— Не знаешъ? Мусышъ знаты. Ты пидмовывъ їи, щобъ пишла за тобою до Борыслава—ты мусышъ знаты, де вона.

— Покры була въ Борыслави, то я й знавъ, а видколы пишла, то я не знаю.

— Куды пишла?

— Не знаю, куды пишла. Я гадавъ, що пишла до васъ. А може де стала на службу?

— Нигде не стала. Я вже розпытувавъ. Жандары шукалы, талиграфувалы и до Стрыя, й до Станыславова. У Дрогобычи я дававъ вытрублюваты. Нигде нема їи. Теперь прыйшовъ до тебе: виддай мени мою дытну.

— Я їи не сховавъ,—видповивъ спокійно Иванъ.

— Не сховавъ, але поховавъ,—гризно крыкнувъ батько.—Ты вбывъ їи. Вона, кажуть, була пры надїи видъ тебе. Ты хотивъ позбутыся. Ты вбывъ їи!

— Богъ мени свидокъ, що ни,—мовывъ Иванъ и поблидъ, якъ стина.

— Хочъ ты й стома чортамы свидчыся, то я тоби не повирю.

— Га, то робить, що хочете. Хочъ мене й вишайте, а я вамъ усе одно скажу: не знаю, де вона подилася.

Старый помалу змякъ, почавъ плакаты й торгаты на соби волосся. Посходылыся рипныкы, кассыры, почалы вговорюваты його.

Йому оповидали про той вечиръ у Кырныцького, колы то останній разъ бачылы Фрузю, про їи розмову зъ Иваномъ, про те, якъ вона просто зъ шынку пишла кудысь и якъ Иванъ довго ще, до самой пивночи, сидивъ у шынку. Кассыръ хвалывъ Ивана, якъ порядного робитныка, що не п'е, не гайнуе, и старый въ кинци не знавъ, що мае думаты. Винъ у Дрогобычи домагався у жандаривъ, щобъ заразъ арештувалы Йвана, але теперъ почавъ миркуваты инакше. Не штука арештуваты парубка, але чы то буде по правди? Ану жъ Фрузя, розсердившысь, справди пишла десь у горы, стала на службу й не дае про себе чуткы навмысне, бо стыдається? Все це може буты й самы шандары говорылы йому, щобъ не тратывъ надїи. Кыдаты на когось пидозриння за душогубство—то не жартъ. Иншаричъ, колы бъ знайшовся якый найменшый слидъ, що Фрузю справди вбыто. Але такого слиду доси не було.

Зъ тымъ Фрузынъ батько й пойихавъ до-дому, здаючы цилу справу на Бога.

XIII.

Мынули велькодни свята. Потеплило. На долахъ цвила й пахла и пышалася весна, хоча зъ Дила ще подыхало холодомъ. Борыславъ выглядавъ, якъ одна бездонна баюра розмоклой глыны, розталабованого боло-

та, змішаного зъ ропою, якъ озеро бруду и смороду середъ зеленого Пидгіря.

Була субота. Сонце сміялося середъ чистого безхмарного неба. По сухій, безлюдній толоци, по-мижъ Борыславомъ и Котивською Банею, ходылы стежкой два кассыры, въ шабасовыхъ бекешахъ и куныцьовыхъ „штрамеле“ на головахъ и балакалы по-жыдивськый.

— Клопитъ маю, Мендель, такый клопитъ, що ажъ мозокъ сохне въ голови,—мовывъ одынь кассыръ.

— Черезъ того гою, що впавъ у яму?

— И се такожъ. Дидько його понись п'яного до кошары! Дидько йому веливъ сидаты надъ ямою! И дидько його пхнувъ до середины!

— Була комиссія?

— Була.

— Ну, и що жъ?

— Назначылы мени 20 рынськыхъ кары.

— За що, Хаимъ, за що?

— За необережність. Я—необережный! Я не допыльнувавъ гою! Чы чувавъ ты таке? Я мавъ пыльнуваты його, якъ малу дытыну!... Та ше щастя, що такъ сталося. Щастя, що инши гои прывидчылы, що винъ самъ полизъ до ямы й самъ упавъ. Якъ бы не було свидкивъ, готовъ бы бувъ ад'юнкть сказаты, що то хтось навмысне кынувъ його до ямы.

— Гострый ад'юнкть?

— Тамъ такый пурець гострый, шо крый Боже! Вже мавъ охоту замыкаты яму й арештуваты когось.

— Се той новый пурець?

— Новый. Я вже тремтивъ, Мендель, такъ тремтивъ! И Богу молывся, щобъ видвернувъ видъ мене напасть!

— Охъ, охъ! Богъ ласкавъ, Хаимъ! За що мавъ бы наводыты таку напастъ на невинного чоловіка?

— Охъ, не кажы такъ, Мендель! Бога не змиркуешъ. А за що наславъ на мене таку шкоду? Ты чувъ? У мене въ магазыни—адже се 50 рынськихъ що найменше! А хто выненъ? Не знаты. А хто мусыть заплатыты? Хаимъ!

— Ни, я не чувъ ничего. Що сталося?

— А фрасъ на його бебехы, мойого балабусты! Купывъ дви нови лынвы й передавъ мени до магазыну разомъ зъ иншымы ричамы. Ну, я поклавъ ихъ на мисце. И чортъ його бачывъ, що тамъ на тій самій полицы стояла бутля зъ витріолемъ. Знаешъ, винъ до дестылярни потребуе витріолю... То бильшу частыну зъ бутли давъ туды, а решта була въ магазыни. Не багато його було, може дви кватырки, а може й то ни. Стоить соби бутля заткана скляною затычкою—дидько їи бачывъ. Колысь то треба було лынвы до ямы. Я йду до магазыну, беру лынву зъ полицы и якось не добачывшы зачепывъ рукавомъ ту бутлю. Вона й перевернулася. Ой, якъ я перелякався! Схопывъ бутлю голою рукою—ады, два пальцы попикъ! Але покы я поставывъ їи, затычка видскочыла и дрибка того дидьчого квасу, може дви-тры краплыны, брызнули на лынву. Пиднявъ я затычку, заткнувъ бутлю й поставывъ у кути. Тутъ мене пальцы печуть мовъ огонь. Я заразъ обложывъ ихъ мокрою глыною, завывнувъ хусткою. Выношу лынву на двиръ, дывлюся, а въ тимъ мисци, де брызнувъ квасъ, мою лынву мовъ ножемъ перекроивъ. Такы въ пальцяхъ мени цилый звій розломався на два кусни.

— Ай, ай!—скрыкнувъ Мендель.

— Щобъ я такъ живъ! Уже никому й не кажу ничего. Прийдеться самому заплатиты за лыву, та й по всьому.

Мендель цмокавъ и охавъ, показуючы Хаимови свое спивчуття. Колы зайшлы до Борыслава, винъ умысне пишовъ зъ Хаимомъ до магазynu, щобъ оглянуты перепалену вотріолемъ лыву. Винъ довго прыдывлявся до неи, цмокавъ и крутивъ головою, а колы Хаимъ десь видвернувся, винъ у маленьку пляшечку взявъ соби зъ бутли пару крапель витріолу—не багато, оттакъ зъ наперстокъ. Хаимъ не бачывъ сього. Вони вийшлы зъ магазynu, Хаимъ замкнувъ двери на колодку й обидва прыатели, побажавшы соби щаслывого шабасу, розійшлыся.

XIV.

Мынуло ще зо два мисяци. На свити довкола Борыслава вже почалыся жныва. Стояла литня спека. Иванъ живъ весь часъ мовъ у гаряци. Зъ кожnymъ днемъ йому робылося тяжче въ Борыслави. Земля горела пидъ нымъ. Його душыло щось, перло, гнало геть изъ Борыслава. Винъ ни про що не думавъ, тилькы про те, щобъ якъ найшвыдче вырватися звидты. Думка, що йому треба ще працюваты въ ямахъ до осены або й до зимы, щобъ выплатыты жыдови вси гроши, наповняла його якимсь дыкымъ страхомъ. „Ни, я не вытрымаю!“—казавъ винъ не разъ и личывъ дни й годыны. У нього було вже зложеныхъ новыхъ двисти рынськыхъ; вони лежалы у кассыра й винъ думавъ на Илли взяты ихъ и навидатыся „до-дому“ та виддаты

ихъ жыдови. Але що бльжче було до Илли, тымъ частише винъ зупынявся на иншій думци, хапався за неи, мовъ той, що тоне, за колоду. „Сто рынськихъ уже заплачено,—думавъ винъ.—Двисти заплачу теперь—и покыну Борыславъ. Пиду й не вернуся бильше сюды. Четверту сотку на сплату жыдови якъ-будь зароблю, або позычу, а тутъ не буду довше!“ Ся думка, зразу далека мрія, прыймала въ його души що разъ выразниши формы. Винъ закъдавъ на рижни бокы: „Оженюся. Вже абы зъ якою бидною, то сотку вина буде маты. А може ще й грунту де-що дистану“. Иншымъ разомъ винъ думавъ купыты пару коней и пустытыся на фурманку або найнятыся въ двори, або йты до камерального лису рубаты дерево. Де будь и якъ будь, абы тилькы заробыты гроши, сплатыты решту жыдови и статы господаремъ—хочъ биднымъ, хочъ останнимъ, а все-таки своимъ господаремъ, у своій хати, на своій п'яди земли! Иванъ никому не звирювався зъ своимы думкамы. Тилькы тыждень передъ Иллею винъ у вечери мовывъ кассырови:

— Слухайте, Мендель, будете могли мени за тыждень выплатыты вси мои гроши?

— Чому ни?—мовывъ Мендель.—А що, хочете выслаты?

— Ни, хочу на Илли питы самъ.

— Чого вамъ ходыты самому? Можна выслаты.

— Якось тягне побачыты свое село. Не знаю, може й зовсимъ лышуся тамъ.

— Якъ то, хочете покынуты насъ?

— Хотивъ бы, та не знаю... Якъ бы тамъ де трапывся якый заробокъ, щобъ сплатыты отому жыдови...

— Ну, якъ соби знаєте,—мовывъ Мендель перерываючы сю розмову.—Я вамъ гроши выплачу въ п'ятницю. Коля вашого Илли?

— Въ недилю.

— Ну, то й добре. Въ суботу можете йты по работи. На тимъ и стало. Бильше розмовы мижъ Ивановъ и Менделемъ про сю справу не було.

XV.

Въ пятницю ввечери Иванъ мавъ робыты ничну шахту. Се мала буты його остання гостына пидъ землею, въ царстви заморокы. У нього було легко, радисно на души, але одынъ несподиваный випадокъ мусивъ попсуваты його радисть.

Винъ власне йшовъ до кошары, выпившы кватырку горилкы й закусуючы булкою, колы до нього наблызлась баба Орына, та сама, що колысь перша прынесла йому видомисть про те, що нема Фрузи. Вона йшла якось немовъ скрадаючыся, а колы Иванъ не пизнавъ їи, вона ззаду простягла свою суху, чорну руку и вхопыла його за плече.

— Агій, а то що!—стрепенувся Иванъ, що йшовъ у задуми й теперъ прокынувся зъ неи, мовъ зо сну. Озырнувшыся, винъ побачивъ проты себе страшне, жовте, поморщене бабыне лице, що якось холодно всмихалося до нього, шыроко розтягнувшы сыни уста й вышкирившы беззуби ясна. Иванъ перехрестывся. Його перша, мымовильна думка була: „Се смерть заглядає мени въ вичи“. И його проняла холодна, забобонна тривога.

— О, ты хрестышся!—обрушылася баба и зъ їи лыця щезъ усмихъ, а натомистъ на ньому завысь якыйсь понурый, гнивный выразъ.—Що жъ то я мара яка, чы що? Нехрещена душа, чы що? Ну, дывиться на нього! Хрестыться, мовъ видъ злого! Немовъ никола й не бачывъ мене!

Иванъ пизнавъ бабу й почавъ перепрохуваты їи.

— Та выбачайте, бабо! Я не пизнавъ васъ. Иду такый задуманый, а тутъ вы наразъ... Та й абысте хочъ слово сказаны...

— Ага! А выдышъ! А щобъ самому на бабу окомъ скинуты та вклонитыся, та баби порцыю горилкы купыты—де тоби! Най баба здыхае, якъ сама не мае за що купыты соби.

— Ну, ну, та ще не здыхаєте!—всмихнувшыся мовывъ Иванъ.—Ну, але вы, здається, малы якесь дило до мене?

— Та маю, небоже, маю! Та й не дило, а такъ.. Або я знаю, якъ тоби се сказаты. Але миркую соби, ты зъ одного села зъ нею, то може тоби буде найлипше знаты се.

— Зъ одного села—зъ кымъ?

— Та зъ Ганкою. Знаешъ, я у Ганкы ночую. А теперъ вона й зовсимъ розхорувалася, то вже и днюю, й ночую коло неи.

— Розхорувалася? Що жъ їй таке?

— Або я знаю, сыночку! Я гадала зразу, чы то не яка жиноча слабистъ, але жъ бо ни. То щось инше. Я й сама не знаю, шо то таке,—якесь покаяные.

— Що за покаяные? Крычыть по ночахъ?

— Е, теперь уже крычыть не тилькы по ночахъ, але и въ день. Скоро тилькы трохы засне, щось такє їй привиджується—якъ не верескне, ажъ кризь уха прохапується. И заразь зрывається зъ постели, десь-кудысь бижыть, утикає, ажъ по стинахъ дереться. Я вже гадала, що то нечыстый—Духъ святий пры насъ—прыступывъ до дивкы...

— Ну, и не пробувалы вы де-чымъ личыты їи?

— Ще бъ не пробувала! Пробувала, сынку! Все, шо знаю, все я робыла їй, колы жъ бо ничего не помагає. Ну, та ї не могло помогты, бо у неи зовсимъ шо инше на души. Я то заразь зъ початку догадувалася, тилькы, по правди кажучы, я въ иншый бикъ стріляла. Гадаю соби: дивка—въ Борыслави найпростиша ричъ—мала дытыну и стратыла, а теперь їй дытяча душа на сонъ набыває, спокою не дає. Вона божылася, духъ-тило кляла, що ни. Ну, то я вже ї не знала, шо думаты. Не разъ я прѣбувала вночи прыслухуватыся, шо вона такє крычыть, колы жъ бо годи розибраты. Отакъ одно-друге слово зрозумієшь: „Онъ тамъ у ями! У воли! У калюжи! Лизе, лизе, лизе!“—а хто, де, видкы—ничого не знаты. Вже я допытувала їи—затята душа: не хоче ничего сказаты! Зсохла, якъ скипка, почорнила, якъ головня, тилькы пушка духу въ нїй—а яка дивка була ще въ зими—якъ гармата! И бачыть сама, шо їй не довго жыты, шо ничего зъ неи не буде а мовчыть.

— То вы гадаете, шо у неи справди щось такє є на души, шо вона крыється зъ чымось?

— Ну, гадаю! Теперь уже не потребую гадаты. Теперь уже знаю напевно.

— Ну, що жъ вы знаете?

— Та що, небоже, то вона вбыла твою Фрузю.

— Фрузю? Вона? Господы! Та колы? якъ? за що?

— А говоры, за що! Не що, лышь дидько до неи прыступывъ. Уже винъ, бодай моцы не мавъ, видно давно на неи нагостривъ зубы. Слухай же, якъ то було.

Стара йшла обикъ Ивана вулицею, але тутъ уже не могла додержаты йому кроку и, вхопившы його рукою за полу, зупыныла на мисци.

— Та постій же! Бачышь, що я задыхалася. Не квапся до роботы! Не багато втратышь. Стань отутъ, тай послухай.

— Колы жъ бо мени часъ до роботы. Адить, уже въ кошарахъ дзвоняць на ничну шахту.

— Наплюй на ту ничну шахту! Не йды сьогодни до роботы, а ходы зо мною до Ганкы. Тутъ справа важниша.

Иванъ вагувався хвылыну.

— Ни, бабо! Теперь вже пизній вечиръ. Чого мени до Ганкы? А завтра я, скоро по роботы, прыйду й помиркуемо, що робыты дали. Ну, але скажить, якъ и що вы дизналыся видъ неи.

— Та що,—мовыла баба,—вчорашньої noci вона не могла заснуты ани на волосокъ. Мучылася такъ, що не дай Господы. А ныни рано, дывлюся на неи—лежыть якъ изъ хреста знята, тилькы очи свитяцься.

— Ганко,—кажу їй,—може тоби поклыкаты попа?

Вона ажъ видкынулася, мовъ бы що вкусыло їи.

— Попа? По що?

— Та по що, небого! Адже бачышь сама, що тобі не довго на свити гуляты. Треба душу очыстыты.

— Ни, не хочу,—мовыла вона.—Мени буде липше, я выйду зъ того.

— Ей, дивонько, не жартуй зъ Богомъ! Не говори такъ и не дуры себе. Я бачу, що не довго вже твого на свити. Пиду, поклычу егомостя.

— Ни, не треба,—видповила вона.—Якъ буде треба, то я сама скажу. Не выходьте никуды, я засну трохи.

Тилькы що вона задримала—якъ не завершыть, якъ не кинеться!

— Ой лизе, лизе! Ой простягае руку! Ой ловыть мене! Держыть! Не пускае! Ой, ой, ой! Ратуйте! Бабо, ратуйте!

И выскочыла зъ постели, прычепылася до мене, вся тремтыть, якъ трепетивъ лысть, а все озыраеться по-за себе и крычыть, выщыть, мовъ перелякана дытына.

— Та Духъ святыи зъ тобою!—кажу їй та й хрещу,—та хто тамъ лизе? хто тебе держыть?

— Та вона, вона! Хиба не бачыте! Адить, рука зовсимъ обигныла зъ мяса, сама кисть, а держыть мовъ у клищахъ!

— Богъ зъ тобою, Ганко! Що тобі? Кого ты бачышь?

— Та вона, вона! Фрузька!

— Що за Фрузька?

Але вона вже затылася. Тремтыть уся, тулыться до мене, але слова бильше зъ неи не выдобудешъ. Якъсь я заспокоила їи, положила на постиль, розго-

ворюю, балакаю, а тутъ у мене въ голови починають мовъ якись ниткы нав'язуватыся, починає робытыся ясно. Вже я їй и сюды, й туды прыговорюю. Зварыла їй трохи м'яса, нагодувала. Лежить вона й не пускає мене видъ себе.

— Сьдить! Не покыдайте мене! Говорить, щобъ я не заснула, бо боюся, що скоро засну, то зновъ вона тутъ буде.

— Та чымъ вона тоби така страшна?—пытаю їи.— Що вона може зробыты тоби?

— Ой бабонько! Ой голубонько! Якъ бы вы знали, яка вона страшна! Вся кровь у мени льодомъ стынається! Не можу дывытыся на неи, а мушу. Щось мовъ прыковує мои очи до неи.

— Значыть, ты їи маєшь на души, Ганко?

Мовчыть.

— Признайся, небого!—кажу гостро.—Выдышь, ты гадала, що утаишь усе. И що тоби зъ того, що утаила передъ людьмы, колы жъ бо Богъ усе знає. Бачышь, винъ диткнувъ тебе своимъ пальцемъ, и що зъ тебе ныни? Адже жъ хочъ бы тебе були повисылы на шыбеныци, то не було бъ и десятой часты той муки, що ты перетерпила доси.

Вона слухала, слухала, а дали якъ не розплачеться! Якъ мала дытына, рыдала.

— Ой, бабонько, правда ваша! Ой, я окаянна! Ой, я проклята! Я їи збавыла вику. Вона ослабла, впала на мои руки, а я їи безпам'ятну кынула въ яму. Я думала, що нихто не буде знаты про се, що Иванъ визьме мене за жинку... Ой, бабусенько, радьте, щò мени робыты!...

У Ивана морозъ пишовъ по-за шкурою пры сыхъ бабыныхъ словахъ. Винъ бувъ мовъ розбитый. У його тямци живо ставалы подіи того вечера, розстання зъ Фрузею, ничь проведена зъ Ганкою въ комори, іи то-дишній неспокій. Винъ прыгадавъ соби навить Ганчыни слова, що вона „боиться іи“, й тилькы теперь йому зробылося ясно. Прыгнобленийъ важкымы почуттямы винъ зитхавъ и шепотивъ раз-по-разу: „Боже, Боже!“

А баба оповидала дали Ганчыни прызнання: въ котримъ мисци вона вкынула Фрузю въ яму, якъ потимъ щось гоныло іи на се мисце затыраты слиды й якъ пры тимъ мало не доглянувъ іи хтось изъ рипны-кивъ, якъ іи Фрузя почала на сонъ набыватыся, якъ ты, Иване, зробывся ій немылымъ и ненавыснымъ.

— Ну, и що жъ вона робить теперь?—перервавъ Иванъ бабыне оповидання.

— Выплакавшыся заснула. И вже не зрывалася зо сну, спыть спокійно. Я посыдила коло неи, а теперь подумала, що добре буде сказаты тоби се все. Порадь мене, небоже, що робыты дали?

Иванъ слухавъ мовъ остовпилый. У його въ середыни переверталося щось, рвалося щось, крычало щось, мовъ жаль, мовъ тяжки докоры, мовъ почуття якоисъ выны.

— Або я знаю, що робыты,—промовывт винъ глухо.—Треба бъ комусь даты знаты. Адже то страшна ричь!

— То може бъ питы до вѣйта?

— Пидить, пидить!—мовывъ Иванъ живо, хапаючыся за бабыни слова.

— Та може бѣ ты пишовъ зо мною? Я чогось боюся.

— А чого жѣ мени зѣ вами йты? Ще на мене пидозриння кынуть. Ни, йдуть самы. Я тамъ навидаюся завтра, скоро тилькы выйду зѣ роботы. Идуть, идуть!

Баба не мовыла ничего бильше, перехрестылася й пишла.

XVI.

Наблыжаючыся до кошары, въ котрій робывъ, Иванъ здыбавъ кассыра Менделя. Сей ишовъ кудысь, розмовляючы зѣ якимсь рипныкомъ изѣ чужой кошары.

— Добрый вечиръ, Иване!—мовывъ Мендель.—Идете до роботы?

— Иду,—мовывъ Иванъ ледви тямлячы, хто и що говорыть до нього.

— А завтра видходите?

— Видхожу.

— Ну, ну, якъ соби знаете. Гроши маете готови.

Иванъ, не мовлячы ничего бильше, пишовъ до кошары. Мендель розмовлявъ дали зѣ рипныкомъ, що видъ завтра мавъ стати до роботы въ тій самій ями замисть Ивана.

— Тутъ вамъ буде добре!—говорывъ Мендель.—Я не такый жыдъ, щобъ хотивъ чьеись крывды. Спытайте отъ сього самого Ивана. Винъ пару разивъ навить грошей пры выплатахъ не бравъ видъ мене, а складавъ, поky не набереться чы 50 чы 100 рынськихъ, а потимъ

бравъ разомъ. Ады, винъ завтра видходыть. Знаете, куды? На свое власне господарство!...

— На свое власне?—дывувався рипныкъ.—Та де у нього господарство? Давно пропустывъ!

— Давно пропустывъ, а теперь видкупывъ. Власне вчора взявъ сотку, щобъ заплатыты останню частку жыдови, а завтра вертае до свойого села, покыдае насъ на завше. А хто його нарадывъ на се? Спытайте його самого! Мендель, не хто инший!

Въ тій хвыли зъ кошары почувся крыкъ, потимъ гупання крокивъ. Робитныкъ, що бувъ пры корби, надбигъ вулычкою и крычавъ задыхавшысь:

— Пане кассыръ! Пане кассыръ!

— Що тамъ таке?—оклыкнувся Мендель.

— Ходить до кошары! Борше! Борше!

— Та що тамъ таке?—ледви промовывъ Мендель и, не чекаючи видповиди, почавъ бигты до кошары. Свижо наняты рипныкъ побигъ за нымъ.

— Ну, що сталося?—не то пошепки, не то захрыплымъ голосомъ запытавъ Мендель робитныка, колы поривнявся зъ нымъ.

— Якесь нещастя!

— Що за нещастя?

— Ой, самъ не знаю! Ходить до кошары, самы подывиться! Ой Господы, души въ мени нема! Ще такого й не чувавъ, и не выдавъ.

Не розпытуючы дали, вси тры побиглы до кошары. Тамъ було зовсимъ темно, тилькы одна дротяна лампа слабо освичувала середыну дощаной буды. Робитныкъ видъ млынка стоявъ надъ ямою й торгавъ лынву, що зовсимъ вильно звысала зъ валу.

— Ну, що таке сталося? Говоры!—промовивъ Мендель, озыраючыся докола, немовъ шукаючы того, що такъ перестрашыло робитныкивъ.

— Лынва урвалася.

— Що? Якъ то може бути?

— Або я знаю! Дивиться самы!

Робитныкъ, що стоявъ надъ ямою, зновъ поторгавъ за лынву, замахавъ нею й вона мовъ батигъ былася объ дощани стины ямы.

— Ну, а Иванъ? Де Иванъ?

— У ями.

— Якъ то въ ями? Спустывся на мисце?

— Ну, та певно, що на мисци, але неживый. Адить, ледви десять метривъ лынвы розкрутылося.

— Та якъ же то було? Що? Куды? Говоры за порядкомъ!—говоривъ Мендель, усе ще не можучы зрозумиты, що сталося.

— Ой Господы! Та хиба жъ я знаю й розумію, якъ се сталося? Иванъ прыйшовъ, привязався й я почавъ спускаты його въ дольну. Кручу, кручу, ажъ наразъ на десятимъ метри чую—оттакъ якъ бы въ пальци трисъ—и на корби зробылося легко. И въ тій самій хвыльни въ ями тилькы гуръ-гуръ-гуръ! И одынъ страшный крыкъ—и тихо. Ось и все. Урвалася лынва, а Иванъ гримнувъ ажъ на дно, на 40 сажень!

Мендель, не мовлячы ничего, почавъ рваты на соби пейсы й бигаты по кошари, мовъ божевильный.

— Ай вай! Ай вай! Отъ клопить! Отъ клопить! Отъ пуресь! Але ша! Може винъ ще живый! Слушайте, Мытруню,—винъ обернувся до новонанятого рипныка,— якъ гадаете, може винъ ще живый?

— Та то може буты. Адже жъ на дни каминня нема?

— Ни, глына.

— Ну, колы не вправъ на дзюбакъ *) або не розбывъ соби головы по дорози, то ще може буты жывый.

— Але чуты було бъ крыкъ, стогнання,—закынувъ робитныкъ видъ корбы.

— Мигъ зомлиты, заглушытыся,—мовывъ Мытро.

— Лизьте, Мытруню! Бодай вы здорови булы! Лизьте, може ще выратуете його.

— Та я бъ полизъ,—мовывъ Мытро,—але що жъ то за лынва у васъ, що урвалася пидъ нымъ?

Винъ наблизывся до ямы, взявъ за лынву, котрой кинець звысавъ на яки два метры внызъ у ями, пиднявъ його й почавъ оглядаты пры свитли лампы. Се бувъ старый рипныкъ и розумився на работи, але тутъ винъ ставъ мовъ теля передъ новымы воротамы. Такой штуки винъ ще не бачывъ! Винъ довго озыравъ лынву въ тимъ мисци, де вона перервалася, мацавъ пальцями, прызырався їй до свитла и все хытавъ головою, немовъ не мигъ зрозумиты чогось. Мендель тривожнымы очыма, весь блидый и зъ завмерлымъ сердцемъ, слидывъ за кожнымъ його рухомъ.

— Не розумію! Ніякъ не розумію, що сталося тій лынви. Якъ могла вона перерватися?

— Може проржавила?—несмило мовывъ Мендель.

---

*) Дзюбакъ—кирка.

— Та на се воно мусыть выйты, бо якъ бы навмысно була протята, то було бь видно, бувъ бы гладкый перекрй. Мусила проржавиты.

— Ай вай! Стара лыва. Треба було переминыты,—сквапльво пидхопывъ Мендель.—Ой, Господы! Такъ мене щось ныни рано мовъ за плече торкало: „Мендель, перемины сю лыву!“ Та потимъ я подумавъ соби: „Ну, въ пятныцю не буду переминыты. Прийде недиля, то переминымо! А тутъ на тоби! Ну, хто жь його знавъ, що вона не выдержыть!“

Але Мытро все ще оглядавъ лыву й хытавъ головою.

— Слушайте, Мендель! То не може буты! Вона якось не з-проста перержавила. Дидько їй перержавіе. У мене въ сели оборигъ*) онъ уже п'ять литъ на такій лыви держыться. И дощъ їи мочыть, и снигъ на неи иде, и ржавіе не такъ, якъ тутъ, а проте держыться доси. Та й то оборигъ—не те, що одынъ хлопъ!...

— Ну, Мытруню, але тамъ вона стоить соби спокійно, а тутъ день и ничъ то скручується, то розкручується. А видъ того дрить найборше трискае.

— Та се правда,—мовывъ, подумавшы, Мытро.—Але була бь трискала потрохы, одынъ скрутець, другый, третій... А тутъ уси наразь. Не гладко, а такъ мовъ бы—просты Господы—мыша перегрызла. Агій! Ще чоловікъ якъ жые, не выдавъ такого!...

---

*) Оборигъ—четыри стовбы зь дашкомъ, пидъ який кладуть сино.

Тымъ часомъ Мендель прынісь изъ магазына сви-
жу лынву, їи навynuлы на валь и Мытро, прылаго-
дывшыся до спуску, пишовъ до ямы. За якои пивъ
годыны вытяглы обохъ — Мытра й Ивана. Иванъ
мавъ поламани обыдвѣ ноги й голову розбыту обь
цямрыну. Винъ мабутъ и не долетивъ живый на дно.

XVII.

Другого дня до свѣта борыславскый вѣйтъ — тоди
ще вѣитомъ бувъ селянынъ — зъ прысяжnymъ и двома
шандарамы прыйшлы до тои комиркы, де жыла Ганка.
Вона ще спала, — по довгыхъ безсонныхъ дняхъ и но-
чахъ першый разъ спала глыбокымъ, майже мертвель-
кымъ сномъ. Баба видчыныла двери, вси ввѣйшлы, та
зырнувшы на трупяче, высохле Ганчыне лице, зиссане
страшною внутришньою мукою, не малы серця бу-
дыты їи.

— Ну, ну, нехай спыть, — мовывъ стыха вѣйтъ. — Мы
пидождемо на двори.

— Ну, їй не багато належыться видъ людей, — мовывъ
одынъ шандаръ.

— Панъ Бигъ не ждавъ на людскый судъ. Самъ осу-
дывъ и самъ покаравъ їи, — додавъ другый.

Скоро вони выйшлы, Ганка збудылася.

— Вы тутъ, бабо? — мовыла вона.

— Тутъ, небого, тутъ.

— Чы мени снылося, чы тутъ бувъ хтось?

— Та хто бь мавъ буты.

— Мени здавалося, що якісь хлопці... шандары.

— Та булы, сирото...

— За мною?—мовыла Ганка, пиднимаючыся.

— За тобою.

— Знають усе?

— Знають.

Ганка довгимъ поглядомъ зырнула на бабу, а потимъ простягла до неї свою суху руку.

— Дякую вамъ, бабо,—мовыла вона.—Я вже сто разъ—не разъ хотила зібратыся, питы и прызнатыся до всього, та николи не могла здобутыся на видвагу. А теперь уже по всьому. Теперь я спокійна.

И вона зъ тяжкою бидою зволиклася зъ постели. Баба помогла їй убратыся.

— Ну, а теперь покличте ихъ.

Увійшовъ вїтть зъ прысяжнимъ, увійшли шандары.

— Ну, що ты, небого,—мовывъ вїтть,—хора?

— Хора.

— Маешъ сказаты намъ щось?

— Маю.

И вона спокійно оповила подїи того вечора. Одынъ шандаръ запысувавъ. Потимъ їи повелы на мисце злочыну. Гакамы повытягалы зъ ямы по кусныку розгныле тило нещасной Фрузи й перенесли його до трупарни, а Ганку посадылы на визъ и видвезлы до Дрогобыча, до судового арешту. Тамъ вона не дождалася навить першого протоколу.

А шандары по тимъ однимъ выпадку малы заразъ другый. Имъ донесли, що въ недалекїй кошари урва-

лася лынва пидъ робитныкомъ, сей упавъ у яму й забывся. Треба було оглянуты мисце, оглянуты трупа, переслухаты свидкивъ...

— Щось мени не подобається сей випадокъ,—мовывъ одынъ шандаръ, молодой, до старшого.

— Жыдивська необережність. Лынва перержавила.

— Чы нема тутъ чогось гиршого? Те, що говорять Мытро про ти гроши...

— То що жъ думаешъ, що тутъ якийсь злочынь? Що се навмысне хтось перервавъ лынву?

— Дуже може буты. Ти гроши—се може буты прычына. Кассыръ каже, що винъ узявъ видъ нього гроши, а ихъ пры нимъ нема.

— Пошукаемо въ його помешканню.

Але въ помешканню, то бь то въ тимъ шынку, де ночувавъ Иванъ разомъ зъ килькома иншымы рипныкамы, ниhto ни про яки гроши не знавъ и не чувъ. Зъ допытивъ дызналыся шандары, що разъ давнише у Ивана вкрадено гроши й видтоди винъ не носывъ ихъ пры соби и ховавъ такъ, щобъ ниhto не знавъ де. Зъ другого боку Менделевы зизнання про те, що Иванъ пославъ гроши за куплений грунтъ нотаревы до Дрогобыча, потвердывъ нотаръ телеграфично, а друге зизнання, що остатнихъ 100 рынськихъ Иванъ узявъ ще день передъ тымъ, потвердывъ Мытро на стилькы, що чувъ, якъ Мендель мовывъ Иванови: „Гроши маєте готови“, а Иванъ на се потакнувъ головою. Значыть, узявши гроши, Иванъ мусивъ сховаты ихъ десь, щобъ забраты зъ собою. А

колы такъ, то яку хто мавъ причину дыбаты на його жыття?

На тимъ справу й закинчено, тилькы Менделя за недоглядъ и вживання перержавилои лынвы покарано 20 гульденамы грошовои кары.

Ивана поховалы въ одній ями зъ останками тила його Фрузи.

Наверненый гришныкъ.

I.

 асылъ Пивторакъ бувъ свого часу одинъ изъ найзаможнишыхъ газдивъ*) на ввесь Борыславъ. Поля у нього було достаткомъ, худобы и хлиба и шмаття, ба й грошенячь готовыхъ дещо трохи найшлося. Працьовытый, ошадный, любывъ порядокъ,—тожь и все йшло у нього порядкомъ и статкомъ.

Було у Василя тры сыны,—парубкы, що макивъ цвить. Здорови, крипки,—обычаемъ та вдачею капля въ каплю у батька вдалыся. Батька-матиръ любылы, старшихъ поважалы, а до роботы, абы й до якои, рукъ не полинувалы. И колы бь жыття людське могло обійтыся безъ прыпадкивъ, колы бь обставыны навкругы насъ не зминялыся, бувъ бы жывъ Васыль Пивторакъ

*) Газда—хазяинь.

и до ныни щасливо, сумырно, Бога славлючы та вну-
кивъ у запичку колышучы.

Та не такъ воно на свити йде. Те, що давнише
не зминювалося й у сто литъ, теперь черезъ десять
мовъ переродылось. Теперь не те, що въ давнину.
Жыття прудко тече, змины швыдко настають. Треба
пыльно слидкуваты, куды быстра несе,—треба й соби
туды пробираться. А не спостережешся, застоишся
на мисци, то того й гляды, що перша-липша хвыля
наскочыть, перша-липша змина настане—звалыть тебе,
зиб'е зъ нигъ—и ты погыбъ. Теперь жыты тяжко.
Жыття—боротьба вична, безупынна. Ворогъ зъ усихъ
бокивъ чыгае. Не прыстережы одного боку, зъ другого
наскочыть—и ты пропавъ.

Таке сталося и зъ Васылемъ Пивторакомъ.

Було се саме въ ту пору, якъ у Борыслави поча-
лы копаты кыпячку. Жыдова перлася у Борыславъ,
мовъ мухы до меду. Роямы цилымы воны глотылыся*)
по селу, швендялы по полю, по хатахъ. До кожного
газды прыставалы, мовъ реп'яхы до кожуха. „Продавай
грунтъ, газдо, та продавай! Ось я тоби за частку
стилькы... а я стилькы... а я ще бильше!... Не треба
намъ усього—часткы зъ насъ буде!“ Выймають гроши,
кладуть на руку, горилку ставлять и пидмовы не жа-
луютъ. И не одного пидмовылы, не одного бидолаху
заманулы. Та не дався на пидмову Васыль Пивторакъ.
Винъ любывъ свою землю, що його родына зъ дида-
прадида злывала своимъ потомъ. А ще до того думавъ

---

*) Глотытыся—до купы збиратыся, тыснутыся.

собі: „Та що? Гроши возьму—а вони кругли, розко-
тяться. То на се, то на те—тай нема. А земляця свя-
та останется!“

Ну,—скажете,—добре зробивъ Василь. Розумно
гадкувавъ.

Добре, та не найлипше! Розумно, та не зовсимъ!

Почалы жыды робитныкивъ найматы, почалы копа-
ты ямы. Кыпячка*) показується, гроши плынуть у жы-
дивськи кышени. Де дали, бильше ихъ наплывае; де
дали бильша глота - тиснота у Борыслави. Продають
газды частку за часткою; день-у-день выдымо бидніють.
Дали якось разъ у недилю стали раду радыты. Що
робыты, що діяты? Каже Василь Пивторакъ:

— А що, панове газды! Копають жыды—копаймо й
мы! Тыснуть вони гроши за кыпячку—будемо й мы
тыснуты!

Ну,—скажете,—хиба не розумно радывъ Василь?
Розумно, та не зовсимъ!

Почалы наши Борыславци рыты-копаты свои пы-
томи грунты. Та не було въ нихъ готового грошѧ,
щобъ найняты робитныкивъ. Прыходилося самымъ ко-
паты. Не скоро йшла робота, не живо зыскъ наплы-
вавъ. А газдивство за той часъ пидупадало; поле пе-
рерыте не родыло. Не ставало хлиба. А кыпячки якъ
нема, такъ нема. Що було робыты? Продаваты жыдамъ
зновъ частку за часткою, щобъ зъ голоду не згynu-
ты—отъ що!

Сто ихъ взялося видразу до копання. Лышь

---

*) Кыпячка—те саме, що й ропа,—нафта нечыщена.

шисть-симъ доробылося до чогось. А други? Други описля копалы зновъ на своихъ грунтахъ ямы, выдобувалы кыпячку й вискъ—для жыдивъ.

Чому жъ воно такъ пишло? Чому щастыло жыдамъ, а не щастыло газдамъ? Вгадайте, колы мудри.

II.

Васылъ Пивторакъ, якъ давъ таку мудру раду громадянамъ, почавъ и соби миркуваты. „А що, думаеть, въ мене тры сыны. Я четвертый. Теперь у поли роботы такой пыльной нема. Зачнимо й мы копаты. До одной ямы бильшь двохъ не треба: одынъ копае, другый пры корби. У мене онъ на загуминку частка скошена: зачнимо тамъ два закопы*) разомъ. Не буде въ одномъ, то буде въ другимъ!...

Якъ вымиркувавъ, такъ и зробывъ. Лышывъ стару на газдивстви, а самъ изъ сынамы гайда на загуминокъ. Позабиралы рыскали, цебра дваушни та вужыща, наладылы корбы, тай гайда копаты. Ну,ничого. Копаютъ день, копаютъ и другый. Коло закопывъ горбки глыны растутъ у-гору, тай растутъ. Найменьый сынъ, Михайло, у одномъ закопи, а батько пры корби. Найстаршый Сень у другимъ закопи, а середущый Иванъ пры другий корби. Прокопалы сажень, ба й другый, ба й третій, и дали. Натрапывъ Сень на писквату верству, почала вода показуватися. Ну, черпай воду цебромъ тай черпай, а воды все бильше тай бильше.

---

*) Закипъ—те саме, що й яма,—шахта.

— Тату,—каже Сень,—покину я сей закипъ: вода пидходыть,

— Еть, то що?—каже Васыль,—прочерпай воду тай копай!

Мучыться Сень тыждень, мучыться й другый. Все воду вычирпуге, норы забывае й дали копае. Тай копаты жъ то не тяжко. Звычайно—писокъ.

Ажъ якось одного дня Иванъ надъ ямою наробывъ страшеного крыку. Прыбигъ батько, позбигалыся й деяки сторонни: „Що таке? що таке?“...

— Писокъ засунувся, прывалывъ Сеня!...

Васыль Пивторакъ стоявъ, мовъ громомъ прыбытый, почувшы ти страшни слова.

— Заразь у яму, хлопци,—пробираты писокъ!—крыкнувъ не-своимъ голосомъ.

Метнулыся, пробралы писокъ, та не духомъ. Выдобулы Сеня, та вже не живого.

Господы, що та бидна маты не назаводыла, не навбывалася! И плаче, и батька проклынае, що, мовлявъ, погубывъ їи дытыну. А батько бидный стоить, мовъ осуженый, блидый - блидый, не заплаче, ни сливця не промовыть ни до кого.

Похоронъ надійшовъ. Треба було справляты „якъ Богъ прыказавъ“. А панотець сказалы: „У васъ, Васылю, ще й поля и диточокъ зарибныхъ и статку, що Богъ пиславъ,—дасте дваццять золотыхъ за погрибъ. Се дило Богу мыле,—не пожалуй за упокій душенькы усопшого!“ Що було робыты? Видмовыты—годи. Торгуватыся, якъ за худобыну, колы сумъ тяженькый на серце налигъ—ще гирше годи. А грошà готового Бигъ мае. Продавай частку, а то пивъ часткы,—оту поло-

выну, на которій той закипъ нещасливый. Купецъ швидко найшовся, гроши швидко выплатывъ, мыръ хрыстьянськый не мало наохкався й нагостывся на похорони, а панотець сумно та жалибно прыспивувалы зъ дякомъ: „Господы помылуй“ та „Слава тоби Господы“.

Розійшлыся добри люде, минулыся гроши, Васыль остався безъ Сеня, якъ безъ правои руки. Стара грызеться, плаче; сыны ходять, якъ потроени. Та не часъ бидному хлиборобови довго въ смутокъ-тугу вбыватыся. Робота жде,—десять робить жде на нього. За роботою й туга забувається, й горе зъ серця счезае.

Поволи, невесело сходылы жныва; лито пройшло. Настала осинь,—урожай бувъ плохенькый. Не зародывъ Господь. Ну, а все жъ що було, то було,—и коло того треба походыты, помотыкатыся. Звизъ Васыль изъ сынамы даръ Божый на тикъ.

Ну, теперь пора трошки й спочыты... Пры вильнишій годыни й минуле горе въ серци видживае. Зновъ сумно стало въ хати у Васыля. Стара маты ще не вси сльозы проплакала за своимъ сыночкомъ любымъ.

III.

Лыха доля не спыть. Треба було Васылеви ходыты повзъ той кусныкъ луку, що продавъ жыдови пидъ закопы? Ни, не треба! А такы пишовъ,—не знаты, чы отъ-такъ соби, не маючы що лишого робыты, чы може зъ цикавосты, щò то тамъ жыдъ робыть? Досыть, що пишовъ.

А жыдъ не дармувавъ черезъ лито. Нанявъ двоухъ

робитныкивъ, такы борыславськихъ парубкивъ, що зъ бидности вже пустылысь на заробокъ,—тай ну копаты. Та ще яку, собака, штуку выдумавъ! Каже: „о,—тутъ пискова верства: тамтого писокъ засыпавъ. А я отъ що: скажу выгородыты кишъ изъ хворосту, колыкы файни*),—обставлю тымъ плотомъ стинкы, нибы цямрыною,—то чорта зйистъ писокъ, що обсунеться!“ Ну, що? Розумно прыдумано? „Якъ бы въ мене розумъ не дурный та грошей бильшенько (а то ни за що купыты хворосту й килля!), я бъ и соби спробувавъ. Дывиться—воно безпечно, чого й хотиты! Не обсунеться! А теперь жыдюга-злодйй пискову верству прорывъ, докопався до глынкы, тай кыпячку добувъ!“

Такъ миркувавъ Васыль, стоячы надъ ямою. Заздримъ окомъ прыдывлявся, неборакъ, до жыдивськой работы.

— Ехъ, ехъ, Господы ласкавый! Мйй пытомый грунтець,—а теперь нехрыстови тысячи въ кышеню вганяе! Онъ якъ, поганецъ, заскакуе, якъ радие, якъ руки засукуе зъ утихы! Що то,—маетокъ! Кыбель за кыблемъ тягнуть изъ ямы, ажъ руки соби врывають,—а все для нього! Якъ бы не такой прыпадокъ тяженькый Господь на мене спустывъ—хто знае, може бъ и я бувъ теперь грошыкы бравъ та долони засукувавъ!

Довго стоявъ Васыль надъ ямою, прыдывлявся до работы, глядивъ та завыдувавъ. Дали пишовъ и свйй закипъ дывытысь. Видъ весны ниhto въ нимъ не робывъ. Стопкы видъ корбы стремилы надъ нымъ; кор-

---

*) Файный—добрый, гарный.

бу знято. Для безпечности казавъ Васыль ще въ литку заложыты яму дошкамы, щобъ ништо въ неи не впавъ по-ночи. Якосъ дивно забылося въ нимъ серце, колы оглянувъ горбокъ выкопаной глыны, обстукавъ дошки, покладени на отвірѣ ямы.

— Кто знае,—гадкувавъ соби,—може тутъ маетокъ жде на мене! Може бѣ, якъ отъ сяжынкѣ-другій покопавъ, то й нафта бѣ показалася! Кто знае! Господь карае, Господь и мылуе!

— А хто знае,—шепотивъ йому другій якийсь голось,—може тутъ ще бильше нещастя жде на тебе! Може Богъ прогнывывся за те, що самъ псуешъ та ворущышь святу земельку,—та ще тяжче буде караты, колы не опам'ятаешся писля першой кары?...

День за днемъ збигавъ,—тыждень за тыжнемъ мынавъ. Васыль все ходывъ, все думавъ. Миркувавъ бидолаха, грызся самъ въ соби, не знавъ, на яку ступыты и що початы. Выдымо марнивъ на лыци, а боявся чы вагався сказаты, що йому въ голови. „Отъ, заразы и стара почне плакаты, спомынаты небижчыка,—видраджуваты“,—думавъ соби. Але спокуса все стояла йому передъ очыма. „Отъ панъ-Бигъ не зародывъ хлибця—ничымъ дыхаты. Сино выгныло—ничымъ худибку прогудуваты до весны. Що вдіешъ? Грошыкы бѣ здалыся, и то такъ якъ умираты... И податокъ не заплаченый! А може воно лышь трошкы прорыты, тай заразы и кыпячка жбухне? Кто знае!... Онъ жыдивъ закипъ не багато глыбшый! Ехъ, дійся божа воля, спробую... Игій,—най жинка й поплаче трохи! На то вона й жинка. А мени головы не зирве. А я вже теперъ добре

возьмуся на розумъ: всю яму плотомъ обгороджу для обезпеки!“

Такъ придумавшы, Васыль ришывся нарешти прыступыты до дила. Насампередъ обговорывъ, що треба, зъ сынамы. Михайло не видмовлявся видъ роботы въ закопи. „А що,—каже,—тату! Я й самъ бачу, що намъ сю зиму изъ самого господарства не перезимуваты. Попробуймо! Чень дасть Бигъ,—намъ теперь пощастыть! А для обезпеки зробимъ такъ, якъ ось кажете: городимъ коши!“

Що за добра душа той Михайлыкъ! Николы винъ не перечывъ батькамъ ни въ чимъ! Дай йому Боже таланъ-долю золоту й викъ довгый!

Але тутъ же насунулося друге питання: видкы взяты грошей на лынвы, на хворость та на инши потребы? Батько зъ сынамы рада въ раду. „Ничого роботы, кажуть, заставмо частку поля жыдови,—не продаваймо, заставмо до часу,—а прыйде гришь, то й виддамо, выкупымо поле назадъ!“

Якъ урадылы, такъ и зробылы. Стара маты ажъ тоди про все дизналася, якъ распочалы роботу. Нещаслива не мала серця ни клясты, ни выговорюваты батькови. Заплакала важенько. Ии серце стылося, немовъ лыхо якесь вищувало, колы заглянула въ темну пашечку, въ яку спускавъ на лынви батько ридну дытыну.

— Ей, Васылю, Васылю,—сказала вона килька день описля.—Пишовъ ты на жыдивську дорогу, шукаешъ ты зыскивъ по гробахъ. Гляды, небоже, щобъ не закопавъ свое щастя й свою душу въ оти ямы!

— Ей, яка жъ бо ты дывна, стара!—сказавъ Васыль,

махнувши рукою. Тилькы й усеи бесиды було межынымы.

Тымъ часомъ работа йшла не скоро. Хворосту годи було й докупытыся. Що навезуть изъ сусиднихъ силъ, то жыдова духомъ розкупыть. У-двохъ взялыся дали копаты—а що выкопають, то заразъ и кошемъ обгородять. Тягнется работа тыждень, ба й два. Михайло вже докопався до твердой, писковатой глынкы. Поскорыты годи було. Рыскаль тутъ не прыдасться, треба дзюбака. Иванъ тымъ часомъ то збижжя въ сто доли молотыть, то коши городыть, а маты пряде у хати, сама-самисинька, и не разъ тяженько сплаче, вызыраючы въ виконце, чы не йдутъ сыны обидаты.

IV.

Поволи йде работа у ями. Що глыбше Михайло прокопуе, то якосъ йому невыгиднише, якосъ нибы душно у ями. „Але се ничого“—думае винъ. А Васыль жде тай жде: от-отъ покажется кыпячка, може ныни, може завтра. Хочь корба руки урывае, хочь на двори де дали холоднише стае, хочь грошей за заставлену нывку що-день меншае—винъ не турбується ничымъ. Ось-ось кыпячка наплыне, всій биди кинець буде!

И дійсно наплыла!...

Одного дня почувъ Васыль изъ ямы якыйсь крыкъ. Крыкъ бувъ дывный,—зразу веселый, дали тривожный. Вкинци урвався глыбокымъ, глухымъ зойкомъ розпуку. Все трывало не довше двоухъ хвылынъ. Васыль заглянувъ до ямы. Морозомъ проняло його наскризь, винъ

затремтивъ, якъ у пропасныци, видъ дожыдання й не-
певности. Въ ями було темно, якъ у комни.

— Що тамъ, Михайло, що тамъ?—крыкнувъ батько
до ямы.

Замисть видповиди, Михайло зашарпавъ лынвою,
але дуже слабо.

Батько не знавъ, що сталося,—чого треба Михай-
лови й чому не видповидає.

Шарпання почулося вдруге. Батько догадався, що
може се сынъ дає знакъ, щобъ його вытягаты.

— Але чому винъ затыхъ, чому не каже, що стало-
ся?—думавъ соби батько, працюючи зъ усеи сылы пры
корби.

Ухъ, якъ тяжко корба йде! Тяжче чомусь, якъ
звычайно. Чы то його руки стари знемогли видъ дов-
гои роботы, чы видъ непевного й тривожного дожи-
дання? Поволи пидходитъ тягаръ до-горы, поволи вы-
рынає зъ непроглядной питьмы, що залягла въ споду.
Крутячы Василь нахылвся надъ яму... Господы! Се
що? Густый, нафтовый сопухъ ударывъ його, мовъ
обухомъ! „Давъ Богъ! Давъ Богъ!“—скрыкнувъ Ва-
силь. Тіеи хвылыны почувъ таку радисть, таку сы-
лу!... Його око поглянуло въ глибинь... А се зновъ
що?... У кыбли сыдыть його Михайло,—не оперезаный
лынвою, якъ звычайно,—а лышь одною рукою за неи
держытсья. Друга звысла до-нызу. Голова безсыло спа-
дає на груды, якись корчи пидкыдають їи до-горы...
Але корчи що разу слабши, ридши... Ось уже голова
зовсимъ до долу звысла... хвыля страшнои непевности...
Друга рука пустыла лынву, кыбель похытнувся—и Ми-
хайло зъ страшнымъ глухымъ зойкомъ повалывся въ

безодню и счезъ у густій питьми. Изъ глыбыны чуты лышь, якъ бовтнувъ, мовъ, колода, у кыпячку. А тамъ не чуты ничего бильше...

И все це сталося такъ прудко, такъ несподивано, що Васыль довгый часъ стовпивъ, нахыленный надъ ямою, не знаючы, що воно значыться. Стоявъ, мовъ у якомусь запамороченню, не выпускаючы изъ рукъ держална корбы. Ничого не думавъ, ничого не тямывъ, не чувъ, не бачывъ... Ажъ ось протверезывъ його густый нафтовый сопухъ, що садывъ изъ ямы, мовъ изъ комына. Тямка поволи верталася, а зъ нею й страшна певнисть. „Пропавъ хлопецъ! Отто щастя!“ булы перши його слова.

Але колы зовсимъ опам'ятався, напала його пропасныця. Бачылося йому, що якась сыльна, невыдыма рука пхае його въ глыбинь, що якыйсь голосъ крычыть йому надъ ухомъ: „Скачы й ты и гынь зъ нымъ разомъ! Яке твое жыття буде теперь? Скачы, скачы!“ И нещасный батько чувъ у соби скажену охоту скочыты въ ту темну, пекельну безодню й загынуты вразъ изъ сыномъ. Ажъ колы вже зовсимъ бувъ нахылився надъ ямою, видипхнула його видъ неи друга якась сыла—рука прыроды, що раз-у-разъ и всюды береже свого жыття.

Нарешти нещасный батько надумався. „Шо враджу самъ?“ Се одно пытання проясныло йому все. Мовъ божевильный кынувся городомъ до хаты, гукаючы що сылы: „Ратуйте! Ратуйте!“

Збиглыся на крыкъ и свои, й сусиды. Нихто не знавъ, що сталося, кого ратуваты. Лышь матерыне сердце прочуло заразы, що воно е. Нещасна маты заломы-

ла руки надъ головою, йойкнула и впала безъ пам'яты тамъ, де стояла.

Що було робиты? Якъ ратуваты нещасного? Спочатку ниhto не хотивъ лизты въ яму. Боялыся задухы. Лышь батько напирався: „Пустить мене тай пустить! Выратую його, выратую, а ни, то най же й самъ изъ нымъ пропаду!“ Ледви здержалы бидного Василя.

— Тату, татунцю!—говорывъ Иванъ.—Де вамъ лизты? И йому не поможете, и самы задушытесъ! Волю я. У мене голова мицниша, швидче вытрымаю!

На тимъ и стало. Двохъ найсылынишыхъ прыстало до корбы. Ивана оперезалы добре лынвою й спустылы до долу. Задуха въ ями була велька, але хлопцы пыльно справлялыся, и незабаромъ Иванъ крыкнувъ зи споду,—знакъ, що найшовъ брата. Воны теперъ взялыся ще швидче пидтягаты кыбель у-гору.

А помы се діялось, други тверезылы матиръ. Згодомъ-перегодомъ вона прыйшла до пам'яты.

— Мій сыну, мій Михайлыку! Що зъ нымъ? Де винъ?—булы перши йи слова.

Бидна маты! Вошышь не допытуватесъ! Лежыть твій сынъ страшный-страшный,—весь облытый видразлывымъ густымъ плыномъ, мовъ смолою. А те лыце, ще передъ хвылею таке хороше та прывитне и любе, теперъ посынило й надулося въ страшныхъ смертельныхъ мукахъ! Бидна маты! Тикай видъ того проклятого мисця не озыраючыся! Не поглядай на того, що ще передъ годыною звався твоимъ сыномъ! Його, сердешна, не поратуешъ,—лышь серцю жалю завдасы!..

Якось-якось обмылы бидного Михайлыка тай положили на лаву пидъ викномъ у старій хати батькивській. Лежыть бидный парубокъ,—пышный та рослый, якъ явиръ широколыстый. Лышь прыязне лычко, сыне-сыне мовъ бузь, свидчыть про страшну муку, яку терпывъ умираючы.

А де жъ ненька-старенька? Чому не заводыть, не голосыть по покійныку, слизонькамы обмываючы поморщене, добре лице свое? Чы вона жъ його меньше, нижъ другихъ любила? Чы жалю по нимъ не чуе? Ой, не меньше видъ другихъ любила вона свого Михайлыка,—и жаль їи, лышь Богъ знае, який тяженький. Лежыть стара ненька у комори на постели, не може й головы звесты, не може й рукою повернуты! Останне нещастя добыло їи. Якъ побачыла свого сыночка неживого, тай ще такого, якимъ його зъ ямы выдобулы, впала безъ зойку, безъ голосу, якъ былына пидкошена. А Васыль Пивторакъ, глядючы на неи, якъ лежала мовъ нежива коло неживого Михайла, вышептавъ лышь отси слова: „Отъ щастя! Ще доведеться два похороны вразъ исправляты!“

Видтерлы Васылыху й занесли до коморы. Лежыть нещасна маты, якъ дерева колода,—худа, нужденна, безсыла. Пожовкле й поморщене лице безъ усякого выразу; очи мутни й запали, мовъ каганецъ, що догорае, свитяться; сини уста легко ворущаться... „Михайлыку мій!“ шепоче бидна маты тай захлыпае, якъ дытына. А бильшь ничего...

А їи Михайлыкъ лежить у свитлыци—спокійный, незатурбованый. Баїдуже йому тяжка грызота батька, яку той, мовъ змію, у серци крєє; баїдуже йому й немичъ та розпука матерына; дарма сумни шепты й молитвы людей, що товпляться у синяхъ, головами похытують, руками помахують та словами стыха перемовляються: „Ну, й хто бъ того бувъ сподивався! Добре то той казавъ: Гримъ щастя обь хату, тай хата розпадеться! Тай що за парубокъ! Господы, твоя воля надъ нами гришнымы!“

А Васыль Пивтораць, мовъ прыголомшений, поволыкся до панотця.

— Слава Йсусу, панотчыку!

— Слава на вики! А що тамъ, Васылю? Чувъ я, що нафту добувъ?

— Та такъ, егомостуню!... Але нещастя—сына мени задушыло...

— Ага! Такъ, такъ! Ну, бачышь, якый ты необережный!... Чому жъ ты млынка де не роздобувъ та свижого повитря не намлынкувавъ до ямы? Бачышь!

— А бачу, панотче, бачу на свое лыхо!

— Ну, и що жъ у тебе чуваты?

— Та ничего, егомостуню... Я прыйшовъ, щобы-сте гришне тило земельци виддалы.

— А, такъ, такъ! Святый обовязокъ,—слухняна дытына була... Знаю, знаю! Ну, Васылю, але ты теперь багачъ!...

— Та якый, егомость?

— А, якый? Отъ кыпячка добулася... бачышь—Господь благословывъ.

— Ой, егомость, не говорить—благословивъ! Воливъ бы мене бувъ такъ никола не благословиты! Що мени зъ тои ропы поганой, колы мій сыночокъ у ній смертоньку найшовъ?

— Такъ, такъ, ая! Добре ты говоришь! Ну, небоже, ты теперь можешь и церковци Божій чымось запомогты. Бо ти гроши однакъ тоби не мыли. Правду я кажу?

— Та правду, панотчыку.

— А бачышь, небоже! А мени за похоронъ п'ятьдесятъ золотыхъ. Ну, га, що? Се тоби теперь—нищо!

— Ей, егомость, то за-багато! Бійтеся Бога, у мене теперь така грызота, де мени ще зъ жыдамы торгуваться?

— То байка, небоже! Але що треба, то треба! Не поможе!

— А ще онъ и моя стара, бидна, догорае, ледви-ледви. Хто знае, чы ще тыждень продыхае. Зновъ выдатокъ, а готового, панотчыку, нема!

— Га, то згодимся за обидва похороны разомъ. Дасы висимдесятъ золотыхъ, небоже!

— А пекъ-за-пекъ, егомость! А вы що говорите!—скрыкнувъ бидолаха Василь, враженный до глыбыны серця такою бесидою.—Абы я для живого хрыстьянына напередъ похоронъ торгувавъ?

Винъ не мигъ дали говориты. Щось буцимъ здавыло його въ горли, и винъ схылвся й пиднявъ капелюхъ, що лежавъ на пидлози.

— Ну, ну, то я жартувавъ,—сказавъ усмихаючысь панотець.—Нема въ тимъ ничего злого. Ну, ну, йды,

небоже, а я вже тамъ завтра надійду. Бачъ, треба зъ честію тило поховаты, треба ще зъ Попелівъ панотця запросыты. Уважъ же й ты мене. А тобі п'ятьдесятъ золотыхъ теперъ, то такъ нибы въ пальци триснуты, небоже!

— Въ ласци Божій оставайтесь здорови!—ледви промовывъ Васыль выходячы.

— Ходы здоровъ, небоже! Гмъ, гмъ,—ая!...

VI.

— Куме Васылю! Богъ давъ, Богъ и взявъ, його воля свята!

— Свята воля божа, кумцю солодкый, на що въ тугу вбыватыся?

— Нибы то щось поможе! Сталося, то вже не вид-станеться!

— Журбою поля не перейдешъ, говорылы мои татуньо небижчыкъ!

— Дай, Боже, душенькамъ змерлымъ рай свитлый, блаженный, а намъ гришнымъ прожитокъ щасливый.

— Не сумуйте, куме Васылю! Отъ дывить, ваша стара небога такожъ уже догорае! Що буде зъ газдивства, зъ усього? Змагайтеся на сылу! На ваше здоровля!

Такъ потишала сусиды, щыри души, Васыля Пивторака, сыдячы за столомъ пры горилци. Васыль ничего не говорывъ, лышь сыдивъ, пидпершы важку видъ грызоты голову рукамы.

— Ей, кумцю солодкый! дайте-бо спокій, не сумуйте! Та жъ намъ усимъ туды дорога, чы скорыше чы

пизнише. Отъ выпыйте зъ намы ще трохы, забудеться
лыхо. Адить, незадовго егомость надїйдуть зъ пара-
стасомъ. Годи жъ вамъ туманиты, треба ладъ у хати
робыты.

— Гей, гей, мощный Боже! Чому ты мени вику не
вкоротывъ, якъ мавъ його взяты? На що теперь я на
свити здався?—промовывъ глухымъ, прыбытымъ голо-
сомъ Васыль.

— Ей, кумцю, не гришить! Най Господь все зле вид-
вертае! Най ось на тимъ станеться! На що вовка зъ
лиса выкыкаты? Лыха доля не спыть!

— Ой, не спыть, не спыть!—простогнавъ Васыль.—И
мени не давала спаты. Все мени шепотила: А йды жъ,
копай, а побачышъ, щò тамъ буде! Я, дурный, послу-
хавъ, пишовъ, тай отъ до якого прыпадочку докопав-
ся!... Михайлыку мій мылый, сыночку мій солодкый! Чы
на те жъ я тебе ховавъ, годувавъ, якъ соколыка, щòбъ
тебе ныни до такого шлюбу выряжаты?..

Груби слезы покотылыся доли Васылевымъ лы-
цемъ и звыслы на шпаковатыхъ, стрыжєныхъ вусахъ.
Сусиды, прыятєли зновъ почалы потишаты його, пры-
говорюваты, прыохуваты... Васыль поволи трохы роз-
говорывся въ ихъ кружку, выпывъ одну порцыю*)
гритой зъ медомъ горилкы, дали й другу, третю...
Кровъ непомитно жывише закрузыла въ жылахъ,
гадки непомитно плуталыся, товпылыся, одна другу
вытыскала й морочыла, а на серци якось тепло робы-
лося, биль менче докучавъ, жаль швыдче распывався

---

*) Порція—чарка.

въ сльозахъ, грызота роставала видъ того тепла, мовъ снигъ видъ весняного сонця.

— Ей, Михайлыку мій, сыночку мій!—прыговорювавъ зъ натыскомъ, мовъ шпотаючысь, бидолаха батько, спорожняючы одну порцію за другою. Сльозы де дали, частише капалы на дубовый стиль. Сусиды розмовлялы все стыха, повагомъ, а въ ухахъ Васылевыхъ ихъ розмова де дали, то невыразнише оддавалась, мовъ плескить воды на броди, мовъ шелестъ лыстя в-осены. Його рука мымовильно наливала червоный, гарячый напій и выливала його зъ порціи въ горло, мовъ розжарене вугля, що все дужче збурювало въ нимъ кровь, зворушувало гадкы.

— Ей, Михайлыку мій, сыночку мій!—лепетавъ винъ мовъ у нестями, втыраючы сльозы рукавомъ.

— Куме Васылю, встаньте, перестаньте плакаты!—загомонила сусиды.—Отъ глядять, егомисть прыйшлы парастась правыты! Ходить до хаты!

— Вичный упокой його душеньци! Ходимъ! Михайлыку, сыночку!...—лепече Васыль, шкандыбаючы до хаты.

Въ хати свитло палае кругъ покійныка, и мыру повно и два попы парастась правлять, и два дякы хрыплять та бегечуть священни писни. А Васыль ставъ край одвирка та дывыться та прыслухається, а якось не може розибраты, що воно се й до чого? Свитло якось непевно мыгтыть йому по-передъ очи, посыниле лице покійныка що хвыли миныться, скоро хоче до його батько прыдывытыся довше, а на серци йому якось легко, мовъ справди выражае сына до шлюбу, а не на „вичну дорогу.“ Лышь чуе добре, що сльозы

ще й доси не перестали капаты, а люды сумно на нього ззыраються та шепочуть: „Бидный батько! сердце йому крається! Де жъ бо то—двохъ сынивъ, якъ соколивъ до року поховаты! Ще добре, що третій лышывся, а то бидолаха бъ зовсимъ пропавъ!“

Васыль чувъ оти слова, але самъ знавъ, що йому якось не такъ дуже жаль, якъ упередъ було, що його гадки, блукаючы манивцямы, де дали, все ридше нагадують про Михайла. Але слезы самы плылы й плылы зъ його очей, хочъ гадки не знать куды блукалы.

Скинчывся парастасъ и панотець веливъ прынести домовыну та зложыты въ неи мерця. Васыль прыдывлявся зачудованый до двоухъ парубкивъ, що прыдвыгали тяжку труну, збыту зъ грубыхъ дощокъ, и заметушылысь коло покійныка. Свичкы повидставлялы, хрестъ, що стоявъ у головахъ умерлого, взялы на бикъ, зняли полотно, котрымъ бувъ накрытый, а дали здвыгнулы тило та вложылы у деревыще. Васыль, що доси стоявъ тыхо й непридуманно, почувъ теперъ, що нибы його щось вколело глыбоко у сердце и скрыкнувъ голосно:

— Михайлыку мій! Сыночку мій!

Голосъ той вырвався такъ несподивано й ризко середъ загальнои понурои тыши, що въ одній хвыли цилый тыскъ людей, жинокъ и чоловикивъ, скупчылося кругъ нього, потишаючы та розважаючы його смутокъ. Парубкы тымъ часомъ закрылы вико труны, взялы свого товариша й понесли зъ хаты, ударывшы на обохъ порогахъ труною по тры поклоны. Труна глухо задуднила, немовъ говорила:

— Бувайте здорови! Забудьте про мене, най моя пам'ять не трує вамъ сумомъ щасливыхъ хвиль жыття! Бувайте здорови, щасливи, весели!...

Ажъ на цвынтарь тисна громада людей проводыла Васыля, потишаючы та розважаючы його смутокъ. Але Васыль не мливъ, не плакавъ, не говорывъ ничего, а йшовъ, мовъ дерев'яный, мовъ ничего не тямывъ. Лышь часомъ уста його ворущылыся трошки, щось перелитало по його лыци, що одначе бильше скыдалося на смихъ, якъ на жаль. А колы по похорони добри люде назадъ прывелы його до-дому, винъ усе ще рушався, мовъ дерев'яный, не говорывъ, не плакавъ, не зитхавъ, тилькы очи його нерухомо дывылыся передъ себе. А колы дома сказалы йому, що й його жинка виддала Богу духа въ тій самій хвилы, колы выносила зъ хаты їи сердешного Михайлыка, винъ стоявъ, мовъ дерев'яный, не говорывъ, не плакавъ, не зитхавъ, тилькы очи його нерухомо дывылыся передъ себе.

Сусидкы й сусиды зновъ потишають, зновъ розмовляють, зновъ частуються. Васыль сыдыть межы нмы,—порція кружачы не мынае й його,—а що бильше п'є, то помитнише оживае. Вже й говорыть, и плаче, и очыма навкругы поводитъ... Ничъ настала. Васыль, хлыпаючы, упавъ на постиль и твердо заснувъ. На другой день прокынувся, мовъ потовчений и не мало зачудувався, побачывшы зновъ труну на лави. А йому жъ мерещылося въ голови, мовъ кризь сыто, що вчора у нього бувъ похоронъ. Навить той биль гострый почувъ зновъ у серци, що пронявъ його бувъ

учора, якъ брали трупа зъ лавы. Чы то може сонъ бувъ? Видкы жъ сей мрець?...

VII.

И зновъ у Васылевій хати тьскъ народу, гоминъ та охкання и шепты кумочокъ. И зновъ до нього бидного тьснутъся зъ усихъ бокивъ жадани й нежадани прыятели, потишаючы, жалуючы та прыговорюючы. И зновъ чарка кружляе и спивы попивъ та дякивъ розлягаються въ хати, въ синяхъ, на обори; клубы дыму сунуть изъ кадыльницъ и в'ються по-пидъ стелею надъ людськымы головами. Васыль не тямивъ добре, якъ увесь той тьскъ и гоминъ провалывъ мимо нього, а на другый день по похорони, колы прокынувся, й оглянувшысь по хати, побачывъ, що винъ самъ одинъ, мовъ середъ вымерлои пусткы, то подумавъ на хвылю, що се все бувъ сонъ поганый. Ажъ згодомъ, продрухавшыся добре й оглядаючы по всихъ закуткахъ слиды вчорашньої оказіи, переконався, що се правда достотна, що винъ—сырота, круглый сырота на свити.

Сырота? А у нього жъ ще одинъ сынъ зостався, Иванъ. Де винъ, що зъ нымъ? Чому батько, свое сырицтво згадуючы, не згадавъ про нього, про свою едину теперь потиху?

Дивно не разъ буває мижъ людьмы. Отъ, лучыть-ся, у батькивъ диточокъ килька—и добри вси, слухняни, робучи, покирлыви. Казавъ бы, чого й бажаты? Любовь батькивська, якъ сонце, всимъ ривно свитыть. Та ни, не такъ воно. Отъ поглянь, то побачышь. Бать-

ко найлипше полюбыть найстаршого, маты найменчого, або якъ тамъ, а середуще межы нмы жые й робыть и все, а ни тато, ни мама його не помичають, ни по-пестять, ни похвалять ни за що. И росте воно у хати, мовъ чуже; прывичне до самоты й мовчанья, а батькы дывляться на нього, колы переходыть мимо нихъ, а ихъ гадкы бачуть другу, бильше люблену дытynu передъ собою.

Таке було и зъ Ивановъ. Отакъ колы-небудь спытаты було Васыля про Ивана, — „Иванъ, — каже Васыль, — мій Иванъ? А, винъ у мене дытына тыха. Але подывиться, що воно зъ того Михайлыка за дужый парубика! Золото — не хлопець!“ А спытаты було небижкы Васылыхы: „А що, Васылыхо, вашъ Иванъ поробляе?“ — „Та щò бъ мавъ поробляты? Десь певно щось у стодоли пыпнае. А Михайлыкъ онъ пишовъ до сина, тай не знаю, чы верне, биднятко до обиду? Ей, тò-то хлопець зъ нього зробывся, якъ квитка! То моя потиха, то мій сыночокъ!“... И такъ усюды й усе бувало. Чы батька, чы матиръ спытаты про Ивана — все на Михайлыка звернуть. Иванъ бувъ середущый межы ихъ дитьмы, и хочъ слухняный, тихый, батькамъ покирный, — все проходывъ мимо нихъ майже непомиченный. И браты хочъ увесь викъ у злагоди и прыязни жылы, та все-таки за прыкладомъ батькивъ и соби почалы мывоволи зъ горы дывытыся на Ивана, вважаты його за слугу дома, за щось ныжче видъ себе. Иванови не разъ гирко прыходылося слухаты наказивъ молодшого брата й не разъ за-для того доходыло у нихъ и до маленькыхъ передырокъ. Але николы не прыходыло й на думку бидному хлопцеву оглядатыся за глыбшою

причыною того, никола винъ не брався розтрясаты те, якъ и чому такъ зъ нымъ поведяться родычи.

Та втимъ не можна сказаты, щобъ вони його й не любылы! Хрань Боже! Адже жъ Ивась бувъ ихъ дытына не менше другихъ; адже жъ никола имъ не спрыкрывся ни непослухомъ, ни прыкрымъ словомъ. Але все-таки його любылы не такъ, якъ найстаршого та наймолодшого. Ось, напрыкладъ, разъ везлы вони сино крутымъ перейиздомъ по-надъ ричку. Михайло волы поганявъ, а Иванъ и батько визъ прыдержувалы, щобъ не звернувся. Десь, не треба, якась выбоина попалась, визъ перехытнувся на Иванивъ бикъ, саме на найстрашнищу западню. Старый батько й не дождався Иванового крыку, а блискавыцею кынувся до його. И бачыте, якъ бы бувъ на волосынку пизнише встыгъ, бувъ бы визъ доразу перевалывся й бидолаха Иванъ бувъ бы смерты поживъ пидъ вагою. А то у-двохъ прычепылыся до васага, а на Михайлыка крыкнулы, щобъ живо воливъ нагнавъ, и духомъ перемчалы по-надъ западню у бридь. А колы стали у броди воливъ поиты, и Иванъ знявъ сорочку и промывавъ закрывавлене плече, яке въ тій страшній хвыли передеръ суковатый шабель, старый Васыль сплунувъ видъ себе, видсапнувъ разивъ два або тры, й миряючы очыма перебуте небезпеченство, проворкотивъ якость сердыто: „Пекъ тобі, маро, счезай! Та вже чортъ беры визъ и сино,—а було бъ мени хлопця збавыло! Игій!“

Ну що жъ? Хиба, значыть, Васыль не любивъ Ивана?

Але теперь, колы не стало обохъ його коханчыкывъ-сынивъ, колы не стало старои, що все пыльно

вештаючыся по всихъ усядахъ, буцимъ оживляла й наповняла хату, якимъ же круглымъ сыротою почувъ себе Васыль! Тяжкымъ мертвецкымъ сномъ проспавъ винъ ничъ по тяжкыхъ похоронахъ. А колы збудывся, вже сонечко пиднялося високо на неби. Оглянувся кругъ себе: въ хати ни живои души. Иванъ ще вчора згодывъ двохъ парубкивъ и вже давно пишовъ до роботы. Треба було поратыся коло выдобутои кыпячки, щобъ грошей роздобути та посплачуваты за заставлену нывку й за похороны панотцеви. Иванъ, привычаеный змалечку до невсыпущои праци, не ждавъ татового наказу й не хотивъ перебуваты йому сну. Самъ полагодывъ зъ жыдамы-спекулянтамы, що одынъ передъ другимъ перлыся закуповуваты у нього „кыпычки“. Торгу добылы живо, а старый Васыль, уставшы, мавъ лышь питы пидпысаты контрактъ. Иванъ за той часъ, узявшы завдатокъ на руку, якъ стий поспишывъ до „механика“ (бувъ се простый столяръ зъ Дрогобыча, що пидъ тою шумною назвою думавъ тутъ добытыся грошей) и закупывъ млынокъ до перевитрювання закопу. Дали накупывъ ище бочивокъ, въ котрыхъ, якъ умовлено було, мавъ достачаты кыпячку до свижо збудованои дестилярни (до „лютрунку“, якъ говорылы робитныкы), и прынявся черпаты й выдобуваты зъ глыбыны земный скарбъ.

Жыво йшла работа. Найняти робитныкы балакалы, жартувалы, а Иванъ все мовчки робывъ. А за той часъ Васыль ледви-ледви звився зъ постели, ставъ середъ хаты, й оглянувши пустку та неладъ кругомъ себе, важенько заплакавъ, немовъ на погорилицу. Довго сыдивъ неборака пидъ викномъ на лави, на тимъ

самимъ мисци, де такъ часто выдавъ свою небижку, чы зъ мотовыломъ, чы зъ якою-будь другою работою въ рукахъ.

Сумно, поволи, важко воликся часъ у посыротилий хати. Не було кому ложку стравы зварыты. Васыль не-наче зовсимъ стратывъ голову, ходывъ по всихъ за-камаркахъ, мовъ загорилый, не робывъ ничего, не го-ворывъ ничего,—все лышь у думкахъ та въ думкахъ. Иванъ зновъ усе пры роботы,—все господарство взявъ на себе. Не мавъ бидный хлопецъ серця, ни видвагы заклякаты й батька до якои-будь работы, бо бачывъ його сумъ тяжкый. Не знавъ винъ, що работа—то ликъ на сердечный биль и тугу, и дававъ тому болеви де дали—бильше росты въ серци у старого батька. Але частенько, вертаючысь у-вечери до хаты, заставлявъ Васыля незвычайно плачлывымъ та говиркымъ,—знакъ, що старый сырота зъ нуды та тугы почавъ напываты-ся, щобъ залыты „хробака въ серци“. Не мавъ Иванъ смилосты вымовляты за те батькови, лышь повечеряв-шы що тамъ було, лягавъ спаты й засыплавъ скоро твердымъ сномъ, не слухаючы, якъ Васыль не разъ до пивночи пендычывъ: то плакавъ, то зновъ говорывъ.

И сусидкы та своячки частенько навидувалыся до Васыля, безъ увагы на його надокучаючы йому розва-жаннямъ та порадамы, непокоячы його своимъ терко-тлывымъ гаморомъ, хочъ иноди де-що й допомагали въ хатній роботы. Але не разъ не заставлялы Васыля въ хати и йшли шукаты його до коморы. Тутъ стоя-ла ще незаймана смертельна постиль його небижки, въ другимъ зновъ кути, въ засици, стояла звычайно боклажка зъ горилкою, що нею бидолаха Васыль сыл

кувавсья прыглушуваты свій биль та свою нудоту. И не разъ сусидкы чулы, якъ ходывъ винъ по комори тяжкымы крокамы, хлыпавъ, мовъ дытына або голосно говорывъ щось, обертаючысь до кутка, хочъ сливъ його кризь стины не можна було розибраты. И сусидкы кывалы головами та перешептувалысь межы собою, що, мовлявъ, „се певно небижка ходыть“. И небаромъ, мовъ у дзвоны вдарывъ, на весь Борыславъ стала чутка, що Васылыха ночамы навидується до свого чоловіка за кару, що самъ самохить згубывъ марне своихъ двоухъ сынивъ изъ билого свиту.

Але Васыль не чувъ и не догадувавсья ничего, що про нього въ сели говорылы.

VIII.

Иванъ, роблячы контрактъ изъ жыдамы, скильки мусыть постачыты до певного часу кыпячки, помылывсья надто що до багацтва ямы. Немало спрычнылысья до того й самы жыды, зъ якымы винъ годывсья. Вони йому, говорылы, що яма багата, що кыпячка буде раз-у-разъ пидплываты, такъ що за день ледви встыгне вычерпаты те, що за ничъ пидійде. А тымъ часомъ не мынуло й тыжня, а кыпячки не стало въ ями, а нова не хотила пидплываты. До контракту ще треба було не мало, а тутъ годи було добуты бильше. Иванъ ждавъ день, ба й другый и третій—кыпячка не пидпывала. Треба було або копаты глыбше, або що; а ни—то бида, бо жыды день-у-день налягають, чому не довозыть решты. Бидному Иванови прыйшлося круто, хочъ гынь. Грошей батько взявъ половину зъ того, за що згода

була; поплативъ довгы,—ну й не лышылося пры души й стилькы, щобъ можна була копаты дали. Знавъ Иванъ се добре, тому й не заходывъ зъ батькомъ никола въ розмову про ти дила, а ждавъ нетерпелыво, поky кыпячка такы пидйде.

Але кыпячки годи було дождатыся.

А тымъ часомъ швыдко надходывъ часъ, колы Иванъ мусивъ додержаты контракту. Мало не до розпуky доведеный тымъ, що надїи вично дурылы його, зважывся нарешти парубокъ такы поговорыты зъ батькомъ про все. Одного вечора, колы на двори витеръ вывъ и сикъ у вичи дрибнымъ, холоднымъ дощемъ, Иванъ, увйшовшы зъ стодолы, повисывъ шапку на килокъ, розложывъ огонь у печи й наладывъ мыску бульбы, щобъ пекты їи въ грани на вечерю батькови й соби.

Василь, якому ноги видъ надмирного вжывання горилкы не статкувалы, а лице горило—сивъ на прыпичокъ, и не кажучы й слова, наставывъ руки до вогню.

— Тату,—почавъ Иванъ несмило,—отъ знаете, лыхо зъ намы...

— Ой, чы не ще! Певно, що лыхо,—маты вмерла!—лепетавъ Василь, пидносячы рукавъ до очей.

— Не те, татуню! Вмерлы мама,—ну, дай имъ, Господы, душеньци легко! Що врадять чоловикъ проты Божой воли? Але тутъ ще инша беда. Жыды кыпячки допымаються, а тутъ въ ями ни крапли.

— Дай имъ! Дай имъ усю, що є! И яму и все, най соби берутъ! То кровь мого Михайлыка бидного!

— Ну, а що жъ намъ робыты? Зъ чого будемо дыхаты?

— Що робыты? Бога хвалыты!—сказавъ Васыль твердо й замовкъ. Дарма Иванъ пробувавъ договорытысь зъ нымъ до чогось та порадытыся. Васыль мовчавъ и мовчавъ, лышь хвыля видъ хвыли хлыпавъ, мовъ дытына, хочъ слизь не було выдно на його лыци.

На двори почулося чалапкання, немовъ хто пробрався по глыбокимъ, глынястимъ болоти; синешни двери рыпнули, и въ хату увійшовъ высоченный, худый, каправоокый жыдъ Шмило. Довга його бекеша, прогныла зъ долу въ болоти, выторочылася сподомъ и высила, якъ довге дрантя, та былась объ худи, за талапани лыткы. Руде волосся ледви декуды выказувалося з-пидъ пом'ятого капелюха, а червона якъ жаръ борода стрымила доли—остра, мовъ огненный клынь.

— Дай Боже! — сказавъ винъ коротко, входячы до хаты й доторкаючысь своею сухою, заропленою рукою капелюха.

— Дай, Боже, здоровля!—видказавъ понуро Иванъ.

Васыль стрепенувся, побачывшы жыда; обернувшы проты нього помарниле лыце, блукаючы поглядомъ, винъ вдвлявся въ Шмила зъ выразомъ якогось несвидомого, дытынячого, переляку.

— Ну, що?—спытавъ жыдъ, пидступаючы до Ивана.

— А що жъ бы? Лыхо!

— Якъ лыхо? Чому лыхо?

— А, не пидплывае кыпячка, тай годи. Що вradжу? Я гадавъ копаты дали, та отъ грошей нема.

— Ну, а що жъ буде зъ нами? Вы знаете, контрактъ позавтру выходыть...

— Га, знаю, але що жъ я можу зробити? Отъ хйба такъ... Вы дали татови половину грошей, то-нибы за 500 кыблывъ... такъ, чы ни?

— Ну, такъ,—сказавъ жыдъ и кывнувъ головою, а його довга шыя вытянулася, мовъ у ката, що простягається вздовжъ, готуючысь упасти несподиванымъ скокомъ на мышу.

— А я вамъ доставывъ уже 800 кыблывъ, то-нибы до контракту ще лышь двисти бракуе. Знаете щò, заплатитъ вы мени за тыхъ трыста кыблывъ, я зъ тымъ гришмы розпочну дали роботу й достачу вамъ решту.

Жыдъ лукаво усмихнувся.

— Ге, ге, ге, яки вы, Ивануню, мудри, дай вамъ Боже здоровля!—сказавъ винъ и поклепавъ Ивана по плечи.—Але воно такъ не пиде! У насъ не таке право. Позавтру ваши трыста кыблывъ пропало, бо вы не додержали згоды. А я ще зъ миста звезду панывъ и пошукаю соби на васъ решты. Знаете вы таке? Га?

— Жартуйте здорови!—сказавъ Иванъ, усмихаючысь черезъ сылу, хочъ справди жыдови слова вкололы його глыбоко въ серце, и якыйсь непевный холодъ пробигъ йому по-за спыною, мовъ видъ дотыку гадюкы.

— Я не жартую, бигме, що ни! По що мени жартуваты? Мое гроши пропадае, мени не до жартывъ!—говорывъ жыдъ, а бидный парубокъ вдывлювався тымъ часомъ въ його сухе, костысте й выжовкле лыце, не наче не мигъ зрозумиты тыхъ сливъ, або сподивався, що ось-ось лагиднише чуття заблысне на тымъ по-жовклимъ выди, що такъ немылостыво всмихався.

Але выдъ Шмила не зминявся. Иванъ одвернувся видъ нього й поглянувъ на батька, що за часъ ихъ розмовы сперся бувъ чоломъ обь коминь, зложивъ руки на пидигнутыхъ колинахъ и задримавъ.

— Тату!—мовивъ Иванъ, торкаючы його злегка рукою за плече,—тату!... Чы вы чуєте? Ось Шмило прыйшовъ, допынається кыпячки. Шо робыты? Продайте мене?

— Все йому виддай, все, най соби бере!—пробурмогивъ на пивъ сонный Василь.—То проклята работа! Два сыны мени згыблы пры ній, стара вмерла!... Проклята работа! Щастя не прынесе...

Лице Шмила заяснило блидою искрою радости.

— О, бачыте, Ивануню, що ваши татуньо не таки дуже уперти, якъ вы! Знаете що? На що вамъ клопить на голову? Продайте мени закипъ! Винъ вамъ и такъ теперь не несе пожитку, а станете копаты, гроши пидуть, а хто знае, чы що буде! А такъ липше. Я вамъ ще доплачу сто рынськихъ! Ну, що вамъ треба?

— Ни, жыде, того не буде,—промовивъ твердо Иванъ.—Робы, що хочешъ, а продаты часткы—не продамъ.

— Ни, то я соби самъ куплю, безъ васъ.. Гадаете, що, якъ панивъ звезду, то ваша правда буде? Побачыте, що й кыпячку стратыте й закипъ мій буде. А такъ—вольте взяты сто рынськихъ и позбутыся клопиту. Ни?

Иванъ не знавъ, що робыты. Винъ тямивъ добре, що Шмило не дуже то й багато перехвалюється, говорячы про панивъ и про ихъ правду; винъ здавна, змалечку, звычайемъ усихъ селянъ, чувъ велькый страхъ

передъ тымы страшнымы людьмы, що мають право (и Бигъ знае, видкы воны набрали того права!) кожного разу прыйты, видсудыты або прьсудыты, що имъ кому злюбыться, и проты того бидный селянынъ нїякъ ничего не вдіе, хочъ бы й яку кривду потерпивъ. Але жъ зъ другого боку бачывъ Иванъ, що й жыдъ кривдыть його немылостьво, що частка зъ закопомъ варта вдесятеро стилькы, що винъ дае. Що було робыты? Иванъ почавъ зновъ роздрухуваты батька, и той ледви-ледви зрозумивъ, яка справа заходыть. И жыдъ не оставався зъ боку, а часъ видъ часу докыдавъ свое словечко, выставляючы Васылеви то страшни суды панськи, то зновъ свои корыстни умовы. Довго воны сперечалыся. Иванъ твердо стоявъ, щобъ не продаваты часткы, але Васыль раз-у-разъ псувавъ дило и вкинци хытрый жыдъ такы на своимъ поставывъ.

— Ну, Васылю!—кинчывъ Шмило розмову,—вы добрый чоловикъ, а ваше сынъ, то таке тверде, що й не прьступай до нього! Але що мени до нього? Вы ще тутъ газда, вамъ вильно порядокъ робыты. Вы завтра прьйдить до пысаря, тай тамъ напышемо всю згоду. А я заразъ выплачу, що тамъ прьйде. Чы такъ?

— Та такъ, такъ!—сказавъ линыво й неохоче Васыль.

— Ну, то бувайте здорови! Добраничъ!

— Здорови ночуйте!—сказавъ Васыль, и жыдъ выйшовъ, рыпнувши двермы, тай щезъ у питьми. Лышь глухе чалапкання по болоти свидчыло, що винъ пишовъ.

Огонь ледви-ледви меркотивъ ише межы челюстамы, кыдаючы кривавый видблыскъ на прыпичокъ. Иванъ

стоявъ нимо, опершысь ликтямы на коминь, а Васыль почавъ теребыты печену бульбу, не проговорывшы й слова до сына. Тяжка задума насила, мабуть, на Иванову душу, та не лекше, бачылось, було й Васылеви. Але поky щo, обoе мoвчaлы, и въ хaти було такъ тыхo, такъ сумно, такъ мертво, немoвъ сaмe теперъ була хвyля, кoлы померши души oбхoдылы невыдымo кругoмъ хaты, и видъ ихъ мoвкoлo все, тыхлo, глухлo, зaвмирaлo...

IX.

Дoвгo сyдили бaтькo зъ сyнoмъ, не гoвoрячы й слoвa. Нарешти Ивaнъ першый перервaвъ мoвчaнку.

— Тaту,—сказавъ винъ,—вы дужe злe зрoбылы, щo такъ лeгкo дaлыся жyдoви нa пидмoву.

Вaсылъ мoвчaвъ, пoнурывшы гoлoвy й дывлячыся нeрyхoмымъ пoглядoмъ y пoлyм'я.

— Нe трeбa бyлo прoдaвaты чaсткы,—хтo знae, мoжe бъ...

— Чы нe стyлышь ты свoю хaвкy?—кpыкнyвъ нa рaзъ Вaсылъ.—Чы щe й ты мeнe бyдeшь дoйдaты? Мaлo мeнe свoгo лyxа?...

Сe бyлo першый писля пoдвiйныхъ пoхoрoнъ рaзъ, щo якeсь жывишe чyття зaвoрyшылoся въ йoгo дyши. Aлe нa сeй рaзъ вoнo трeвaлo лышь хвyлыну, и Вaсылъ якъ стiй знoвъ спeръ чoлo нa кpысy кoмынa й нимo вдывлявся въ гpaнь, щo мыгкoтилa и згacaлa пoтpoxы. Тa нe такъ бyлo зъ Ивaнoмъ. Йoмy спpавди дoсaднo бyлo нa бaтькa, щo такъ лeгкoдyшнo пycкae

видъ себе свое добро, и винъ помовчавшы хвилью, по-
чавъ зновъ спокойнымъ, ровнымъ голосомъ:

— Не гнивайтесь на мене тату! Я правду кажу. Що
те ховаты. Всякій вамъ те скаже. Частка зъ зако-
помъ варта найменше 800 рынськихъ, а вы пустылы
їи за 120.

— О, якый мени тутъ таксаторъ! А чому ты зъ того
закопу не начерпавъ стількы кыпячки, щобъ не потриб-
но було ничего продаваты?

— Або то моя вына? Що я въ тому выненъ?—вид-
казавъ Иванъ.

— Мовчы, дурню!—крыкнувъ розлютованый Васыль.—
Доки я ще жыю, не смієшь мени пидъ нисъ тыкаты:
те такъ робы, а се такъ. По мойй голови, про мене, да-
выся всимъ, а теперь ще стулюй слухы!

— Я те знаю,—видказавъ Иванъ твердо,—якъ такъ
будете й дали порядкуваты, то чортъ якый, а не шо
лышыться по вашій голови.

— Не будешъ ты тихо, щенюку поганый! Не досыть
мени своєї грызоты, ще ты мени будешъ дорикаты?...

Васыль гризно оглянувся кругомъ себе, немовъ
шукаючы чогось, чымъ бы прыручно було вылыты свій
гнивъ на Иванову спыну. Але ничего не було пидъ
рукамы. А Иванъ стоявъ пры комыни незляканый, зъ
жалибнымъ выдомъ, и бунимъ не бачывъ, батьковои
погрозы.

— Я змовчу, тату, я знаю свое право. Але уважайте,
що все на вашимъ сумлинню лежыть, що зъ кожного
шматка батькивськой земелькы, яку виддасте въ погани
жыдивськи руки, прыдеться вамъ передъ Богомъ тяж-
кый рахунокъ складаты!

Сказавшы те, Иванъ выйшовъ зъ хаты й пишовъ ночуваты до стайни.

Васыль остався самъ и довгый часъ, якъ упередъ, вдвлявся нерухомымъ поглядомъ въ грань. Лышь кровь жывише ходыла по жылахъ, а очи гралы гнивомъ, що згасавъ такъ само звильна, якъ грань межы челюстьмы.

Дывна була Васылева натура. Доки обставыны жыття неначе обмыналы його й лышала въ самоти, доты туманивъ винъ самъ одынъ, грызся й забувавъ про свить та людей. А колы гадка про давне щастя й теперишне сырительство та страшну погыбиль двоухъ любыхъ сынивъ занадто глыбоко шпыгала його серце, винъ заливавъ того невмолымого хробака-грызуна едынымъ ликомъ нашихъ бидныхъ хлиборобивъ—горилкою. Але теперь жыття зачало зновъ його чипаты, й саме ныни вразыло його въ болячу сторону серця, диткнулось памятки по Михайли, нагадало його загыбиль. Годячыся зъ жыдомъ, бидный Васыль тяжко терпивъ самъ въ соби й часто самъ не знавъ, що говоривъ. А тутъ ще тверди, spokійни та жалибни й, якъ самъ те почувавъ, доразу правдыви слова Ивана вразылы його ще глыбше й розжарылы полум'я гниву. Винъ самъ не знавъ, на кого бувъ дужче злий, чы на жыда, чы на себе, чы на Ивана. И чого воны взагали хотять видъ нього? Чому не лышаты його въ супокою? Чы винъ имъ набывається, чы жадае чого видъ ныхъ?...

Таки гадкы ходылы по Васылевій голови й не видступалы немовъ унадлыви мухы, доки сонъ його не змигъ и цилковыта питьма густымъ стовбуромъ не залягла хаты.

А въ голови Ивановій чы не снувались ніяки гадкы?

Василь певно, сядячы на прыпичку и вдывлюючыся въ грань, и не подумавъ, що може й його сынови прыкро прыходилось сеи noci, що може бабуся-грызота й йому засила въ головахъ. А такъ воно й було. Неспокійно перевертався Иванъ на соломи въ стодоли. Винъ цилымъ тиломъ тремтивъ одъ холоду й не мигъ огритыся. А гадкы його гулялы по цилимъ „татовимъ“ газдивстви, по обійстю, по полю. И всюды бачывъ винъ неладъ та занедбанья, що скрызъ закрадались. Обирныку на нывы й не зачынано возыты, а тутъ вже зима настае. Одна нывка всього спокладжена пидъ яру пшеницю и лышь усього-на-всього шкретокъ*) засіаный озымымъ жытомъ. Ну, що жъ тутъ на рикъ почынаты? А въ стодоли порожньо, у комори порожньо; торишнього року не дородыло. А ще до того тато частку продае! а ще до того зъ закопомъ! Хто знае, може якъ бы було ще з-на сяжень прокопаты, була бь зновъ кыпячка пустылася? Хто знае, якого скарбу збувся батько за 120 рынськихъ... „Ехъ, голово стара, нерозумна!“...—пробурмотивъ Иванъ кризь зубы.

Довго ще перевертався, не знаючы, що початы, щобъ бодай рещту поля зберегты. Дали рившыся питы завтра пры святій недили до панотця розповисты, якъ що е, и просыты порады. На тимъ и заснувъ.

---

*) Шкретками звать пидгоряне шматкы поля, видирвани видъ бильшой цилосты, якъ отъ де мижъ прылисками або на горбочку мижъ вохкымы синожатямы.

Була свята неділя. Невелычка, стара борыславська церковця стояла сумно на пагірку за селомъ. Не отилювали їи викови, розлоги лыпы, якъ звичайно буває по другихъ селахъ. Кладовыще зъ позападамы могылкамы стояло голе й виднилося далеко на село, мовъ бездушне, в'яле лице смерты, погрозливои на все, що лышъ побачыть. Напивъ розвалена трупарня опыралася объ стару, голову вербу, котрой гилля стрымило надъ нею замість стрихы. Зъ другого боку стырчала гостроверха дзвинуця, що вся тряслася, колы на ній дзвонено. Тай дзвонны жъ то гулы якось такъ сумно та недоладно, мовъ справди тилькы у ныхъ и дила, що голосыты по покійныкахъ. Саме теперъ вони продзвоннылы на хвалу божу, а зъ села йдуть переулкамы та пивперечкамы жинкы й чоловикоы до церкви. Єгомость ище не надійшовъ, тожъ и церкву не видмыкано. Громадяне скупчылыся на кладовыщи, балакають, регочуться та зитхають важко — якъ кому до чого...

Ажъ ось згоры горбкомъ надійшлы пан-отець зъ паламаремъ, тай ще зъ якымось третимъ чоловікомъ.

— Овъ, а то що, що Пивторакивъ Ивачъ до ксьондза ходывъ? — сказавъ хтось у гурти.

— Певно старый потовкъ його зъ п'яна, — сказавъ другый.

— А чы чулы, кумунцю, що небижка Пивторачка ходыть що noci до чоловіка? О, говорить, т'адже Мыкытышынь Петро на свои очи бачывъ якось, якъ ишла. Тай онъ Калынчына Гапа розповидала, що, каже, йду

я у беригъ глыну копаты, отъ такъ мене мама ввечери выправылы, дывлюся...—Гидна-поважна газдыня не докинчыла свого оповидання, бо въ тій хвыли надбигъ паламарь, выпереджаючы панотця, протовпився до дверей и, выдмыкаючы ихъ, крыкнувъ:

— Тыхо, бабы! Тутъ не коршма, а димъ божій!

Надйшовъ егомость и парафіяне поставалы передъ двермы въ два ряды, зъ которыхъ кожный бравъ одну руку поважного пастыря, и вси цилувалы їи по черзи, „якъ богъ прыказавъ“.

Почалася хвала божа. Иванъ стоявъ у кутку й бивъ поклоны, голосно стукаючы чоломъ объ землю, немовъ хотивъ тымъ заглушыты якусь сердечну грызоту. Не подовзи надйшовъ и Васыль и ставъ позаду крыласа. Його очи позападалы глыбоко й дывылыся сонно й мутно зъ по-за пидпухлыхъ повикъ. Глыбоки зморшки на чоли свидчылы ясно що нещастя надломыло того колысь сыльного и смилого чоловика. Згорблений, мовчазный, винъ выдавався багато старшымъ, якъ бувъ по правди.

Перехрестывшысь разивъ зъ п'ять и вдарывшы тры земни поклоны, Васыль почавъ кланятыся на вси боки. Здывувало його трохи те, що дякъ и паламарь немовъ не прымичалы його, а останній ще часъ видъ часу позыравъ на нього якомсь чудно з-за боковыхъ вивтарныхъ дверець, помахуючы въ руци лисковымъ гасыльникомъ. Ажъ ось и Євангеліе. Паламарь выносыть оберемокъ свичокъ, що брацтво церковне пидъ часъ чытання держыть засвичени въ рукахъ. Якъ котрый изъ бративъ не одержавъ у церкви свичкы, то була се для нього велька ганьба й кожный миркувавъ, що му-

сивъ у чимось немалимъ провнытыся, колы „егомость не казалы йому свички даты.“ Васыля щось нибы торкнуло: ану, чы дадутъ мени свичку. Дывытыся—паламаръ зачынае зъ другого боку, роздае одному по другимъ, кому просто тычучы въ руки, кому другимъ передаючы, кому черезъ головы и плечи персягаючы. Вже скинчывъ одну половыну, другу почавъ; уже осьось коло нього... давъ Сеньови, Гавранюкови, Мыкыти Благому, Олекси Витышыному... теперь на нього черга—ажъ ни, паламаръ повернувся и ткнувъ свичку въ руку дякови, що саме выводывъ носовымъ, пысклывымъ голосомъ: „Слава тоби Господы, слава тоби“.

Кровъ напруго закипила въ Васылевыхъ грудяхъ. „Що я таке,—погадавъ винъ соби,—чымъ я провнывся, кого забывъ або запалывъ, щобъ мене передъ цілою громадою выставлялы на побліку?“ Вчорашне роздратовання ожыло зъ більшою сылою, почало снуваты йому передъ очыма Богъ знае яки дывовыжни догады. „Е, кривда имъ, що не можуть мене зъ усього обираты, якъ лыпу зъ лыка обдерты! О, гадають, най хочъ напобличымо його!“ И бачылося Васылеви, що вси, хто є въ церкви, зыраються на нього й кывають головами та шепочуть: „Е, мусивъ Пивторакъ щось немале зробыты, колы його паламаръ изъ свичкою обмынувъ“. За тымы гадкамы Васыль и не чувъ евангелія. Доперва тоди отямывся, якъ його почалы штуркаты й одпыхаты назадъ деяки громадяне, що звычайно на казання выходылы зъ церкви побалакаты зъ сусидомъ пидъ дзвыницею. Васыль пропам'ятався, пидвивъ очи до вивтаря й зустривъ поглядъ панотця, що, бачылось

йому, пыльно стежывъ за нымъ. Винъ перехрестывся поквапно й почавъ слухаты проповиди.

Панотець, якъ кожную проповидь, такъ и ныншню зачавъ ось якымы словамы: „Да воскреснетъ Богъ, и разыдутся вси врази його... Слова суть запысани у святого Евангелысты... гм, гм, гм“... На тимъ мисци панотець звычайно закашлювався, и заразы писля такого вступу дывнымъ ходомъ думокъ сходывъ на инше й зачавъ про пияцтво й легкодушность батькивъ, шо не вважають на своихъ дитей, на ихъ дочасне и вичне жыття, а виддаються гыдкому налогови' лише для того, щобъ свому череву догодыты. Панотець довго говорывъ; голосъ його не разъ пиднимався й гудивъ, мовъ бы хто на церковный дахъ раптомъ высыпавъ великый михъ каминня, шо торохтыть, до нызу котячысь. Особливо пры словахъ: „Горе вамъ п'яныци-недбалыци! Пидъ вашымы ногамы пекло горыть, бо въ своимъ поганимъ и гыдкимъ налогови вы не тямте навить про хрыстыянськи обов'язкы! Не досыть, шо ваше господарство йде ниворотомъ, диты ходять самопасъ, безъ боязни божой, вы навить, вы самы, заллявшыся до непам'яти трункомъ, лягаєте не перехрестывшыся, встаєте и насампередъ, замисть зробыты хрестъ святыи на соби, сягаєте по келишокъ! Скажите же мени, чы годень такой чоловикъ (панотець, розгарячывшысь, показавъ пальцемъ на Василя, и всихъ очи звернулыся на нього, немовъ першый разъ въ жыттю имъ довелося його бачыты), чы годень, кажу, такой чоловикъ на зыватыся чоловикомъ? Ни, винъ худобына, гиршъ якъ худобына, бо й та жъ такы—встане рано, то упередъ здыхне до Бога, а потимъ ажъ беретъся до йиды!“...

Пидъ часъ цилои проповиди бидный Васыль стоявъ, якъ на терню. Яки гадкы снувалыся по його, нещастямы и встыдомъ прыголомшеній голови, то лышь Богъ одынь знае. Але те бачылы вси выразно, що бидолаха ажъ минывся на лыци й самъ не знавъ, що зъ собою початы, колы очы усеи громады немылосердно звернулыся на нього. Надійшовъ велькый вхидъ. У Васыля була своя трійця, котру звычайно нисъ пры велькимъ входи. Ныни його трійцю нисъ Трохымъ Паруха, старый, сывый дидусъ, а Васыль, ажъ блидый, стоявъ на своимъ мисци. Осъ и служба скинчылася. Васыль ажъ лекше видитхнувъ, узявъ шапку й хотивъ выходыты, колы втимъ паламаръ узявъ його за плече и прошепотивъ:

— Куме Васылю, ходить-но, чогось васъ егомость клычуть.

Що робыты? Скульвся Васылыще и йде за паламаремъ, ждучы ще бильшой ганьбы на себе. Въ його души дывнымъ способомъ застряла прыповидка: „Пиду я, мамо, до церкви, але чорта зйисы, що тоби буду Богу молытыся!“ Васыль не знае, видкы вона теперь впала йому на гадку, й несвидомо проказуе їи соби въ дуси разъ и другый и третій, самъ не знае, на що й на яке?...

Панотець сыдивъ на крисли у рызныци й пывъ каву, котру йому прыношено до церкви по хвали божий. Васыль уклонывся до колинъ и ставъ пры дверяхъ, ждучы, ажъ поky панотець не скинчыть снитаты.

— Що ты, Васылю,—почавъ панотець остро,—щось лыхо справуешся!

Васыль мовчыть.

— Бувъ тутъ у мене ныни твій сынъ, жалувався,

що поле продаешъ, ничего не доглянешъ, лышь усе горилкою залываешся!

Васылъ ани слова.

— Иды жъ, иды, та вважай, щобъ то останній разъ за тебе чувъ. Фе, стыдався бы! Такой поважный газда, що повиненъ бы всьому селу прыкладъ даваты, а винъ отъ що робыть! Встыдъ, ганьба!

Панотець кывнувъ рукою, а Васылъ выйшовъ, не сказавшы й слова.

— Скотына якась, гадына, не дытына!—думавъ соби бидолаха, йдучы на нызъ селомъ до-дому.—А, винъ до па зъ языкомъ, тай ну на свого ридного тата! Пождыно, щенюку якыйсь, я тебе навчу!

Не знаты, чы щобъ забыты про свій нынишній соромъ, чы щобъ набраты бильше сылы на выридного сына, чы зъ якои иншой прычыны (хто знае, може погани й гыдки нахыльности уже врождени людямъ такого нызького стану, що ще до того встаючы й лягаючы п'яни й хреста святого на себе не положить) досыть, що Васылъ по дорози вступывъ до Шмиловои коршмы, де вже на лави сыдило килькохъ людей и кружывъ по черзи келишокъ.

XI.

— А, панычу,—почавъ у вечери Васылъ, добре пидпывшы, до сына,—то ты мени ныни такой ганьбы наробывъ передъ цилою громадою?

— Якои ганьбы?—запытавъ Иванъ з-нехочу. Йому прыкро було нагадуваты все, що сталось за останни два дни.

— А, якои ганьбы? Щенюкъ поганый! Допытується мене, нибы не знае! Ты бигавъ до попа зъ языкомъ, брехаты на мене?

— Не знаты, щò я такого набрехавъ!—видворкнувъ пивголосомаъ Иванъ.

— Ахъ, ты погана скотыно, негідныку якийсь... та на свого тата, що тебе згодувавъ и виховавъ? То ты мени теперь на старосты литъ такъ видплачуешъ, що мени черезъ тебе теперь нїякъ межы людьмы показаться... що вси теперь на мене пальцями показують. Адить, говорятъ, пїякъ, розвїйныкъ, марнотратныкъ!... То ты мени вже теперь таке строишь?

Васыль, говорючы ти слова, впадавъ де дали въ бильшу лютість. Його невелички очи загоралыся живишымъ, непевнишымъ блыскомъ, на лїця выступавъ гарячковый рум'янець, жылы на чоли набигалы кров'ю, а зубы стыскалыся видъ лютосты. Мовчанка Ивана, що за той часъ не то spokійно, не то несмило сядивъ у закутку, ще збільшала його гнивъ.

— А, от-то жъ соби виховавъ гадыну сорокату за пазухою, о! То сыночокъ, що радъ бы, щобъ уси батька видцуралыся, щобъ уси на нього плювалы, пальцями показувалы, якъ на дыво яке! То мени сыночокъ, о!

— Тату,—обиззався твердо, але трохы тремтячымъ голосомъ Иванъ,—тату, ляжте ныни, проспиться, а завтра розмова буде по тверезому. Правда-правдою, я выненъ у тимъ, але вы ще бильше.

— Що, ты выридку гадючий, ты мени, своему батькови, сміешъ розказуваты, мене выноваты?

Роздрочення Васылеве, що такъ нагло выбухло и змицнило въ останни дви доби, шукало безъ упы-

ну, на кого бѣ выльются зѣ цілою сылою. И ось нагода трапылася: передъ очыма бувъ Иванъ бидолаха. Васыль вѣ запали прыскачывъ до нього и зѣ цілого розмаху вдарывъ його кулакомъ по-за уха.

— Тату,—скрыкнувъ Иванъ схапуючысь,—а вы що робыте?

— Мовчы, выродку поганый! Знай, якъ батька шануваты!

Винъ знову вдарывъ, кровь пустылася Иванови зѣ рота.

— Тату, дайте спокій!—крыкнувъ винъ, выходячы нарешти зѣ свого нібы байдужного спокою.—Дайте спокій, бо зле буде зѣ нами!

— Що? Ще мени грозыты? На, ось тоби наука!

И знову вдарывъ. Лице Иванове посынило. Йому такожѣ не стало терпцю и винъ п'ястукомъ штовхнувъ батька вѣ груди такъ сыльно, що той звалывся зѣ нигъ и грепнувъ насередъ хаты.

— Га, поганыне!—ревивъ п'яный, розлютований Васыль, сылкуючысь пидвестыся зѣ земли й хапаючысь за сокрыу.—То ты вже й на мене руку здіймаешъ? Радъ бы мене швыдче вѣ труну покласты, щобъ самому усимъ подавытыся!... О, не диждешъ, страчкуку проклятый, не диждешъ, мерзенныку, ни! Ады!

Василь сылувався выдобуты сокрыу з-за лавы.

— Тату!—проговорывъ за той часъ Иванъ тремтячимъ, але твердымъ голосомъ, най вамъ Богъ того не тямыть, що вы про мене говорыте, та що зо мною робыте! Але щобъ не гадалы, що я напосився такъ дуже на ваше добро та жду вашои смерты, то бувайте здорови! Я видрикаюся всього. Жыйте соби, най Богъ помагае, докы вамъ судылося, робить соби зѣ

своимъ добромъ, що хочете, запысуйте його по своїй смерты кому вамъ уподобается, але мене вже не побачите въ своїй хати! Волю зъ голоду згнуты, волю свои руки по кычеренкы проробыты, а нижъ маю слухаты, що мій ридный тато таке гадае про свою дытуну! Бувайте здорови!

Двери рыпнули, и постать Иванова лышь мыгнула попидъ викна й щезла. Васыль стоявъ за той часъ насередъ хаты зъ сокырою въ руци й не знавъ довгу хвылю, що таке сталося. Його лютить, зъ початку скажена й слипа, поволи пройшла, винъ почавъ спокійнише разглядаты все дило. „Иги, а я що зробывъ! Ридну дытуну видъ хаты видогнавъ! Тай за шо? За те, що мени пипъ не казавъ у церкви свичку даты? Тьху на тебе, помано! И шо то таке вельке? Гей, гей, якъ Богъ хоче чоловика покараты, то на сампередъ розумъ у його видбере! Мени бъ то ныни було розумцю бильше здалося, мени!“... Васыль довго роздумывавъ и пидъ ничъ дйшовъ навить до того, що почавъ плакаты, сыдячы поночи та спершы голову на крысы глыняного комына, пидъ якимъ не горивъ ныни огонь, бо не було його кому разложыты,—не було Ивана.

Васыль думавъ зразу, що Иванъ, вымовывшысь зъ тою погрозою въ першимъ запали, вернется заразъ на другой день. Ничъ мынула для нього дуже неспокійно: погани сны морочылы його ажъ до рана. То разъ бачывъ усихъ своихъ сынивъ, що тонулы въ глыбоченній ями въ смердячій кыпячци и дарма клыкалы його ратуваты. Другый разъ йому прывыджувався Иванъ, якъ напывається въ коршми зъ чорнымы, бруднымы, за-

машенымы людьмы, що на ихъ ажъ дывытыся гыдко Бачыть Васыль, що й Иванъ поволи стае такый якъ воны, крычыть, спивае и ганьбыть усихъ, якъ воны п'є й валяється по болоти, а дали наливае порціє горилкы, досыпае якогось порошку й пидносить йому „Пый, каже, старый, на здоровля“. Але Васыль нибь знае, що се горилка затроена, що Иванъ хоче його швыдче упхаты въ могылу, щобъ вдавытыся його добромъ. „Геть пишовъ, негідныку!—крычыть винъ кризисонъ и кыдае келишкомъ до земли.—Чорта зйисы, що достанешъ зъ мого добра хочъ рубецъ! Ни, ты й шнура не вартъ, чтобы тебе на нимъ повисыты!“...

Таки сны плуталыся въ Васылевій голови цилу ничъ. Нарешти розвыднылося. Наставъ одынъ изъ тыхъ сирыхъ, захмареныхъ зимовыхъ днивъ, колы на двори снигъ липыть, ажъ дерева трищаты пидъ його вагою, а въ селянській хати и холодно й понуро, темряво и сумно-сумно, мовъ у домовыни, та ще самому. Васыль зранку загорнувся въ кожухъ, назувъ чоботы й пишовъ подаваты худоби. Потимъ увійшовъ до хаты, воркотячы зъ досады, и прынявся розкладаты пидъ челюстьмы вогонь, щобъ хочъ трохы обигриты хату та порозморожуваты викна.

— И де той хлопчыще повіявся?—говорывъ Васыль самъ до себе. Т'адже чень ще не здуривъ хлопецъ, не шубовснувъ собою де въ яку диру. Игій, щезай, маро, зъ такою работою!

А то вже звисна ричъ, що колы чоловикъ, та ще до того недосвидченый и маркитный, якимъ тоди бувъ Васыль, возьметься до топыла, то ниякимъ способомъ

не може дійти до ладу. Ничого не йде йому пидъ руки; куды повернется, все йому заважає. Вохки дрова не хотять гориты, лышь сычать и куряться. Тутъ воды треба, а коромысла годи найты, тамъ зновъ сее, а тамъ тее, и дійде до того, що чоловікови свить закрутяться, и якъ котрый нетерпячий, то кыне все, ще й плюне й ногою затре. Отъ таке саме зробывъ и Васыль. Злый на весь свить и на себе, винъ сивъ на лави, поскыдавшы полина пидъ прыпичокъ. Хата була повна дыму, холодъ проймавъ його кризь одежу. Вкинци бидолашний не выдержавъ: сплунувъ, загорнувся кожухомъ та й пишовъ до коршмы, воркотячы: „Най тебе тутъ гримъ трисне зъ такою роботою!“

Довгий, рудобородый Шмило ще вчора докинчывъ торгу зъ Васылемъ и давъ йому на руки половину умовленои сумы. Ныни Васыль не заставъ Шмила, якъ звычайно, за шынквасомъ, *) але идучы выгономъ заздривъ його, якъ сновыгався у лысимъ футри коло його закопу,—и снigовійныця йому байдуже!—и махаючы рукою, дававъ наказы нанятымъ уже робитникамъ. Ніяке слово негодно розказаты, якъ прыкро стало Васылеви на серци, колы побачывъ Шмила на своимъ батькивськимъ поли, та ще й погадавъ соби, що черезъ те поле винъ учора такъ покрывдывъ свого сына. Затрепетало старе, зболиле серце, мымоволи на-вернулься на гадку Иванови слова: „Тату, най вамъ Богъ того не тямить, що вы робыте!“

---

*) Шынквасъ—стойка, прылавокъ.

Сумне жыття пишло теперь у Василя. Иванъ не вертавьсь и никому було доглянуты старого, зробыты сякый-такый ладь дома, потишыты, порадыты, розговорыты. А зимови денькы понури, зимови вечори й до-свиткы довженни, якъ море... Коршма тилькы тягла його до себе, бо тутъ бодай хочъ зъ якимъ рипныкомъ побалакае, а ни, то въ горилци бодай на часынку втопыть свою тяжку, невсыпущу грызоту. Мучила його дуже гадка про Ивана. Що зъ нымъ сталося? Чы втопывся, чы якъ инакше соби смерть заподіавъ, що не вертаеться?... Але Васыль вирывъ и бувъ майже певный, що Иванъ надто твердый, надто розумный, щобы заразы смерть соби робыты. Значыть, ставъ десь на службу. „Ну,—погадавъ соби Васыль, домиркувавшысь до того,—най соби трохи побуде на чужыхъ людяхъ. Прыпре його беда добре—вернетъся якъ непышный“. И заспокоеный тымъ, Васыль навить не допытувався за сына. Горилка, де дали, все бильше морочыла його пам'ять, все ридше винъ мигъ розумно думаты, а звычайно сидивъ у коршми та блукавъ по селу, мовъ сновыда, бродячы та падаючы по глыбокимъ снигу.

Шмило вмивъ його прытягаты до себе, видколы сына не було дома. Хытрый жыдъ бачывъ, що у Василя газдивство велыке, хочъ занедбане, и прыпадавъ коло нього, радывъ, потишавъ, жывывъ, и поволи-поволи выссавъ изъ нього все, що далося выссаты. Васыль скоро розпустывъ гроши, що йому Шмило давъ за продану частку, попродавъ худобу и збижжя, самъ навить не знаючы, що таке робыть. Шмило торгувався

зъ нымъ пры людяхъ, пысавъ и пидпысувавъ контракты, бо все боявся, що ось-ось Иванъ вѣрнется й не то. що не дасть батькови дали тратыты, а й проданс задумае видибраты. Шмило правда й те знавъ, що Иванъ не за далеки горы видбигъ, але перележавшы у одного газды въ Попеляхъ тяжку слабисть, нанявся такы у нього на службу, вражений до живого тымъ, що батько ани разу навить не навидався до нього у недужи, ани сливця йому не переказавъ, щобъ вертався або що...

— Видреклся мене, ну, то якъ соби хочуть! Най соби тамъ газдують, якъ хотять, а я й тутъ пожью, побачу.—Мынула зима. Васылева хата стояла пусткою, бо самъ Васыль бильше перебувавъ у Шмила, тамъ и днюючы й ночуючы. За те у Шмила було людно и весело, чы то въ недилі, чы й у будни дни. Немало вже було борыславськихъ газдивъ, що зійшли на таке, якъ и Васыль, ба й таки лучалыся, особлыво, хто бувъ бездитный, що не малы вже поля, кримъ якого-тамъ городця та того, на чимъ хата стояла. Не зважаючы на гамиръ, сумъ якийсь налигъ на весь Борыславъ той весны. По поляхъ ридко-ридко де выднилися плугы та бороны, за те, мовъ мурашки чорни, снувалася жыдова, стырчале корбы, купы хворосту на коши, мlynкы, рыскали та оскарбы. И помижъ хатамы гамиръ не вгававъ. Тутъ трачи рижуть тертыци на высокій кобыльницы, тамъ тесли цюпають, мовъ жовны, обтисуючы та рижучы дерево—се будують новый магазынь, шыроchezный, низкий будынокъ на складъ кыпячки. Тамъ зновъ бондари пидъ голымъ небомъ стружуть клепкы на бочки. Всюды рухъ, гамиръ, крыкы, гаркить пылкы, стукання со-

кырѣ, але се не та жыва, свижа рухливисть сельского, весняного жыття, се зловистни голоса, передвистныкы нового жыття, тяжкого, брудного, нерадисного жыття, на яке зъ сього часу засуджений бидный Борыславъ. И Шмило розпочавъ теперъ копаты „на велькый каминь“. Ще зимою винъ нанявъ робитныкывъ и взявся бувъ до свижо закупленого Васылевого закопу. Догады Иванови справдылыся що до волоска. Прокопавшы два сяжни, Шмило натрапывъ на нафтове джерело, що протягомъ тыжня дало бильше якъ 120 рынськыхъ чыстого зыску. Але зъ весною Шмило почавъ на закупленій частци копаты тры нови ямы, а помы що, крутився й запопадавъ коло Васыля, не даючи йому й на хвылю протверезытыся, ни пропам'ятатыся; бачъ, хытрый жыдъ хотивъ выдурыты у нього решту поля. Тай правду сказаты, була пора якъ разъ до того. Васыль все дужче пидупадавъ: грызота й горилка пидкопувала швыдко його розумъ и здоровля.

Хто ще знае, що було бѣ сталося, якъ бы бидолаха Васыль бувъ найшовъ мижъ людмы шыру пораду, тепли, прывитни й зычлыви серця. Але такъ не сталося,—не тому, щобъ Васыль упередъ не мавъ багато прыятелывъ, и не тому, щобъ се були прыатели зрадыли або невірни. Ни, нашъ селянынъ ще не знае, а бодай тоди Борыславци ще не знали, що то значыть покынuty сусида въ биди. Але зъ тою самою шыристю, зъ якою ратувалы сусида въ прыгоди, вирылы воны, неборакы, въ усе те, що говорено имъ въ церкви зъ казальныци, тай то не такъ саме казання про чуда та догмы, а бильше въ те, що говорылося по казанню. Такои прыватной бесиды до громадянъ звы-

чайно кожый панотець не залышае, чуючы ко-
нечну потребу, окрімъ ричей „божественныхъ“, зга-
даты и про близьки усимъ земни справы. Отже жъ
то въ такихъ бесидахъ панотець не промынувъ ни од-
ной недилы, щобъ выразно не натякнуты про Василя,
про його гришне и безбожне жыття, про пекло, шо
його жде по смерты, про встыдь, який робыть усій
громади той газда, шо недавно ще чыслывся до най-
поряднишыхъ. Легко змиркуваты, якъ прыкро було
бидному Васылеви слухаты такихъ бесидъ, знаючы,
шо очи всихъ у церкви звернени на нього, шо шепты,
яки залитають зъ бабынця, йдутъ ни про кого, якъ
про нього. Дали-дали, колы пан-отець не кыдавъ сво-
ихъ натякань, Васыль переставъ зовсимъ ходыты до
церквы, щобъ не слухаты кожнисинького разу ганьбы
на себе. Тоди пишы еще гириши бесиды, а на оста-
токъ дйшло до того, шо панотець явно назвавъ Ва-
сыля „плямою на циле село“ и заказавъ вирнымъ пара-
фіянамъ зблыжатыся до того непоправного гришныка.

А бидный Васыль не разъ, сыдячы у Шмила въ
кутку, несмילו поглядавъ на своихъ сусидивъ, шо
пылы й розмовлялы за столомъ, а до нього й не обер-
талыся. Винъ бачывъ, шо вси поглядають на нього
косо и бокують видъ нього, мовъ видъ заповитреного,
а хоча хто й заговорыть, то якось холодно, сквапно,
безъ той щыроты та теплоты, шо нымъ видзна-
чується розмова добрыхъ знайомахъ, колы зустрѣ-
нутыся за чаркою. Васыль стававъ, де дали, то биль-
шымъ видлюдкомъ, просыджывавъ цылымы днямы безъ
слова у коршми й не мигъ николы зибратыся зъ гад-
камы, котри въ нелади и въ якійсь сирій виддали шы-

балыся по його голови. Поволи-поволи й на лице його осидавъ той сумный, неважливый выразъ, що видзначае всихъ идиотивъ, у якихъ помалу щезае все людське, а лышаються чысто звирячи, вегетативни инстинкты.

XIII.

Вечиръ. Маева, ясна ничъ, мовъ легке покрывало пахощивъ, свижосты, теплои пары та холодной росы, налягае на землю. У Шмиловій коршми блымае дви нафтивкы, освичуючы блидымъ проминнямъ цилу громаду людей. Деяки въ обдертыхъ, заропленыхъ сорочкахъ, зъ такымы жъ лыцями, йидять хлибъ, держачы його въ такыхъ замашеныхъ та неохайныхъ рукахъ, ажъ гыдко на ныхъ дывытыся. Се рипныкы, що цилый день копалы та выдобувалы зъ ямъ кыпячку. Вони позабиралы теперъ тыждневу заплату, и кожый гадае соби на думци: „Ехъ, дамъ соби ныни духа! Досыть увесь тыждень грызъ хлибъ та воду хлепавъ!“ Але покы що, уси сыдять ще тыхо, казалы соби даты хлиба, м'яса та пыва и йидять швыдко, хапаючысь, неначе за одынь разъ хотять надолужыты за весь тыждень.

Кругъ головного стола засила друга громада людей. Вони выглядають далеко показнише и поряднише, розмовляють поважно, сміються голосно, поводяться, мовъ у себе дома. Се борыславськи громадяне, що прыйшлы до Шмила покрипытыся та побалакаты. Не одынь въ души ажъ потерпае, нагадуючы, який то тамъ жинка почне йому парастасъ вычитуваты за те, що останній крейцаръ пускае марно, а диты въ хати

йисты пыщать, бо жъ то теперъ передновынокъ! Во-рушаться бидоласи мурашки за плечыма, та годи: про людське око треба й розмовляты весело, и сміятися, й жартуваты!

А тамъ за шынквасомъ сыдыть довженный, рудо-бородый Шмило. Винъ саме вернувся зъ ванькира видъ вечери въ камызельци зъ торокамы та въ сабашковій шапци. Виңъ не може спокійно всидиты на лавци пидъ стиною и мовъ злодій раз-у-разъ поводитъ очыма кругомъ. Черезъ борыславськихъ громадянъ винъ швидко перемигнувъ: се „капцаны“, видъ ныхъ багато не вторгуешъ. Довше и раднише поглядавъ у той куть, де сидилы рипныкы, дойидаючы вечерю. Мижъ ными почалы вже кружляты чаркы, розмова ставала голосниша, реготы частиши, а жарты раз-у-разъ грубши. Се звычайна прыгравка до самого „танцю“. Шмило знае добре, що небавомъ кровь молода розиграеться пидъ тымы латанымы, замашенымы сорочкамы, а тоди все зъ дороги! чортъ беры гроши, чортъ беры здоровля, чортъ беры спання! Жыты, ужываты свита, докы служатъ лита!... Шмило знае, що воно й ныни до того прыйде, бо безъ того жъ не обходиться ни одна субота, и винъ зъ радости засукуе руки.

Але ось його очи надыбалы Васыля, що сидивъ коло грубы на лавци скулений, мовъ бы выжыдавъ якогось важкого удару, що от-отъ спаде згоры на його плечи. Винъ дывывся въ одынъ чорный сукъ на помости й поволи смоктавъ люльку на короткимъ цыбуси.

— Васылю, Васылю! А ходить-но сюды!—заклыкавъ Шмило.

Василь, почувшы жыдивъ голосъ, уставъ поволи й пидійшовъ до шынквасу.

— Ну, чого вы такъ сыдите, чому не кажете соби що даты? Вып'єте порцію?

— Тта!—видказавъ Василь, здвыгнувши плечыма. Жыдъ налявъ порцію горилкы, й винъ выпывъ духомъ.

— Ну, ходите сюды, сидайте коло мене... чого будете самы сыдиты? Може ще порційку?

И не ждучы видповиди, Шмило налявъ и подавъ Васылеви, а потому ще килька разъ, докы Шмило не бувъ переконаный, що теперь можна зъ Васылемъ почынаты и про „гешэфтъ“.

— Слухайте, Васылю, щось я вамъ хотивъ казаты,— зачавъ жыдъ пивголосомъ, що губывся въ загальнымъ гамори.

Василь сперъ голову на ликоть и нимо почавъ вдывлюватися въ порожню порцію. Шмило наповнивъ йи, а Василь, мовъ бездушна машына пиднись до усть.

— Выдите, я вамъ хотивъ сказаты що... хто знае, якъ що й куды, а може бъ для васъ було липше, якъ бы вы продали мени половины свого грунту. До чого вамъ його теперь, колы не маєте зъ кымъ його обробляты? А я вамъ гроши дамъ—стилькы, що будете малы, покы вику вашого. Ну що, будемъ могорычь пыты?

Шмило за тымъ словомъ узявъ Васыля за плече й потелепавъ нымъ добре, немовъ хотивъ збудыты його зъ просоння. И справи Богъ знае, чы Василь чувъ Шмилови слова; тилькы слово—грунтъ вразыло його прытуплену пам'ять и збудыло въ нимъ якусь темну,

непевну й неозначену тривогу. Винъ позырнувъ на жыда, немовъ бы першый разъ його бачывъ, и захытавши головою, проговорывъ:

— Ни, ни! Того не буде! Не хочу, чуешъ? не хочу!

Такъ не разъ, буває, дытына мала упреться, сама не знае чому: не хочу того, тай не хочу! а чому не хоче и чого не хоче—и пытаты дарма.

— Ну, якъ соби схочете, я васъ не сылюю! Про мене, най вамъ пусткою лежить, а що мени до того?—видговорювався хытрый Шмило, наливаючи Васылеви ще одну чарку. Въ його голови вже зробывся другый плянъ, безпечнишый и певнишый. Але саме тоди, колы ладывся ще щось заговорыты до Васыля, пиднявся за тымъ столомъ, де сидылы рипныкы, такый галась та гвалтъ, що жыдъ мовъ на спружнынахъ пидскочывъ и побигъ гамуваты крыкъ.

— Що тутъ таке? Що тутъ таке?—розлягався його пысклывый голосъ середъ загального гомону. Рипныкамъ уже зачынало „пидступаты до головы“. Вони повставалы зъ лавокъ, почалы розмахуваты рукамы та говорыты голосно; жарты выкыкувалы спиркы и власне от-отъ доходыло до бійкы, колы Шмило вмишався, розбороняючи на пивъ п'яныхъ парубкывъ.

— Ну, що вы робыте? Дайте spokій, чы не можете забавлятыся spokійно, якъ Богъ прыказавъ? На що вамъ бытыся та волосатыся?

— А ты, жыдивська мордо, чого межы насъ пхаешся?—гукнуло йому килька грубыхъ голосивъ. Шмило зачавъ говорыты дали, а ти гудиты ще дужче, дали й пястукы загрымалы объ стиль, ба й пляшкы задзеленькотылы объ пидлогу. Гамиръ счынився несказанный,

Шмило нибы крычавъ и репетувавъ, шо се „розбій“, але на думци сміявся й тишився зъ того, знаючы, шо теперь выдере видъ п'яныхъ усе, шо мають.

А Васыль пидъ часъ того галасу та гуркоту сперся на брудный стилъ головою й заснувъ твердо, мовъ дытына.

XIV.

Поволи, одностайно волокляся дни въ Борислави. Спокійный ладъ селянського жыття замутився. Грукання, стукоты, крыкы, свары та спивы не вгавалы якъ день, такъ ничъ. Поля не зеленилы шырокымы ланамы, якъ упередъ, хвильюючы та шелестячы видъ тепло-го витру. А на мисце свижои, пахучои зелени повставало шо разу бильше горбкивъ сирои глыны, пидъ котрымы въ темній, задушній глыбни за кварту горилкы працювалы цилымы днямы парубкы та чоловики, обмашени та заталапани, працювалы гирко, выдобуваючы незличени скарбы своимъ гнобытелямъ.

Мынуло лито, мынулы жныва, та не багато обжыночныхъ писень розлягалося по Борислави. За горбами въ Тустановычахъ, Попеляхъ та другихъ сусиднихъ селахъ стояло по полю полукипкивъ, шо зирокъ на неби, а на борыславськихъ часткахъ лышь де-не-де кладенычкы выдніються. Вже другый рикъ—кара видъ Господа, тай годи!

Васылеве поле засивавъ Шмило, бо Васыль ни до чого й не брався. Але хытрый шинкаръ доглядавъ його, мовъ дытыну, пантрувавъ, годувавъ, а найбильше поивъ та пыльно зважавъ, щобъ Васыль якъ можна мен-

ше виходывъ у село. Та й Васыль, правду сказаты, не дуже квапывся, бо до кого жъ мавъ удатыся? Въ сели уси його цуралыся, хочъ багато було ничымъ не лишыхъ видъ нього.

Десь коло Покровы се діялось. Васыль сыдивъ у корчми, пидъ грубою, чогось засумований. Правда, його лице не выявляло ніякого смутку, бо воно взагали ничого не выявляло; але його уста говорылы мовъ кризь сонъ: „Мыхайлыку мій, сыночку любый, де ты? Чому ты до мене не навидаешся? Ады, мене тутъ кривдять, выганяють изъ хаты, ганьблять, а я жъ такы газда, багачъ на все село! Выдышъ, сыночку, выдышъ!“

Страшно дывытыся на чоловика, у якого разомъ изъ занепадомъ организму пишлы въ розладъ уси духови сылы. Страшно слухаты, якъ такой нещасливый въ якимъ небудь зворушенню несвидомо вымовляе свои вражиння словамы, зъ котрыхъ самъ не може соби здаты справы, а котри все жъ такы не що инше, якъ видголоскы всихъ найсылнишихъ вражинь його попереднього жыття, що який-будь слидъ лышылы въ його пам'яти. Слова ллються зъ усть, але по очахъ такого чоловика выдно, що його духъ, його увага захоплена зовсимъ чымсь другимъ, непевнымъ, невловимымъ. И мывоволи насунеться гадка, що се говорыть не той чоловикъ, що передъ нами, а що се зъ нього говорыть щось друге, чуже, незнане доси, якась друга душа.

Але Васылеви слова малы звязкы зъ дійснымъ жыттямъ. Видъ якогось часу Шмило, выдымо осягнувши свій плянъ, замитно охолоднивъ до нього, почавъ обходытыся зъ нимъ, якъ изъ слугою, дали-дали якъ зъ

непóтрибомъ, що дарма въ хати валяється. Васыль-би-долаха довго не запырмичавъ ничего. Для нього все було добре, колы тилькы була йому порція-друга горилкы та лавка пидъ грубою для ночлигу. Але жыдъ, певный своєї здобычи, не гадавъ дали пыльнуваты й доглядаты Васыля й постановывъ соби якъ найшырдче позбутыся його зъ хаты. Ось ныни рано, колы Васыль уставъ и не кажучы й слова, якъ се робывъ звычайно, пидійшовъ до шынквасу та протягнувъ руку, Шмило показавъ йому дулю. Але Васыль выдыввся на нього, мовъ дытына, що ще не розуміє, якъ до неї що заговорыты, и рука стрымила й дали надъ шынквасомъ.

— Ну, чого хочешъ, піякъ?—гаркнувъ шынкарь, одвертаючысь до стины.

— А, горилкы!—сказавъ Васыль, кываючы рукою.

— Не дамъ! Иды соби до чорта! Досыть мени дармойида держаты!

— Ну, давай, давай!—договорювавъ Васыль, не слушаючы, що йому говорено.

— Чы ты соби ни пидешъ видъ мене, ты псявира, піякъ якийсь! Я не маю горилкы дурно! Заплаты мени за все, що пройивъ у мене та пропывъ! Давай гроши!

Васыль широко вытрищывъ очи на жыда и стоявъ ни въ дви, ни въ тры. Шмилови не стало терпцю: винъ выхопывся зъ за шынквасу и що сылы пхнувъ Васыля до грубы. Ударывся сердешный Васыльще ликтемъ объ стинку й безъ сылы сивъ на лавци, понурывшы голову. И наразъ, колы жыдъ воркотивъ пидъ носомъ на нього усяки наругы та погрозы, винъ промовывъ наведени слова до Михайлыка. Його голосъ

тремтячий розлигся въ порожній, широкій коршми, мовъ голосъ мерця, а сами слова були такъ несподивани, що ажъ Шмилови мурашки по-за плечыма заходьды.

— Nü wues? Schojn meszügge gewein?—прошепотивъ винъ самъ до себе.

Въ тій хвыли видчынылыся двери й на порози ставъ гарно одягнений стрункый парубокъ зъ кошыкомъ за плечыма.

— Дай Боже доб...—зачавъ винъ, здіймаючы капелюха та оглядяючысь кругомъ,—але урвавъ на пивъ слови, побачывшы Васыля на лавци. Винъ встромывъ очи въ його помарниле, набрескле лице, стежывъ непевни, мымовильни рухы його рукъ и головы и стоявъ довгу хвылю, немовъ сылувався въ тій страшній руини чоловика розпизнаты недавнього ще Васыля Пивторака.

А Шмило й соби жъ влипывъ котячий хытрый поглядъ въ парубка. Зразу на його лыци намалювався якыйсь неспокій, але заразъ же його зеленковати очи запалалы утихою. Винъ пизнавъ Ивана й догадався, що той, выслужывшы тры чверти року, прыйшовъ назадъ до тата, щобъ його ратуваты, та заразомъ бувъ певный, що Иванъ прыйшовъ уже за-пизно.

XV.

Иванъ повивъ батька мовчки до старои, запустилои хаты. Господы, що діялося въ души у бидолашного парубка, колы побачывъ усе газдивство занедбане, запущене, зруйноване, колы побачывъ, що тутъ, де недавно ще плыло тыхе, спокійне, достатне жыття, те-перь ни волосынки худобы, ни стеблынки збижжя,—

що все прыпало порохомъ, прыросло осетомъ та кропывою!... Винъ ажъ за голову взявся, оглядаючи руины своєї батькившыны, але татови не говоривъ уже ничего. Василь за той часъ сидивъ на своимъ давнимъ мисци на прыпичку, хочъ мижъ челюстьми не горивъ огонь, а по хати провивавъ той прыкрый, що до кости пробирає, холодъ, якимъ одгонять усяка пустка.

Вечерило. Сонце закотылося за тяжки, сири хмары; видъ заходу потягнувъ холодный витерь; збиралося на негоду; цила хмара густого, удушлывого нафтового сопуху лягла на Борыславъ, немовъ убожество й недоля прыдавылы його своимы шырокымы грудымы. Иванъ, оглянувшы обійстя, посумувавшы та подумавшы, що діяты, пишовъ до Кырныцького кулыты хлиба й теплои ковбасы на вечерю для себе й тата. Вернувшыся зъ закупленою стравою, заставъ Васыля на тимъ самимъ мисци, де бувъ лышывъ його; винъ сидивъ и тремтивъ одъ холоду. Иванъ затопывъ у печи й поставывъ передъ татомъ хлибъ та ковбасу.

— Перекусить, татуню, вы ныни выголоднылысь не абы-якъ.

Василь сягнувъ по хлибъ та ковбасу, та яось такъ незручно, мовъ не-своимы руками. Видризавъ крайчыкъ и довго державъ його у тремтячій руци, все скоса поглядаючи на сына.

— Що вамъ, татуню? Чому не йисте?—спытавъ Иванъ, дойидаючи свою частку.

Василь ничего не видказавъ, оглянувся яось чудно по хати, зазырнувъ пидъ лаву, пиднисъ крайчыкъ до рта и зновъ зъ боку поглыпнувъ на сына, крадькома, несмиливо, неначе хотивъ що йому сказаты, та й

самъ того стыдався. Иванъ зъ властьюю всимъ биднымъ догадлывистю покмитывъ заразы, чого татови бракуе. Його лице посумнило, и мовъ чоловікъ, що бере на себе якийсь великый тягаръ, винъ уставъ, не кажучы й слова, и почавъ збиратыся до видходу.

— Ни, ни... не йды, не треба... не буду вже, бигме не буду!—пролепетавъ Василь, и соби жъ догадавшыся, що сынъ задумавъ, але Иванъ бувъ уже въ синяхъ, а за хвлю рыпнувъ двермы и выйшовъ на улыцю.

— Ну, отъ мени й щастя!—гадавъ соби Иванъ, идучы улыцею до шынку. Гадавъ, застану тата пры роботы, дома, на господарствы, здорового, якъ Богъ приказавъ, а воно отъ що выйшло! И що зъ нымъ теперъ робыты? Якъ його доглядаты, якъ пантруваты? Уже видно, що видъ трунку такъ легко не видвыкне, колы безъ тои парухы й кусныкъ хлиба йому въ горло не йде!... А тутъ ще й господарство прахомъ пропало, хочъ розщыбныся на голотечи! И що тутъ на свити робытонькы?...

Иванъ зовсимъ справедливо гадкувавъ, що ниякъ татови такъ швидко видвыкнуты видъ горилкы. Його старый, грызотою надломаный организмъ, перепаленый надмирнымъ ужываннямъ алькоголю, тымъ тилькы й держався, що поганый трунокъ додававъ йому сылы. Васылеви довелося бъ пропасты, якъ бы хто раптомъ схотивъ видзвычаиты його видъ смертельного, палющого трунку.

Швидко вернувся Иванъ зъ квартою горилкы й засивъ знову зъ татомъ кинчаты перервану вечерю. Писля двоухъ чарокъ оживылося трохи Васылеве лице, у очахъ заблыскотилы слабенькы искоркы, але роз-

мова якось не йшла, тай йисты Васыль йивъ дуже мало, якъ не налягавъ на його Иванъ.

— Ну, татуню, що жъ мы теперь будемо поробляты? Якъ тутъ соби свита зайты?—почавъ Иванъ, попрыбиравшы останкы вечери та поставившы пляшку зъ горилкою у кутъ на полицю. Васыль за той часъ усе ще сыдивъ на прыпичку й выдымо сылувався не глядиты на пляшку, видвертався, зитхавъ и не знавъ, де подиты свои руки. А колы Иванъ взявъ йи зъ прыпичка, винъ лышь разъ крадькома поглянувъ на полицю, де була схована горилка, и зновъ боязко видвернувся. Иванъ не завважавъ того. Його мучылы гадкы про те, якъ поправыты газдивство.

— Та отъ, адить, моя заслуженына невелика, усього 30 рынськихъ, ну, але на першый разъ, то й те до чогось здасться. Ну, а черезъ зиму треба буде тутъ такы статы де нароботу.

— Та такъ, сынку, такъ,—сказавъ Васыль.

Довго ще розговорювавъ Иванъ, сылкуючысь не дотыкатыся й однимъ словомъ того, що батько звивъ господарство ни на що, а Васыль усе прытакувавъ, часомъ дримавъ, а часомъ поглядавъ крадькома до-горы, на стелю, а тамъ на полицю, де стояла въ кути пляшка зъ горилкою.

— Та що, може бъ мы вже спаты пишлы?—сказавъ напоследокъ Иванъ, бо побачывъ, що видъ тата годи добытыся жывого слова.

— Та такъ, такъ, ходимо спаты,—пидхопывъ жыво Васыль,—ты змучывся, небоже, правда?

Иванъ, не видповидаючы ничего, почавъ вечирню

молытву, разомъ и роздягаючыся та вышукуючы усяке курмання на постиль для батька.

Иванъ довго не мигъ спаты, чы тому, що лежавъ на голимъ запичку, лышъ одною сирачною вкрытый, чы тому, що по хати продувало ризкымъ холодомъ, чы може й спаты йому не давала тяжка грызота, що мучыла його невидступно весь нынишній день, видколы побачывъ батька й батькившыну въ такимъ нужденнымъ стани. Бидный парубокъ и не догадувався, що станъ той далеко-далеко гиршый, якъ се йому на першый поглядъ выдалося! Васыль лежавъ спокійно, бачылося, спавъ. Ажъ десь коло пивночи, колы на Ивана почала находыты перша дримота, пробуркавъ його якыйсь незвычайный шелестъ на батьковій постели. Дримота пропала зразу. Иванъ скулывся, заперъ духъ у соби й насторожывъ уха, що сылы. Ось винъ чуе шаркотання, наче хто ступае по хати босымы ногамы, дали глухой стукитъ, мовъ хтось мацае по стинахъ та прылавкахъ. Зъ першого разу прыйшлы Иванови на гадку глухи висты про небижку маму, нибы то вона ночамы ходыты по хати, й волосся звелось йому вгору на голови видъ забобонного, мымовильного переляку. Але отъ чуе—дренькнула мыска на полицы, лава задуднила видъ тяжкого ступання, и Иванъ, вытрищывшы що сылы очи у питьму, побачывъ темну, невыразну постать батькову, що стояла на лави й одною рукою прыдержувалась за горишню польщю, а другою выдымо мацала по закамаркахъ. „Що се таке? Чого винъ поночи тамъ шукае?“—була перша його гадка, але по хвыли якесь булькання нарозумыло його й по свидчыло ясно, чого шукавъ старый Васыль. Гнивъ та

огыда опанувалы Ивана зразу. „Старый п'ячыще!“ воркнувъ винъ самъ до себе, але заразъ же почувъ глыбокий, сердечный жаль до батька, що не зъ власной жъ воли такимъ ставъ и що може въ тимъ и його, Ивановой, выны не мало. Бо на що жъ винъ покынувъ батька въ такой часъ, колы той, згрызеный, надломанный та лыхомъ прыбытый, не мигъ не прогниватыся за такой його вчынокъ и таки слова? Чому не змовчавъ, не простывъ татови хвылю забуття? „И що зъ нымъ теперь робыты? На кого лыщыты, якъ прыйдеться мени йты цилымы днямы на роботу? Охъ, Господы небесный, за що ты мене такъ тяженько карашь?“ Таки гадкы сунулыся, мовъ тяжкы хмары осинни, черезъ Иванову голову. А пляшка довго-довго булькала, помы въ кинци, выдко, не спорожнылася до дна; Васыль непевною рукою положывъ їи на польцю, а самъ, знову стыха мацаючи та ступаючи по хати, полизъ на постиль, зъ тяжкымъ, глыбокымъ, зитханнямъ упавъ на неи и въ одній хвыли заснувъ, мовъ забытый. Такъ переспавъ цилу ничъ, и не поворухнувшысь, тилькы зъ його грудей чутно було часъ видъ часу зловистый дыхавычный хрыпъ, який наши селяне означують сумно-гуморыстычнымъ выразомъ: „Хрыстось у грудяхъ грае“.

XVI.

Годи оповисты, якъ прыкро й соромно було другого дня рано Иванови зустричатыся поглядомъ зъ батькомъ. И Васыль, прокынувшысь, выдно дуже встыдався своеи вчорашньої слабосты, а колы сынъ пер-

шый поглянувь на нього, скільки мигъ спокійнымъ поглядомъ, йому выдалося, що се гнівъ и погроза, и бидолашний батько почавъ тремтиты всымъ тиломъ, мовъ мала дытына передъ прутомъ, и ледви чутно пролепетавъ:

— Иваночку, то останній... не буду бильше, бигме ни...

Але ледви Иванъ встыгъ якъ небудь оговтатысь та дещо въ хати попрыбираты, ажъ тутъ прыбигае до хаты паламарь, чоловикъ низенькый, сухой, съ посывилымъ волоссямъ надъ вылицямы, але на свій викъ дуже жывый и рухливый.

— Слава Исусу!

— Слава на вику,—видказавъ Иванъ.

— Иване, Иване,—задриботавъ старый,—отъ добре, сыну, що въ хати тебе заставъ, а то бижу тай гадаю соби: ану жъ но, винъ вже пишовъ куды! А воно ни! Добре, сынку, що тебе бачу: мене егомость прыслалы, щобъ якъ стій йшовъ до ныхъ, щось тоби мають казаты.

— Мени?

— Ага, ага! Тай отъ кума Васыля просылы. Куме Васылю, зберитесь, чогось васъ егомость просятъ. Учора, якъ дизналыся, що Иванъ вернувся, тай кажуть: ну, добре, треба буде зъ нымъ поговорыты. Ходить, та швыденько!

Говорачы ти слова прудко, мовъ горохъ розсыпачы, паламарь вертився и скакавъ по хати то до Ивана, то до Васыля, розмахуючы лисковымъ костуромъ мовъ гасильнымъ. Иванъ не мало зачудувався, чуючы несподиваный заклькъ. „Що винъ мени мае сказаты? Може зновъ яку таку раду, якъ торикъ?“ подумалося

йому. А Васыль сыдивъ, не говорячы й слова, та покывувавъ головою, мовъ сонный, але його помарниле, нужденне й зостариле лице не выявляло ни цикавосты, ни зачудовання, ни взагали якогось почування.

— Ну, що, тату,—сказавъ Иванъ по видходи паламаря,—треба бъ намъ такы питы до ксьондза; хто знае, що йому тамъ такого треба.

— Ая, сынку, ая,—сказавъ Васыль, не рушаючы зъ мисця.

Якось натягъ Иванъ на нього кожухъ, загорнувъ на себе гуню*) и вдвохъ пишы по болоти писля вчорашнього дощу.

Борыславськый пан-отець бувъ чоловикъ середнього вику, середнього росту и взагали середня звычайна людына, якихъ багато зустриты можна. Лице його не выявляло ни одной ризкой, типичной рысы, вдача—ни одной выразной, смилои прызнакы, ни одной сыльной прыстрасты. Таки люде у насъ лучаються дуже часто въ такъ званій освиченій верстви нашего народу. Ихъ холодна, spokійна кровь никола, або ридко колы бунтується протывъ ихъ розуму, то жъ и розумъ ихъ, не маючы сыльного протывныка, звычайно не сягае по-за межы щоденного, spokійного жыття, а сягнувши по-за нихъ, чуе себе зовсимъ не дома. Такымъ людямъ легко статы чеснымы й поряднымы людымы въ звычайнимъ, буденнимъ значинню, а будь воны якымы тамъ небудь начальныкамы, пастырямы, проводырямы, ихъ пидвладни бувають зъ нихъ задоволени тай по всьому. И боры-

---

*) Гуня—свытка.

славський панотець бувъ чесный чоловикъ, щиро бажавъ добра своимъ громадянамъ, але за хатними справами, за одностайнымъ рухомъ щоденного жыття николи йому було й подуматы, чы можна досягты того добра и якъ се зробыты. Винъ обмежывся на тимъ, що прыпысувавъ ритуаль, чому його вивчено въ семинарії, себто на моралистычныхъ проповидяхъ, и поза абстрактну моральну науку винъ не выступавъ. Грихомъ було бь сказаты, щобъ колы-небудь його слова були спеціально нацилени на певну особу, щобъ його вчынки выявлялы колы бажання несправедливого зыску, злисть, або щось инше таке. Якъ колы лучалося, що винъ вымагавъ у якого багатшого выщу, якъ звычайно, цину за яку-тамъ „божу потребу“, то выходыло се бильше зь засады: „маешъ багато—багато й давай“, а не зь якои тамъ зажерливосты та здырства.

Але видъ якогось часу пан-отець побачывъ, що парафіяне бидніють, що жыдивъ наплывае въ село, де дали, то бильше, и що черезъ те навить його здобуткы значно поменшылыся. Ось винъ почавъ бильше уважаты на громаду, клыкавъ не разъ сього або того до себе вильнымъ часомъ, чого давнише николи не бувало, и навчавъ, розуміється, не зь практычного, а все бильше зь морального, церковного погляду. Така наука ждала ныни Василя та Ивана.

Тремтячий, зляканий ставъ Василь передъ панотцемъ, мовъ сільське хлоп'я, що першый разъ прыйшовшы до школы, побачыть вусатого професора зь тростыновою палычкою въ руци. Його хытки й непевни думкы до решты переплуталыся, капелюхъ выпавъ зь рукъ и упавъ на пидлогу, а винъ довго поглядавъ на

нього, схылвся, почавъ хапаты рукою, буцимъ хотивъ пидняты, але саме тоди заговорывъ пан-отець, и Васыль мимо воли обернувъ на нього очи й довго стоявъ схылений та хапавъ рукою по пидлози, не можучы ухопыты выпущеного капелюха.

Панотець зъ першого разу заговорывъ до Ивана. Не знаты чому, але спершу винъ удавъ, що не помитывъ Васыля: може хотивъ ще бильше упокорыты и привстыдаты „непоправного гришныка“, даючы пèредъ молодому передъ старымъ, сынови передъ батькомъ.

— Ну, що тамъ, Иване? Ты вже выслужывъ?—спытавъ винъ, оглянувши поважно парубка видъ нигъ до головы.

Иванови самому було не меншъ прыкро, якъ и батькови; винъ уклонывся ще разъ и видступывъ крокомъ назадъ, щобъ панотець зважывъ на Васыля.

— Та выслужывъ, прошу ласкы егомостевой. А отъ ныни рано паламарь приходывъ та казавъ, що егомость мають щось зъ татомъ поговорыты; а вони щось трохы на ноги нездужають, такъ и я вже зъ нымы сюды прыйшовъ.

— А, правда, и вы тутъ, Васылю!—скрыкнувъ панотець, нибы то ажъ теперь побачывшы старого та чудючысь.—А якже, а якже... давно мы вже бачылыся, правда? Щось вы на насъ дуже загнивалыся! А, а! ни до церкви не ласкави загостыты, ни де! Ну, выдко, прогнивылы мы васъ!... А може й те правда, що кажуть: у церкви ничего не дають, а у Шмила, то можна бодай за гарнецъ жыта порцію горилкы дистаты! Га, и то може буты!...

Васыль стоявъ и теперь, якъ перше, вытрищывъ

мутни очи на панотця й дарма сылувався надыбаты на пидлози свій капелюхъ. Тупый и безтямный выразъ його лица свидчывъ, що винъ не порозумивъ зовсимъ, чого хоче видъ нього панотець.

— Ну, що, Васылю, розкажуйте, якъ вамъ жылося, поводылося за ти часы?—говорывъ дали панотець глумлывымъ тономъ, але побачывшы, що Васыль и не збирається видповидаты, видвернувся швыдко видъ нього й зновъ заговорывъ до Ивана:

— Ага, ага, я й забувъ спытаты тебе, якъ тамъ у васъ, що? господарство въ порядку, чы ни? Бо то, знаешъ, мени вже й вѣтъ говорывъ, и други люде, що якъ тебе не було, то щось тамъ Шмило дуже газдувавъ: усе, що мигъ захопыты, носывъ изъ обѣйстя. .

Иванъ на такой несподиваный зворотъ розмовы не знавъ, що й казаты. Панотець торкнувся найтяжчого пытанья, и Иванъ довго вагувався, чы говорыты панотцеви по правди, чы ни? Дали погадавъ соби: що жъ робыты, ховатыся тутъ ни зъ чымъ, колы бида за плечыма, и ще до того тато въ такимъ стани, що ни ихъ самыхъ у хати лышаты, ни до нѣякои роботы заставляты. Имъ теперь найлипшыи бувъ бы супокій та доглядъ добрый, а я видкы на те стягнуся... Отъ може бѣ егомость..

Дывна гадка блыснула Иванови въ голови. Винъ попросывъ панотця, щобъ дозволывъ татови систы, а самъ пишовъ зъ нымъ до другои свитлыци. Тутъ розповивъ панотцеви про свою грызоту, про спустошене газдивство та батькивъ нещаслывый недугъ, що пожерь уси його сылы. Оповившы, Иванъ просывъ у панотця порады.

— Гм, гм...—сказавъ панотець, хытаючы килька разивъ головою,—а бачышъ, небоже, а бачышъ, до чого то воно доводить! Стережыся порціи, небоже, якъ огню пекельного! А порады? Яку жъ я тобі дамъ раду? Що жъ я тутъ можу зробыты? Скажы самъ—щó я можу зробыты?

— Отъ, знаете, егомость, що? Возьмить вы теперъ тата до себе... Най побудуть трохи у васъ: тутъ, пидъ вашимъ окомъ, вони будуть все, такъ... знаете... нибы на прыстяжи, вже соби такъ не дозволять... того... Ну, а тамъ за ложку той стравы та за ничлигъ, то вже мы вамъ того дурно не схочемо. Та колы бъ тилькы вони бодай трохи поправылися, то я за той часъ бодай сякъ-такъ господарство на ноги поставлю тай може то Господь милосерднѣй дасть, що якось зможу чогось дохрпатыся!

Панотець, почувшы таку дивну бесиду, теперъ и соби жъ роззявивъ рота и вытрищывъ очи, якъ те робыть и нашъ братъ, простой чоловикъ. У його була вражлива натура, а таки слова зачудували його. Дали-дали почавъ гадаты та миркуваты, що воно таке, и чы воно що пособыть и хто знае, якъ воно може статыся, и що зъ такого чоловика ни выгоды въ хати, ни ничого. Але Иванъ и самъ певень бувъ, що се найлипшый спосибъ и найпевниши руки, на яки можна батька звырыты, и почавъ просыты и благаты такъ, що панотець нарешти такы приставъ.

Иванъ, радый, що такъ сталося, пишовъ сказаты батькови, на чимъ стало.

— Ну, що жъ, татуню,—кинчывъ винъ,—якъ же вы?... Егомость хотять, щобъ вы тутъ лышылыся и

прожылы до весны пидь ихъ доглядомъ. Прыстаєте на се?

Васыль ледви-ледви змиркувавъ, про що ходыть.

— Егомость хотять?—спытавъ по хвыли.

— Та вже жъ—видповивъ Иванъ.—Ну, що жъ, лышытесея?

— Ни,—сказавъ Васыль и сыльно похытавъ головою.

— Та чому ни?

— А ты щò будешъ робыты?—спытавъ Васыль.

— Я? О, за мене не бійтесея. Мени навить липше буде, якъ вы будете тутъ.

Васыль на дыво та на чудо, нежданно-негадано, видразу порозумивъ ти слова. Глыбокий пекуый биль вхопывъ його за серце; то щемилы останни искры, що дотливалы вже, почування щыро-батькивського. Винъ не сказавъ ани слова, але такъ сумно, такъ жалибно скрывывъ уста, мовъ дытына, яку безвынно вдарылы; його змарниле, пожовкле лыце буцимъ говорыло: отъ до чого я дожився,—власна дытына видъ мене видрикається. Иванъ спостеригъ се и швыдко додавъ:

— Ни, татуню, не думайте, щобъ я те казавъ такъ, що вы нибы мени не любы або що! Бороны, Господы! Отто бъ зъ мене була дытына добра! Я се лышь проты того кажу, що отъ теперь треба мени буде день-у-день то на работу, то сюды то туды, а вы що? и слаби, й недужи—що жъ бы вы самы робылы въ хати? Та я отъ тому й егомостя просывъ... Т'адже знате, тутъ васъ швыдче хтось и догляне и все...

— То-то ты егомостя просывъ?

— Та я... або що?

— Ничого, ничого... Га, то вже колы такъ...

— То що, колы такъ?

— То вже хиба я лышуся!

— Лышиться, тятунцю, лышиться. Лышь до весны...

Я за той часъ прыпоряджу дещо, вы поздоровієте, тай будемо знову жыты разомъ, ладно, любо, якъ Богъ прыказавъ...

Багато ще такого говорывъ Иванъ, але все дарма. Васыль не слухавъ його: зранене серце не такъ швидко гоиться у старыхъ та ще хорыхъ людей. И всяка рана, хочъ бы й найслабша, у ныхъ болыть у-десятеро дужче, нижъ у крипшого та здоровшого. И розставання ихъ було сумне та невеселе. А панотець за той часъ прохожувався вздовжъ и впоперекъ по сусидній свитлицы, раздумуючы, що тутъ почынаты зъ Васылемъ и якимъ способомъ швидко й певно поправыты непоправного гришныка. Бо треба ще й те запымитыты, що панотець недужный идіотизмъ Васыля прынявъ за упертисть и закаменилисть, властыву всимъ тяжкымъ и непоправнымъ гришныкамъ, и тому то ришывся теперь пробуваты всякихъ способивъ, щобъ ту упертисть подужаты и змягчыты закамениле въ гриси Васылеве серце.

XVII.

Колы видійшовъ Иванъ, Васыль першый разъ почавъ оглядатыся кругомъ себе, а побачывшы, що винъ самъ посередъ чужой хаты, почувъ якусь непевну тривогу, якыйсь страхъ, мовъ передъ наблыженнямъ велькой небезпечности. Били, чысти стины вражалы його непрывычаени очи; кризь викна выднився не-

вельчкый садъ съ пожовклымъ лыстямъ та зарослымъ дорижкамы, а дали, за коротенькою, пустою вже стернею, шумивъ темнозеленый сосновый биръ карпатський, званый у Пидгорянъ Диломъ. Той выдъ злався Васылеви такимъ пышнымъ та хорошымъ, такимъ новымъ та свижымъ писля душнои Шмиловой коршмы, що якъ стій забажавъ освижитыся въ тимъ ризкимъ осиннимъ повітри. Увійшовъ панотець.

— Ну, що Васылю,—ты теперь у мене лышышся.

— Та такъ, егомость,—сказавъ Васыль, хытаючы головою.

— Але, знаешъ, у мене годи буде даромъ хлибъ йисты,—що зможешъ, те треба робыты.

— Треба, егомость.

— А Шмила, небоже, треба зовсимъ забыты: я буду остро того пыльнуваты.

Васыль, не знаты видъ чого, звисывъ голову й не сказавъ ни слова.

— Ну,—сказавъ панотець дали,—ныни возьмешъ соби рыскаль и грабли, будешъ у саду дорижки прочыщаты. Знаешъ?

— Знаю, егомость.

— А теперь иды до кухни, най дадутъ тоби чогось попойисты.

Васыль ажъ теперь пиднявъ капелюха зъ пидлогы й пишовъ непевнымы, хыткымы крокамы до кухни.

Сунуться небомъ сирй хмары з-за Дила на доли та кроплять дрибнымъ, холоднымъ дошыкомъ. Потягае вохкый витерь по саду та стрясае сухе лыстя зъ галуззя. Сиро, сумно, мляво на свити. Якась вагота на-высла надъ землею й давыть, бачыться, усе живе, спы-

рае духъ у грудяхъ, спыняе рухъ, проганяе думкы весели. Затяжыла вона, выдко, й на Васылеви. Хытається винъ, бидолаха, по крутыхъ стежечкахъ саду й хочъ загорнений добре, тремтыть видъ холоду. Свиже повітря зовсімъ його не видсвижує,—навпаки проймає, де дали, все дужчымъ холодомъ, налягає на груди, мовъ каминь. Пышний видъ зовсімъ його не веселить,—навпаки, навиває на нього, якъ винъ прыдився, нудьгу якусь та тугу, будыть у серци якесь люте, давно прыспане горе. Дарма сылується бидолаха розрушатысь, розигритыся пры роботы, дарма хапає тремтячымы рукамы то за рыскаль то за грабли—сылы його покынулы, усе тило якось деревіє. „Ехъ, розигритыся бь... такъ, трошкы!“ подумавъ соби Васыль, але заразы же й злякався и облышывъсю гадку, прыгадавшы соби слова панотця: „буду остро того пыльнуваты, щобъ“... Але покы се гадає, вже зъ рукъ його выпалы грабли, выпавъ рыскаль, все якось счезає йому з-передъ очей. „Якъ холодно! Треба розигритыся, конче треба... тоди до роботы, тоди сылы прыбуде!“

Таки гадкы снувалыся по голови Васылеви, а тымъ часомъ незнана якась, темна, сыльна рука гнала його дали й дали на край саду до перелазу, за котрымъ загыналася втоптана стежка до села. „Ни, я не пиду, треба перемагатыся, треба якось устояты... А шо егомость скажуть“... промайнуло въ Васылевій голови, але винъ за той часъ уже перелизъ черезъ перелазъ и спишывъ шо сылы стежкой поперекъ поля до Борыслава.

Панотець бувъ занятый въ стодоли, тому то ажъ по обиди спостеригъ, шо Васыля нема въ саду. По-

чавъ заразъ допытуватися слугъ, де винъ, але нихто не бачывъ, якъ винъ пропавъ. Старый слуга Клымко говорывъ навить, що „хто знає, чы не полизла беда де въ калабаню та не пропала, а то, каже, такъ йому щось зъ очей пахло, що не довго йому на свити жыты.“ Але панотець махнувъ нетерпыльво рукою на таке пендычення тай сказавъ: „Еть, говоры свеи! Піячысько негідный! десь до коршмы потырввся! Я вже добре знаю, щò йому зъ очей пахне, не бійся! Ану но пидить хто въ село, чы не найдете його де у якимъ шынку! Прыведить мени заразъ його сюды!“

Сказавшы се, пишовъ панотець до покою, а старый Клымко покывавъ головою, нибы то дуже йому не хотилося вирыты въ егомостевы слова. „А втимъ,— проказавъ винъ по хвыли,—що мени до того? Ну, Сенью, збирайся та бигай, колы егомость казала... будемъ выднты!..

Сеньови, двадцятылитньому, крипкому парубици не треба було того два разы говорыты. Жыво загорнувъ на себе полотняный куртакъ, пидперезавъ вузькымъ реминемъ, тай погнавъ у село, насунувшы на чоло невеличку смушеву кучемку *). Винъ тишывся дуже тымъ ходомъ, бо на сели у нього була люба дивчына, котру безъ того винъ бы не побачывъ, хйба ажъ у недилю. А кримъ того кортило його й порцію горилкы выпыты, бо панотець дома николы й на очи не хотивъ їи бачыты. Не треба казаты, що Сень, правда, швыдко забигъ насередъ села, але тутъ не дуже ко-

---

*) Кучма—шапка.

ротко забавився у вдовы Гнатыхы, розмовляючы то зъ старою, то зъ своєю любкою Оленою, що саме тоди збиралася дергаты льонь у синяхъ.

Ажъ десь-колысь Сень нагадався, за чымъ його панотець пославъ.

— Ага, Гнатыхо,—сказавъ винь,—отто зъ мене! Я й забувъ, по що прыйшовъ! Чы не бачылы вы де тутъ старого Пивторака?

— Пивторака? А на що його тобі?

— Та отъ егомость послали мене, шобъ його якъ стій завивъ на резыденцію *).

— Пивторака на резыденцію? А то що таке? Игій!.. Ага, правда, ты пытавъ, чы де його не бачыла? Бачыла, бачыла! Отъ передъ полуднемъ надволикся доли селомъ тай пишовъ до Шмила. А я соби ще гадаю: отъ старый Пивторакъ иде пропываты решту поля! Ажъ тутъ слухаю, крыкъ якыйсь зробывся коло шынку. Выбигаю, дывлюся, а то Шмилыха борюкається середъ улыци зъ Васылемъ. И такъ тобі крычуть та пыщуть, а все бидного Пивторачыща въ плечи кулакамы дюгуе, а винь усе упырається, все позырае на шынкъ. Игій, що таке? гадаю соби. Побигла я туды, други люде понадбигалы: що таке, що таке? Шмилыха ничего, лышь усе свеи, ще дужче пыщуть: „п'ячыще якыйсь, я не хочу його й на очи выднты! Чого винь лизе до моеи хаты!“ Тутъ люде до неи: „Стій, жинко, не бый, говоры, що сталось?“ А вона якъ не розпустыть пысокъ та до насъ: „А вамъ що до того, мудь, гавры-

---

*) Резыденцією звуть у Галычыни двирь священника.

ло, хомуть? А не пидете вы соби до чорта матери?“ Пекъ тоби, бидо, гадаю соби, най тя хороба спитче! Отъ я пытаю Василя: Та що то таке сталось? А винъ стоить, мовъ стовпъ, ни въ дви, ни въ тры, а дали плюнувъ, зитхнувъ, тай поволикся онъ туды до Мошка, до шынку...

— Куды, кажете, до Мошка?—спытавъ Сень.

— Ага, туды жъ до рудого Мошка. Тамій, бачу, й до теперь сыдыть, бо не вбачыла, щобъ видты выходявъ.

Сень не дослухавъ до кинця їи сливъ и що духу побигъ болотыстымъ переулкомъ до Мошковаго шынку.

А зъ Васылемъ ось яка була прытычына. Выйшовшы зъ попивського саду, винъ ледви-ледви затюпавъ до Шмила, все воркотячы соби по дорози, що „про Шмила, небоже, треба зовсимъ забуты“, и що егомость дуже бъ гнивалыся якъ бы винъ упывся, и що Иванъ, то недобра дытына, не любыть своего тата, хоче його выгнаты зъ його пытомой хаты та пустыты по жебрахъ. Але не вважачы на вси ти гадкы и слова, Василь ишовъ та йшовъ дали, не сылкуючысь, навить розпизнаты, куды й чого винъ иде. И зовсимъ йому не дывно стало, колы опынывся передъ Шмиловымъ шынкомъ, а дали, й на хвильку не задумуючысь просто пишовъ до середины и мовчки ставъ биля шынквасу та простягнувъ руку до Шмилыхы, домагаючысь тымъ способомъ звычайной порціи горилкы.

Шмила не було дома. Винъ ще на весни докопався нафты у Васылевимъ закопи, а въ литку черпавъ уже зъ трьохъ другыхъ закопивъ, вырытыхъ на куп-

леній частци ґрунту. Певна ричь, шо теперь Шмило орудувавъ уже не малымъ капиталомъ. Але йому не досыть було того. Винъ довгий часъ працювавъ надъ тымъ, щобъ осягнути бильше,—и теперь його мета справдылася. Винъ пойихавъ до Дрогобыча, щобъ поробыты що треба въ уряди. Шмилыха, звычайно, не знала шо се за дило,—але те знала добре, шо Васылеви нема вже чого догожаты. Отъ вона, побачывши простягнуену руку Васылеву, розлютылася дуже й почала звычайемъ усихъ жыдивокъ крычаты, клясты та ганьбыты Васыля. Але той зовсимъ не зважавъ на її клятьбу й стоявъ дали нимый, нерухомый, зъ простягнуеною надъ шынквасомъ рукою, докы розлючена жыдивка не зирвалась та не пхнула його шо сылы въ груды. Васыль, шо й такъ не бувъ сыльный на ногахъ, перехытнувся, стратывъ ривновагу й повалывся горилыць назадъ. На нещастя стоявъ недалеко за нымъ стиль зъ порожнымы пляшкамы та порціямы,—и Васыль упавъ на нього плечыма. Стиль перехытнувся, пляшкы та порціи попереверталыся и дзеленькотячы попадады на пидлогу—пышы въ шматочки, але Васылеви не сталося ничого. Ажъ теперь жыдивка, оглушена бренькотомъ, впала въ страшенну лютысть, наробыла вереску на пивъ села й вышпурыла бидного Васыля зъ шынку на улыцю.

Опынывшысь такимъ робомъ зновъ на вильнимъ повитри, Васыль стоявъ якыйсь часъ безъ чуття, безъ думкы середъ людей, шо почалы сварку зъ Шмилыхою, а дали пышовъ, бродячы въ болоти, доли бруднымъ переулкомъ. Изъ одной хаты, бруднишой й обдертишой видъ другыхъ, заклыкавъ його хтось кризь викно.

Винь озырнувся, вытрищывъ очи на хату й на виху надъ двермы, що у насъ означае шынокъ, и не тямлячы, хто й чого його клыче, увійшовъ до середины. Се бувъ шынокъ, що звався—„у рудого Мошка“, одынь изъ найнужденнишыхъ и найвидразлывишыхъ шынкывъ у свити. Прогныла пидлога покрыта була грубою верствою ридко розмишаного болота,—на брудныхъ лавахъ, ба й по-пидъ столамы, лежалы обдерти люде въ чорныхъ, обропленыхъ лахахъ, зъ глыныстымы, страшнымы лыцямы, на котрыхъ пысалы свои слиды и недугы, и утома видъ роботы, и ливство, и нужда, и Богъ знае яки ще „грехы головни“. Лышь два таки чоловики стоялы середъ коршмы та хрыплымы, надирванымы й незгиднымы голосамы спивалы якусь сповыточну думку. Васыль, опынывшыся разъ у шынку, забувъ зовсимъ, що хтось його клыкавъ и просто пидійшовъ до шынквасу та простягнувъ руку такъ само, якъ у Шмилахы. Рудый Мошко знавъ добре Васыля и його теперишне жыття, знавъ добре, що грошей за горилку у нього нема, але побачывшы на нимъ ще досыть добрый кожухъ, покмитывъ швыдко, що за кварту горилки й те добре, и, налявшы вельку порцію, пиднисъ їи Васылеви.

— А, Пивторакъ! А выдышь, прыйшовъ! А то, бачу, плентаешся, чортъ знае куды,—галаю соби, таклычу чоловика!...

Васыль шыроко вытрищывъ очи на рипныка, що такъ до нього говорывъ, але не мигъ пизнаты, хтò се и чого видъ нього хоче. Выпывшы одну чарку, винь простягнувъ руку зъ порцією надъ шынквасъ и жыдъ швыдко налявъ йому другу, за нею пишла третя, чет

верта, и поволи-поволи Васыль почувъ, якъ у грудяхъ ворущыться якесь тепло,—винъ сивъ на лавку пидъ стиною, п'ючы чарку за чаркою, та поводявъ блудящымы очыма кругомъ. . . . .

Не дуже квапився Сень выходыты видъ Гнатыхы. Але колы почувъ, що було зъ Васылемъ, то живо побигъ до Мошка, бо прыгадавъ соби, що вже й на попивство вертаты пора. Але тутъ заставъ винъ, що Васыль вже безъ пам'яты и безъ кожуха лежавъ на лавци. „Ну, хвацькый козакъ,—погадавъ соби,—якъ скоро соби вмивъ догодыты! И що тутъ теперъ зъ нымъ початы, якъ зъ бидою дочалапаты до попивства? А втимъ—игій, будемо бачыты!“... Такъ захохотывши себе самого, выпывъ порядну чарку для липшой видвагы тай прынявся будыты Васыля.

— Гей, Пивтораче, вставай! Ану рушся та живо: пидемо, небоже, на грай-гору!

Довго телепавъ Сень старымъ, закымъ той трошкы роздрухався. Але Сень не багато й пытавъ, шо и якъ, ухопывъ Васыля сыльно по-пидъ руку тай помчавъ селомъ, чалапкаючы мало шо не по колина въ густимъ болоти, й утомывся трохи не до смерты, закымъ зайшовъ на попивство.

Панотець ажъ за голову взявся, побачывшы Васыля въ такимъ стани. Винъ зразу розлютывся, почавъ крычаты та сварытыся, але швыдко побачывъ, що крыкъ та сварка никуды тутъ не голятыся, бо Васыль ничогисинько не розуміе, шо до нього говорытыся.

— Пожды,—крыкнувъ панотець,—мушу я тебе не такъ узяты! Положы його тутъ на лавку, Сеню, а самъ

иды выпорожны коморку на поди *)! Зачекай, тамъ буде йому добре, дамъ йому йисты, все, най соби трохы посыдыть; а то якъ ще такъ зо два, зо тры разы заллеться, то й по нимъ буде!

Васыль сьдивъ на лавци въ синяхъ, опертый плечыма объ стину. Його в'язы стратылы сылу й не могли вдержаты голову на соби, котра черезъ те раз-у-разъ спадала на груды, то хыталася на вси боки. Мутни, глыбоко запали очи глыпалы часъ видъ часу несамовыто передъ себе, а посынили й потрыскани уста здригалысь видъ гарячки. Тымъ часомъ панотець ходывъ шырокымы крокамы по синяхъ, а полы його довгои реверенды **) розвивалыся за нимъ у повітри. Часъ видъ часу винъ поглядавъ на Васыля, й лице його выявляло то жаль за страченою „вивцею“, то гнивъ, то Богъ знае, яки ще праведни чуття.

Ось и Сень надійшовъ, — цюпка ***) для Васыля готова. Панотець звеливъ парубкови пидвести Васыля зъ лавки на ноги й по-пидъ руки завести на пидъ та до назначенои кимнатки. Немало намучывся Сень, волочучы на-гору сходамы безпамятного дида, котрый що-хвыли шпотався й тратывъ ривновагу, не можучы пидняты ноги до належнои высоты, щобъ стати на выщый ступинь схидчивъ. Але вкинци Васыля такы помищено на старимъ тапчани, застеленимъ на швыдку чыстою веретою, подушкою й коцомъ для вкрывання

---

*) Пидъ—горище.

**) Реверенда—ряса.

***) Цюпка—комирчына, конура.

Сень роздягъ його, роззувъ и поклавъ спаты, пан-отець самъ прынисъ йому збанъ воды, хлиба и ще дечого йисты и выходячы замкнувъ за собою двери на ключъ. А Васыль Пивторакъ не чувъ ничего, що зъ нымъ робылы, и въ тій хвили, колы за нымъ замыкалы двери, спавъ твердымъ, неспокійнымъ сномъ недужого, котрого слабый организмъ допалюе страшна гарячка.

XVIII.

Ничъ. Груба питьма залягла Васылеве прытуловыще. Кризь шпаркы въ стини протягае острымъ холодомъ. Кризь пидлогу чутно, якъ хроплять у кухни слугы та часъ видъ часу скрыкують кризь сонъ. Васыль лежить, мовъ бездушна колода, на своій постели, лежить и не ворухнется, лышь сопе тяжко, лышь дыхае неривно, а зъ глыбыны грудей чуты глухий хрыпъ дыхавыци, мовъ дренъкить розбитого горшка.

Наразъ Васыль закрутъвся. Коць изсунувся бувъ зъ тапчана и впавъ на землю; його обхопывъ холодъ, мовъ зализни клищи, винъ прокынувся. Рукою машынально сягнувъ по соби, бо у-ви сни бачылося йому, що отсе вростае въ сыру землю, а земля давить його й душыть, а винъ дарма сылується выдобутыся зъ жывого гробу. Холодный питъ стоявъ на Васылевимъ чоли, важко дыхалы груды, хрыплячы сыльнише, якъ упередъ, а зубы на гвалть дзвонылы, не знаты, чы видъ переляку, чы видъ холоду.

Винъ шыроко вытрищывъ очи, махавъ руками кругъ себе, щобъ переконатися, де винъ; що сылы напружавъ свою слабу пам'ять, щобъ нагадаты соби, що

зъ нымъ сталося. Але дарма! Рукамы не намацавъ ничего, кримъ дощаной стины, очи не могли ничогисинько доглянуты кризь глыбоку питьму, а въ голови у нього шумило, мовъ у старимъ витряку, пыщало та скреготало, мовъ бы хто ножемъ по скли черкавъ; у горли въ нього пересохло, спрага пекла й давила його, мовъ гарячий каминь,—ба, винъ чувъ выразно, якъ кровь пидступала йому до очей и давила на ныхъ изъ середины, неначе хотила ихъ высадыты зъ головы. Кримъ того, зворушившысь, Василь зразу жъ почувъ голодъ: винъ учора кримъ горилкы все пополудне ничего въ роти не мавъ, а рано у егомостевій кухни якось соромывся багато йисты. Тысячи гадокъ, поплутаныхъ, неясныхъ шыбалы по його голови. „Де я? що зо мною сталося?—таке пытання мучыло його дужче всього.—Чы невже жъ я справди западаюся въ землю?“ Винъ пробувавъ устаты зъ тапчана, але не змигъ. Ся немичъ покрипыла въ нимъ страшне переконання, що винъ падае въ бездонну прырву, на тамтой свить. Гарячка и спрага гналы йому все бильше крови до головы; въ голови у його все почало мишатися, вытрищени очи добачалы кризь питьму высоченни, чорни, каминни стины, що нибы все мчаться мимо нього до горы: значыть, винъ падае у пекло!... Господы! Ратуй гришну душу! Винъ хотивъ крыкнуты, але його немовъ щось за горло вхопыло, немовъ голосомъ удавився. Винъ почавъ термосытыся въ розпуци, кыдатысь, немовъ у конвульсіяхъ, а дали безсылый, безпрытомный упавъ горилыць на свій тапчанъ.

Але пересылення тревало лышь хвылю: холодъ и спрага протверезылы його швыдко, прыкыкалы назадъ

до жыття, до новои муки. Голосно дзвонячы зубамы, винь почавъ зновъ сылуватыся встаты. Його наболиле, горячкою розпалене тило чуло далеко вразльвише усякый дотыкъ, усякый биль, якъ переднише; густа питьма, що мовъ замурувала його очи, будыла хоробльву фантазію. И отъ йому бачыться, що винь уже впавъ на самыи спидъ пекла, що тутъ прыскають до нього заразы страшни, гыдки маровыща, шарпають його, рвуть и торочать зъ нього тельбухы, валять залізными довбнями въ голову, выдовбуютъ распечеными долотамы очи. Йому бачылося, що його руки й ноги колесуютъ зубчастыми колесамы, що його поять розтопленою смолою. Йому теперь въ страшныхъ образахъ прывиджувалыся вси ти кары, що про нихъ не разъ чувъ зъ казальныць, що прызначено ихъ шіякамъ. Довгий часъ лежавъ безвладно и стогнавъ, мовъ той, що конае, терпячы страшенни боли, колы не зовсимъ физични, то прынаймни въ свойй горячковой уяви. Жаръ въ горли стававъ, де дали, все дужчий, шумъ въ голови заглушувавъ уси гадкы, перельвався у всяки найвидразльвиши, найстрашниши голоса, яки колы-будь чувъ на своимъ вику. Тутъ бувъ и скрыпъ корбы, котрою вытягавъ останній разъ своего сына зъ ямы, и глухой стукъ тила, що падало и тяжко бовтнулося въ глыбокой безодни, и страшенный верескъ матери, и все, все, що мовъ тараномъ розвалыло його шастя, мовъ громомъ роздрухотало його жыття, що повалыло його зъ становыща чесного, заможного газды такъ глыбоко у прырву нужды, хоробы та розпуку.

И бачыться нещасному Васылеви, що вси ти давни хвыли, вси ти люде, дороги його серцю, встають,

пиднимаються зъ куткивъ: лыця у ныхъ не сыни, а чорни мовъ уголь, очи позаплыwały кров'ю, нужда и розпука позасидалы на ихъ чолахъ. Попереду йдуть його сыны, вси тры, за ными ихъ маты, дали багато знайомахъ, однолиткивъ, колысь якъ и винъ самъ, заможныхъ газдивъ борыславськихъ, якимъ винъ порадывъ копаты ямы й яки слидомъ за нымъ посходылы на жебракивъ або загынулы, якъ його диты... Изъ усихъ куткивъ воны тыснуться до нього, стогнуть, плачуть, пышать, регочуть, и все тиснише його обступаютъ, наступають йому на ноги, на груди, давять, тлумлять; ихъ дотыкъ, холодный мовъ крыга, проймае його до косты, ваготыть на нимъ, мовъ навалени горы. Духъ йому запирае, смертельный питъ заливае очи, й наразъ изъ глыбыны наболилои души вырывается страшный крыкъ: „Змылуйтесь надо мною! Що я вамъ выненъ? Хиба я хотивъ лыха для васъ? Хиба я щаслывишый одъ васъ?“

И добувшы останнихъ сыль, винъ затермосывъ собою по тапчани и зъ глухымъ стукотомъ звальвися на пидлогу безъ сылы, безъ виддыху, безъ руху...

На другой день рано Сень, увійшовшы до цюпки, побачывъ Васыля на земли, обытого въ коць и скуленого вдвое. Зразу винъ не мало налякався, думаючи, що вже сконавъ. Але почувшы, що дыхае, пиднявъ його й положывъ на тапчанъ, поправывшы подушку пидъ головою. Ажъ сумно стало Сеньови, колы побачывъ сыни, потriskани губы Васылеви, його глыбоко запали очи й сыне помуравиле лыце. „О, не довго йому на свити заважаты,“ мовывъ соби на дум-

ци парубокъ, обтулюючи Василя коцомъ. Васыль розплющывъ очи и прохрыпивъ ледви чутно:

— Водыци, водыци!

Сень подавъ йому воду, и Васыль довго-довго не виднимавъ спеченыхъ усть видъ посудыны.

— Може зйисте чого теплого?—спытавъ Сень.

Васыль хытнувъ головою. Голодъ мучывъ його страшенно. За хвылю наймычка внесла мышыну доброго, заправленого борщу и Васыль ласо пролыгавъ ложку за ложкою.

— Чы не слаби вы часомъ, Васылю? — спытавъ Сень.

Васыль не зразу порозумивъ, про що його пытають, а въ тій хвыли покликано Сенья до якоись роботы, то й николи було парубкови дожыдатыся видповиди. Винъ оглянувся, чы Васылеви не треба чого, й побачывшы, шо є и вода, и хлибъ, и тепла печена бульба, и силь—винъ швыдко выйшовъ, и замкнувъ двери за собою.

Васыль лежавъ ище довго на тапчани, не думаючи ничого, вдывлювався въ одынъ чорный сучокъ на стини за дверыма. Перебута ничъ зъ усима своїмы страховынами та мукамы шумила йому ще въ голови неяснымъ спомыномъ. Винъ бувъ такой ослаблений, чувъ такой докучливый биль по цилимъ тили, шо боявся навить ворухнутыся, щобъ не чуты лупання въ кисткахъ. Цилый день пролежавъ винъ такимъ способомъ; встававъ лышь дви-тры разы, щобъ взяты соби кусныкъ хлиба, або дви-тры бульбыци, або воды напытыся. Воды пывъ винъ того дня дуже багато, бо въ

середыни чувъ після вчорашнього страшенну печію й хотивъ їи залыты водою.

Десь коло полудня навидався до нього панотець; винъ заставъ Василя на тапчани.

— Ну, ну, лежы, не вставай,—промовывъ до нього панотець, бачучы, що Василь сылувався встаты.—А що, якъ тоби спалося по вчорашній охоти?

Василь не видповидавъ ничого. Йому стало чогось тяжко й нелюбо,—самъ не знавъ чого.

— Ну, а куды жъ то Господь водывъ учора?—спытавъ панотець глумливо.—Десь, бачу, хапатня була не абы-яка!...

— Та прошу егомостя...—зачавъ щось Василь, але не докинчывъ, покмитывшы, що егомостеве лице супытсья.

— Василю,—сказавъ панотець остро и твердо,—я гадавъ, що ты ще чесный чоловикъ, що тоби можна й на слово повірыты. Я гадавъ: отъ визьму його до себе, тутъ буде йому супокійнише, тутъ буде й доглядъ за нымъ, чень-чень, гадаю соби, чоловикъ поправытсья, перестане ганьбу робыты цилій громади. А тутъ бачу—де-де-де! не туды воно йде. Мій Василь ледви зъ хаты, тай гайда до Шмила! Е, якъ воно такъ, то погано буде зъ намы. Я того не хочу! Якъ бы таке знавъ, то бувъ бы васъ учора обохъ изъ сыномъ за обьдвы двери выперь! Фе, Василю, встыдъ, ганьба! Я теперь тебѣ не можу й на двиръ выпустыты, я не хочу, абы тамъ зъ п'яныцямы волочывся. Посыдь тутъ, пидъ замкомъ. Тутъ буде тоби тыхо, супокійно, сюды тоби й йисты носытымуть, усе... Та що жъ зъ тобою робыты? Инакше не можна! Игій!...

И панотець, оглянувши, чы все до ладу у Васы-
левій комирци, выйшовъ і двери за собою замкнувъ. Ва-
сылъ лышывся самъ изъ своимы поплутанымы думкамы,
зъ бодемъ по цилому тили, зъ гарячкою въ крови, зъ
дыхавыцею въ грудяхъ. До вечора ще було сякъ-такъ.
Винъ не зовсимъ ясно змиркувавъ, щò все те мае зна-
чыты, його арештъ не спрыкрывся йому ще надто.
Лышъ гарячка палыть, пыты хочеться. Отъ винъ п'е
холодну воду; якъ п'е, то здаеться, що дйсно холо-
дыть, що йому лекше стае, але мыне хвилька-друга—
палыть, якъ упередъ. Але все жъ такы Васыль бувъ
спокійный того дня, навить передримавъ трохи надъ
вечиръ. На вечерю посьорбавъ ридкого чыру*) зъ мо-
локомъ и на хвюлю стало йому ныбы лекше. Настала
ничъ—довга, безсонна, страшна ничъ. Щò Васыль очи
прыжмурыть, його цюпка залюднюеться, заповнюеться
гыдкымы марама та страховышамы. Тутъ жыды зъ ру-
дымы бородамы, въ образи вельчезныхъ п'явокъ повза-
ють, ссутъ кровь изъ нього, а напускають жару... И
чуе Васыль выразно той жаръ нестерпный у соби,
страхъ здавлюе йому горло, обезсылуе його цилкомъ,
кровъ жбухае до очей, кашель зачынае роздыраты гру-
ды. На другый день рано Васыль бувъ зовсимъ знемо-
женный.

— Чы не слаби вы, Васылю?—запытавъ його Сень.

— Е,—видказавъ Васыль глыпнувшы на нього, але те
„с“ могло значыты, щò хто хотивъ. Сень пишовъ и
цилый день ништо не навидувався до Васыля. По по-

---

*) Чыръ—ридка лемишка зъ вивсяной муки.

лудни йому значно полекшало. Воду переставъ пыты, чувъ до неї навить якусь видразу, хочъ пекты въ середыни не перестало. Йому ввирьлося лежаты и хочъ бувъ слабый, проте вставъ и почавъ хыткымы крокамы ходыты по своїй комирци. Його очи блукалы по стинахъ, шукаючы чогось, а чого—и самъ не знавъ. Вночи мары не показувалыся, але гарячка змагалася. На другый день винъ ходывъ по хати. Надмирне ослабленя справляло йому дывне, прыкре почування, нибы циле його тило деревіе, усьхае, якъ отъ усьхае грыбъ въ гарячій печи. Йому бачылося, що шкура прыльпае у нього до косты, що кровъ не наплывае до рукъ и нигъ и не виджывлюе ихъ и що вся вона жбухае, мовъ окрипъ гаряча, до головы.

Цилыхъ два тыжни страшни дни й страшни ночи переживавъ бидолаха Васыль въ тій комирци. Нудьга, самота, гарячка, страховыща, яки напоследокъ показувалыся йому вже й середъ билого дня въ живи очи,— все те мучыло його, палыло, пожырало, пидрывало останкы жыття въ старимъ организми. Винъ почавъ крычаты по ночахъ, кыдатыся и товктыся по комирци; його очи палалы дыкымъ, непевнымъ огнемъ а повикы ажъ почорнили, немовъ жаръ, що бувъ зъ очей, перепалывъ ихъ на уголь. Панотець часто навидувався до нього, дававъ якыхось ликовъ, казавъ навить Сеньови спаты зъ нымъ. Але ликы не помагалы, а Сень, намахавшысь черезъ день ципомъ, спавъ у-ночи, якъ забытый. Вкинци Васыль переставъ кыдатыся, переставъ крычаты, останкы сылы щезлы, останни искры жыття зачали выдымо погасаты... Винъ лежавъ на своимъ тапчани, жовтый, худый на лыци, видъ головы ажъ па-

лахтила гарячка, груди високо здіймалися вгору, дихавця душыла його все бильше, у горли почало хрипты, а кримъ глыбокого страшного стогнання нїякый гольосъ не добувався зъ його усть.

Панотець побачывъ, що зовсимъ круто прыйшлося зъ Васылемъ и послалы Сеня, щобъ видшукавъ Ивана,—най пиде батькови по ликаря до Дрогобыча. „Пославъ бы я й тебе,—сказавъ панотець до наймыта,—але треба роботу кинчаты. Завтра недилья.“

Сень пишовъ тымъ разомъ просто до Пивтораковой хаты, але пидходячы до хаты винъ ажъ ахнувъ зъ дыва та чуда. По Пивтораковой хаты вже й слиду не лышылося...

XIX.

Иванъ, лышывшы батька у панотця, зъ лекшымъ серцемъ поспишавъ до-дому, миркуючы дорогою, якъ тутъ почынаты нове газдивство и чымъ продержатися черезъ зиму. „Попередъ усього,—миркувавъ винъ,—конче теперь треба купыты зерна, щобъ було й соби на хлибъ черезъ зиму, а найбильше на насиння на весну. На весни купуваты—не докупышся: дорожня. Ну, и одежыну треба деяку справыты для тата, чоботы, то шо.“ Отъ винъ заразъ другого дня зибрався до Дрогобыча, закупывъ килька корцивъ жыта, свыту й чоботы татови, положывъ усе те сусидови на визъ, а самъ пихотою рушывъ до-дому.

Недобри прочуття метушылыся въ Ивановій души, колы пробирався манивцями по мякимъ болоти до Борыслава. Ще йдучы до миста, винъ здыбавъ Шмила

зъ якымысь панамы, що йихалы возомъ до Борыслава, и неясна гадка про нещастя, биду та загыбель прощыбла йому душу. Теперъ винъ спишывся, злытый потомъ, задыханый, заталапаный, бигъ до хаты, немовъ боявся, щобъ у ній не выбухъ огонь, або, щобъ злодіи не покралы зъ неи Богъ знае якихъ скарбивъ.

Лыхы прочуття Иванови справдылыся. Пидходячы до обійстя, винъ заздривъ Шмила й панивъ на обори. Вони черезъ день обійшлы вже все його поле, теперъ оглядалы будынки та городъ. Въ рукахъ у нихъ булы паперы й вони все пысалы щось по нихъ, шваркотячы зъ жыдомъ по-нимецкий.

— Що то значыться?—подумавъ соби Иванъ и боязько выступивъ з-за хаты на обору.

— Слава Исусу!—сказавъ винъ, нызько кланяючысь панамъ.

Паны обернулыся й почалы мирыты його очыма видъ нигъ до головы. Шмило шваркнувъ щось до нихъ и показавъ на зачудованого парубка.

— Ты Иванъ Пивтораць?—спытавъ його одынъ панъ ломаною украинською мовою.

— А я, прошу пана.

— А де твій батько?

— Та прошу пана, у егомостя, слаби.

— А ты знаешъ оттого пана?—тутъ розмовныкъ показавъ на Шмила.

— Та знаю, то Шмило,—видказавъ Иванъ, мнучы шапку въ руци.

— А ты знаешъ, чого винъ видъ твого батька домагається?

— Ни, прошу пана. Або що таке?

— Винъ каже, шо твого батька цилый рикъ году-
вавъ, поивъ, зодягавъ, доглядавъ у себе. Правда тому?

— Я не знаю, прошу пана, я за той часъ бувъ на
служби. Але отъ люде мени повидалы, шо правда.

— Ну, панъ Шмило показуе тутъ пысьма, контрак-
ты, що твій батько йому попродавъ, скільки въ нього
грошей забравъ, скільки найивъ, напивъ, усе... На те
все свидки є. Мы ихъ розпытувалы—кажуть, шо все
правда. А теперь, небоже, пану Шмилови належыться
видъ васъ 300 рынськихъ, знаешъ?

— 300 рынськихъ!—скрыкнувъ Иванъ въ страшній
тривози.—Господы ласкавый, а де жъ тутъ намъ узя-
ты тыхъ 300 рынськихъ? Т'адже то... страхъ пога-
даты!

— А, бачышъ!—сказавъ панъ,—панъ Шмило не мо-
же чекаты, урядъ присудывъ спродаты вашу хату й
поле и сплатыты довгъ. То годи, такъ мусыть буты!

Иванъ остовпивъ, почувшы се. Винъ якъ склавъ
руки на грудяхъ, то такъ такы й стоявъ довго нимый,
нужденный, забрызканный болотомъ—образъ безнадей-
ной розпуки.

— Згляньтесе, панове,—проговорывъ винъ вкинци,
на сылу выдобуваючы голось кризь горячи сльозы, шо
давылы його въ горли.—Що жъ я теперь почну безъ
хаты, безъ захысту?

— Га, працюй, роботы... шо намъ до того?—видказалы
паны.

— Але жъ у мене батько старый, зболилый, незариб-
ный... шо жъ я зъ нымъ почну?

— Най бы не пывъ бувъ, паскудныкъ!—проворкотивъ
жыдъ.

— А що намъ до того? довгъ мусыть бути сплаче-
ный,—видповили паны й пишли зъ жыдомъ до вѣйта,
щобъ докинчыты таксаціи й запысаты маетокъ на
жыда.

Иванъ лышывся дома, розбытый, зныщенный, безъ
гадки й надіи. Все слова панивъ булы для його серця
остри ножи, що ризалы й поролы його безъ мылосты.
Але якъ смертельно скаличеный чоловикъ звычайно не
чуе найтяжчої, найстрашнишой раны, а диткльвише
чуе менчу, такъ и Йвана найдужче болилы глузлывы
Шмилови слова: „Най бы бувъ не пывъ, паскудныкъ!“
Ти слова не сходылы йому зъ тямкы, крутылыся въ
його думкахъ, мовъ сычання зми, ворущылы й бенте-
жылы вси найскритниши закутки, проганяючы спокій,
пожыраючы надію й сіючы розпуку та грызоту. Дов-
го, довго винъ стоявъ насередъ оборо, поводячы кру-
гомъ себе блудящымы очыма, а дали пишовъ до хаты,
упавъ на лавку й гирко заплакавъ на свою долю не-
щаслыву.

Другого дня вѣйтъ, прысяжный и Шмило, скоро
свить, прыишли до Пивтораковой хаты. Вѣйтъ посто-
явъ хвылю, закрутивъ вуса й оповистывъ Иванови, по-
стукуючы закованою черешнею объ лаву, шо паны
отаксувалы весь його грунтъ зъ будынками на 280
рынськихъ, а на решту мае Шмило взяты у нього, шо
буде можна. Потимъ гидный-поважный начальныкъ
озырнувся по хати, побачывъ на жердци вчора купле-
ну свыту и збижжя на запичку, моргнувъ на прысяж-
ного и той ухопывъ, якъ стій, свыту на руку, а другу
руку на знакъ своеи власти положывъ на мишокъ. За-
безпечывшысь такимъ способомъ, вѣйтъ обернувся до

Ивана й розповивъ йому дали, що теперъ вже не має тутъ чого робыты и що те видъ Шмила буде залежати, чы дозволить йому ще хочъ черезъ зиму пересыдиты въ хати. Шмило, певна ричъ, не дозволывъ. „Ще тутъ загниздыться,—сказавъ до вііта,—а потому й выгнаты його не можна буде,—не потребуу такого гостя“. Бидному Иванови не лышалось ничего бильше, якъ тилькы заразъ выносытыся на завжде зъ ридной хаты. Другого жъ дня Шмило продавъ їи якогось другому жыдови, той швыдко нанявъ робитныкывъ, стару Пивторакову оселю розвалылы, дерево перевезлы въ друге мисце й поставылы зъ нього магазынь; тилькы розвалене румовыще печи свидчыло, що тутъ стояло людське жытло, що тутъ видбувалася частына вичной, велькой драмы жыття зо всима щоденымы выступамы, зъ проблыскамы щастя й радощивъ, зъ хмарами смутку, горя й недоли...

Усю ту сумну исторію розповила Сеньови вдова Гнатыха, до котрой той побигъ, побачывшы руину Пивторакивщыны. Винъ слухавъ и ушамъ своимъ не вирывъ. Въ кинци запытавъ про Ивана. Але Гнатыха не бачыла його вже зо два тыждни й не чула навить про нього ничего. „Чы то въ чоловика мало свеи биды, сыночку?—сказала вона.—Тай такъ отъ... добре то якыйсь мовывъ: почувешъ чужу биду, тай й на себе свеи надійся! Николы, бачъ, и роспытуваты було про Ивана. Але здається мени, що десь буде пры котрійсь ями. Йды, може де його й надыблешъ. Ныни однакъ субота, зъ работы завчасу вертаються“.

Сень пишовъ шукаты Ивана, та не легко жъ було найты його середъ сотень обмащенихъ, замурзаныхъ

лиць, середь сотень рипныкивъ, що товпылися по шинкахъ, брудныхъ, якъ самы воны, закуренихъ дымомъ, заглушенихъ крыкомъ, галасомъ, гомономъ, прокльонамы та писнямы. Ажъ до вечера ходывъ винъ по Борыслави, мисячы грязюку та важко дышучы видъ утомы, пытавъ, розпытувавъ у другихъ рипныкивъ про Пивторакового Йвана, але хочъ деяки й знали, пры котрѣй винъ ями, та знали такожь, що винъ ныни не робыть, бо якъ видибравъ плату, то десь певно п'е на забѣй, та ще Богъ знае, у котримъ шинку. Сень мусивъ вертаты впорожне на попивщину, и сонце саме що запало за сьни Дилы, колы дѣйшовъ до-дому.

А Иванъ справди розпывся на забѣй. Якъ выгналы його зъ батькивщыны, винъ довго не знавъ, що дѣяты. Йты и розповисты про все татови—була перша його гадка. „Але що жъ,—подумавъ соби заразъ же,—що я йому скажу? Пожытку зъ того не буде нѣякого: що зъ воза впало, те пропало, а ще старѣй готовъ до серця те взяты та вмерты!“ Такъ розмиркувавшы, винъ постановывъ соби йты на роботу, до першого-липшого жыда. „Або мени мара швыдко голову скрутыть, менче лыха зазнаю, а ни, ну, то може щось зароблю“. Не довго прѣйшлося й шукаты работы, винъ найнявся у жыда Шерера до ямы, по рынському въ день, зъ тыждневою выплатою й завдаткомъ напередъ. Але грызота невсыпуца пидѣдала за работою Иванову душу, и першой суботы, дорвавшыся грошей, винъ майже не свидомо опынывся въ шинку. Почалася пѣятыка, страшна, смертельна. „Най пропаде лыхо!“ крычавъ несчастный парубокъ разъ по разу. Смихъ, крыкы, похвалкы, прыплискування товаришивъ заглушувалы його, бурылы

йому кровъ, завертали голову. Смертельно п'яный, винъ звалывся надъ ранкомъ на землю, переспавъ цилый день у недилю, а въ понедилокъ рано вставъ, порахувавъ решту грошей (всього лышылося два рынськи), зитхнувъ важко й, похылышы голову, пишовъ зновъ на роботу.

Але ныни Иванъ якосъ не мигъ розсмакуватися въ горилци. Молода, здорова прырода мывоволи видвертала його видъ той отруты. Винъ бажавъ заспокоення и щастя, а не прыголомшення чы хвильового забуття. Вже пивничъ, а винъ усе сыдыть у кутку, въ тяжкій задуми, не торкаючысь келишка, що стоявъ передъ нымъ.

— Гей, Иване!—гукнувъ йому надъ ухомъ товаришь-рипникъ, що увійшовъ саме до шынку, хочъ, выдко, вже де инде добре вже себе пидсавъ,—де ты въ биса сховався? Тутъ за тобою люде пыталы-розпытувалы—й ани рушь тебе здыбаты!...

— Яки люде?—спытавъ Иванъ.

— А попивъ парубокъ. Казавъ, щобъ ты туды прыйшовъ... бачу, тато твій женыться, чы що!...

— Якъ, якъ?—спытавъ Иванъ.

— Ехъ тумане висимнадцятий! Йому говоры, що лопатою въ голову клады! Батько слабый, розуміешъ те-перъ?

И рипникъ почавъ протыскаться до шынквасу, тай швыдко загубывся середъ натовпу.

Иванъ порозумивъ що щось воно мусыть пога-не буты, колы панотець ажъ слугу выславъ його шукаты. Йому хотилося заразъ же йты на попивщину, розви-даты, розпытаты, що таке? „Але,—погадавъ соби,—мо-

же воно ще не такъ дуже зле вже, а я пиду середъ ночи, розбуркаю весь димъ зи сну,—ще зачнуть гниватися. Отъ волю завтра раненько збигаты“.

Довго ще сидивъ Иванъ у кутку за столомъ и думавъ та журывся своєю бидою, а нікому було його розпытаты щиро, розважыты, потишыты, хочъ тутъ кругомъ нього гомонило багато людськихъ голосивъ. Та що зъ того? Гомонилы се голосы такихъ самыхъ, якъ и винъ, бидолахъ, безъ домы, безъ роду, що тилькы тымъ крыкомъ божевильнымъ та галосомъ и хотилы въ своихъ серцяхъ заглушыты грызоту невсыпущу та горе пекуче.

Другого дня Иванъ прокынувся пизнише, якъ хотивъ, и швидко пишовъ на попивщыну. Проходячы повзъ церкву, побачывъ на цвyntари громаду людей. Вони обступылы когось у подертимъ куртаку, а винъ говорывъ имъ щось, розмахуючы руками. Цикавистъ взяла Ивана подывытыся, хто се такый; винъ пидйшовъ до цвyntарного паркану й ажъ остовпивъ зъ чуду та радощивъ. Середъ громадкы селянъ стоявъ и живо про щось розказувавъ не хто иншый, якъ—його батько.

XX.

Зъ Васылемъ Пивторакомъ дійсно чудо сталося! Панотець и вси домашни не можуть надывуватыся, що се зъ нимъ зробылося. Ще вчора ввечери бачылы його смертельно хорого, ще вночи кризь сонъ чулы тяжкый кашель и стогнання, а тутъ одразу Васыль рано встае зовсимъ здоровый и просыть панотця, щобъ пустывъ

його до церкви. Що зъ нымъ сталося? Якимъ чыномъ винъ такъ раптомъ вычунявъ? Ни,—вся челядь ришала, що тутъ безъ чуда не обійшлося.

Чуда, правда правдою, не було тутъ ніякого: и панотець бувъ бы про те видразу дизнався, якъ бы бувъ пыльнише прыглянувся до Васылевого лыця, а особлыво—очей. Въ ныхъ тливъ такый палючый, неприродный огонь, губы такъ часто здригали нерво, руки й колина тремтили, що не треба було дуже великого ликаря, щобъ пизнаты, що се зовсимъ не здоровля пидвело Васыля зъ постели, але страшне побильшення гарячки; що та жвависть—то останне зусылля организму, мовъ останне живе палахкання свитла, закымъ мае зовсимъ загаснуты. Але панотець не мавъ часу прыглядатыся до Васыля, винъ швыдко пишовъ на утреню, а потому сивъ трохи подуматы про проповідь.

Васыль тымъ часомъ просывъ Сеня, щобъ вывивъ його до церкви, бо ще нибы не зовсимъ подужавъ и не зможе вдержатыся на ногахъ. Винъ не меншъ одъ другихъ твердо вирывъ въ свое чудесне одужання. На цвынтари обступылы його селяне цикавою громадою й Васыль почавъ имъ широко розповидаты про свои давни грихы, про свою слабисть, про страховыща, яки йому прывыджувалысь, та про муки, що терпивъ. „Але матинка божа змылосердылася надо мною. Черезъ їи молитвы, панове господари, пидвивъ мене Господь. Отъ слухайте. Ныни надъ ранкомъ лежу я—не сплю... Чую—видчыняються двери, та такъ тыхесенько, що й не чуты. Дывлюся—входыть жинка, вся въ билимъ, а видъ неи така ясnistь сяе, що ажъ у

очи б'е. Отъ вона прыходыть до мене, а я лежу та тремчу, та все молитвы мовлю. Вона, братчыкы, притулыла мени руку до грудей, и мени мовъ бы хто жорновый каминь знявъ, такъ видразу легко стало. „А що липше тобі?“ пытае мене. „Та липше“, кажу. „А бачъ, не треба гришыты: пан-Бигъ за грихы ще тяжче буде караты. Йды жъ, небоже, и тры недили лежы „крыжемъ“ передъ царськымы двермы, потому выповидайся, то вси тобі грихы будуть видпущени“.

Васыль довго ще говорывъ; людей, де дали, все бильше купчылося коло нього, стари прытели стыскалы його за руки, пизнаючы на нимъ явну ласку божу. Въ кинци забаламкалы сумовыто дзвоны на хвалу божу, и весь народъ посунувъ до церкви, хрестячысь побожно та цилуючы чорный деревяный килокъ, якимъ були прыбыти Хрыстови ноги на великимъ розпятю передъ церковнымы двермы.

Иванъ не мигъ протыснутыся до батька, хочъ дуже радый бувъ зъ нимъ поговорыты. Видъ якогось чоловика винъ почувъ те, що розповидавъ Васыль, и самъ не знавъ, що про те й гадаты. Винъ черезъ сылу хотивъ вирыты въ правдывисть тыхъ сливъ, але въ глыбыни души щось ворушылося й шептало: „ни, се не туды йде“. Проте винъ постановывъ соби бодай по церкви поговорыты зъ батькомъ и пишовъ до церкви, де вже почалася була хвала божа. Передъ самымы царськымы двермы, на помости, лежавъ його батько у брудній сорочци, завалянимъ куртаци, нечесаный, нужденный; лежавъ лыцемъ до земли, зъ розставленымы на обыдва боки рукамы—правдывый образъ розбытого, зныщеного чоловика, що корытсья передъ своимъ пе-

реможцемъ. Люде зъ усихъ бокивъ цикаво поглядали на нього, матери пидносили ззаду свои маленьки диты, щобъ имъ показаты „чужу“ на „зюмци“, а якъ котре плакало, то лякалы, що й имъ такъ скаже „боженька“ лежаты, якъ не будуть тыхо. Бабы шепталы, зитхалы побожно, зводылы очи до-горы й хыталы головами, лышь дякъ спивавъ своимъ пысклывымъ голосомъ усе однаково й пидъ часъ кожнои довшои молитвы панотця заживавъ зъ рижка табака.

Лежыть Васыль Пивторакъ и не ворущыться. Холодный помистъ, бачыться йому, дыхае пидъ нимъ, пидносыться й опадае, якъ груды вельта. Холодный помистъ, бачыться йому, высусае зъ його тила нестерпну паль, лагодыть своимъ холодомъ горячку, тамуе дыхавычный кашель,—йому лекше, де дали—все лекше. Молитвы нияки не йдутъ йому на думку, тай чы до молитвы йому теперь?... Йому перемигнуло передъ душею циле жыття, та не те жыття, яке розуміється въ зибранню всихъ прыгодъ, нещастъ и заверюхъ, але жыття чысто ростынне, вегетатывне. Йому бачыться, що тило тяжило на нимъ, мовъ каминь, давыло и в'язало його, мовъ зализни пута, довго, видколы затымьть. Ба, йому бачыться, що вочо ще й теперь тяжыть на нимъ частыною своеи ваготы, путае його останнимъ вузлыкомъ ланцюга... Жыво напередъ, скидай зъ себе послидокъ вагы! Жыво напередъ! перервы останній вузлыкъ ланцюга! Воля, воля! Якъ легко безъ путь, якъ весело, ясно, любо на свити безъ каминя на грудяхъ! Жыво напередъ! Жыво напередъ!...

А тымъ часомъ хвала божа йде своимъ звычайнымъ ладомъ. Уже по евангеліи, панотець стае на ка-

заня. Його лице яснїе незвычайною радистю. Писля звычайного, а тилькы дуже сыльно й, выдымо, зъ шырого серця сьогодни выголошеного: „Сей день, его-же сотворы Господь, возрадуемься и возвеселымься въ онь“, панотець прыступывъ просто до оповидання про блудного сына, шыроко и зъ прытыскомъ выясывъ те, що бильша радисть на неби за-для одного наверненого гришныка, якъ за-для десяти праведныкывъ. „И отъ, хрыстыяне,—скинчывъ панотець,—передъ вамы лежить такый сынъ марнотратный, такый гришныкъ, котрый молитвами святыхъ божыхъ теперь зновъ наворачнувся на путь истыны. Ныни у неби радисть велька, ныни пастырь добрый найшовъ загублену вивцю, ныни й наша громада видзыскала назадъ свого чесного члена. Радуймося и тишмося, хрыстыяне, бо нема бильшой втихы, якъ тоди, колы бачымо свого блыжнього, що повертае зъ блудной дороги на дорогу вичного спасення!“

А наворачнуый гришныкъ, блудный сынъ, загубленый баранъ, лежавъ тыхо, недвижно на помости и не рушывся й разу пидъ часъ тыхъ сливъ. А колы по служби божій люде хотилы його пидійняты й вывесты зъ церкви, зъ немалымъ перелякомъ пиднялы зъ помоста—бездушне, холодне вже й задеревиле тило „наворачненого гришныка“...

1876.

Яць Зелепуга.

Яць Зелепуга бувъ хлопъ ледащо. Хто передъ трыдцятьма роками переходывъ черезъ Борыславъ, мигъ буты певный, що або въ коршми, або десь близько коршмы почуе п'яный, охрыпый голосъ, що выводывъ усе ту саму мелянхолійну писеньку:

Ой не жалуй, моя мыла,
Що я п'ю,
Годи будешъ жалуваты,
Якъ я вмру.

Цикавый мигъ завсигды побачыты й самого спивака, що або сидывъ за коршемнымъ столомъ, звисывшы голову, й выбывавъ п'ястуками по столи въ тактъ своєї спиванкы, або шкандыбавъ, выписуючы по улыци ногами „мыслите“ та перерываючы свій спивъ короткымы монологамы—оттакымы, напрыкладъ.

— Прокляти пархы жыды! Знаю я, знаю, чоґо вамъ хочеться! Але го, го! не диждете! Яць Зелепуга—то не мякый хлибъ, щобъ зъ нього конькы липыты!

Зупынытыся на хвылыну, широко розставывшы ногы й сылкуючысь удержаты свое тило въ ривній вази, и зновъ затягне охрыплымъ голосомъ: „Ой не жалуй, моя мыла!“... але тутъ же й урве.

— Еґе, не жалуй! То-то й є, що нема вже кому й жалуваты. Пишла моя мыла до пана Бога на складъ, а мени теперь усе одно. Не баґато тамъ того достатку лышылось, та на якого биса винъ мени здався! Для кого маю свою працю лышаты? Свого роду не маю, а жинчынъ ридъ—ге, ге, не диждаты вамъ, баґатчыкы, щобъ вы малы мою мызерією втишатыся! Краще все кризь горло пропущу—и худобу, и господарство, и землю! Нехай иде, нехай ваше не буде! Ой, бо то вы намъ залылы сала за шкуру, баґачи-клапачи!

Зновъ урве й затягне писни, вымахуючы затысненымы кулакамы:

Одынъ баґачъ у другого
Та й пытається:
За що тая голотонька
Напывається?
Ой най тоби, баґатчыку.
Въ очахъ не стає,
Що голота гирко робыть,
Та солодко п'є!

Ледащо хлопъ бувъ той Яць Зелепуга. Правда, докы жыла жинка, держався винъ незгирше. Хочъ мавъ усього тилькы шисть моргивъ плохой земли, то такы не ходывъ ни до кого хлиба позычаты. Двое ихъ

було: що зробылы, те й малы. Жылы ошадно й супокійно, працювали на своимъ грунті, то й сусиды ихъ шанувалы. Диточокъ малы килькоро, але повмиралы: остання дочка вмерла вже восимнадцаты литъ. Смерть той дочки була першымъ ударомъ, що зробывъ проломъ въ щасливимъ доси жыттю Зелепугы. Жинка його була зъ багатого роду й мала въ Борислави ше трьохъ бративъ, багатыхъ господаривъ. Прынесла вона своему чоловікови въ посагу другыхъ шість моргивъ земли, межа зъ межею зъ його власною батькивщиною. Але по смерты останньої дочки швагры-багачи почалы всякымы способами наставаты на Зелепугу та його жинку, щобъ виддалы имъ назадъ ту „родову“ землю.

— На що вамъ!—говорылы ласкаво,—вы вже обое стари, дитей у васъ не буде, доживете свого вику й на тыхъ шести моргахъ, що вамъ лышаться, а у насъ у кожного дитей багато.

Послухала Евка тыхъ сливъ, пидпысала нещасну „цесію“, видибралы брагы їи земельку батькивську—и заразъ же продалы їи жыдамъ пидъ нафтови закопы. Така зрада до глыбыны обурыла обохъ Зелепугивъ.

— Якъ то, панове-швагрове,—говорывъ имъ Яць, зустрившы ихъ якось то въ коршми.—Чы то по божому та по-людський робыты такъ, якъ вы зъ нами зробылы? Чы на те мы вамъ частыну вашой батькивщины видступылы, щобъ на ній жыды ямы копалы, а вы щобъ малы за що пыты?

— Иды, старый дурню!—видказавъ оденъ швагеръ.—Вы жъ намъ пры людяхъ видступылы, а на що видступаєте, про те не було мовы. А разъ вы видступы-

лы, то поле наше. А разъ воно наше, то намъ вильно робыты зъ нымъ, що намъ подобається.

— Не правда!—видризавъ Яць.—Мы тилькы для того вамъ видступылы, щобъ вашимъ дитямъ було де помистытысь. Жыдамъ продаты не велька штука, се кожний потрапыть.

— Выдно, що не кожний,—сміючысь видказавъ другый швагеръ,—колы вы не потрапылы, тилькы мы.

— Смійтеся соби, смійтеся, але я се такъ плазомъ не пуцу.

— А що зробішь?

— Вже я знаю, що зроблю, але тилькы не знаю, чы вамъ те солодко буде!...

— Отъ, иды старый, иды не робы зъ себе дурня,—сказавъ третій швагеръ, плещучы його по плечи.—Отъ липше сядь зъ нами й выпый по пивкватырци, а що зъ воза впало, те пропало.

— Систы то я сяду,—гостро видповивъ Яць,—и выпыты—такожъ вып'ю, але видъ правды не видступлю. Склычу людей, склычу свидкивъ, нехай воны насъ розсудять, чы то справедлыва ваша робота.

— Ну, що жъ, кльчъ, нехай судять!—сказавъ оденъ изъ швагривъ,—тилькы напередъ тоби кажемо, що намъ наплюваты на той судъ. Що намъ зроблять? Чы може самы гроши зложать и землю видъ жыдивъ одкуплять?

Сказавшы правду, Яць Зелепуга про землю й не думавъ. Болила його тилькы „неправда“ й хытристь швагривъ, їи хотивъ винъ вывесты „передъ людьмы й передъ свидкамы“, але чы зъ тои роботы выйде яка корысть—навить думкою въ той бикъ не сягавъ. То-

жъ слова швагрови були для нього тымъ, чымъ ударъ п'ястукомъ межы-очы. Захытався й окынувъ усихъ трьохъ непевнымъ поглядомъ.

— А, ось воно якъ: плюете на людей, на громаду! Юды якись!... А плювавъ бы на васъ свить увесь! Батькивську землю жыдамъ продали—й сміються! А щобъ васъ та земелька свята по смерты зъ гробивъ повикидала!

Слово по слови, мижъ Яцемъ и шваграмы прыйшло до бійкы, въ котрій швагры такъ побидылы старого Зелепугу, що справди такы прыйшло клыкаты и людей, и свидкивъ, и бабъ-знахарокъ. Плачучы та проклинаючы, побигла Яцыха до братнихъ хатъ, щобъ бунтуваты братовыхъ проты чоловикивъ. Ти стали по їи боци, бачучы, що видъ часу тои нещасной исторіи зъ грунтомъ ихъ чоловики такъ и не вылазять зъ коршмы. Розпочалась правдыва вїйна родынна, зъ звычайнымы прыгодамы: сваркамы, прокльонамы, крыкамы на все село й бійкамы. Що жинкамъ въ тїй вїйни найбільше перепадало, про се й говорыты ничого. Одна въ приступи гниву обпарыла свому окропомъ боси ноги такъ, що два мисяци не мигъ встаты зъ постели, и се найлипше зробыла, бо вратувала решту грошей за продану жыдамъ землю видъ цилковытой розтраты. У другои вдача на двоє важылась: колы чоловикъ бувъ тверезый, то перемагавъ и бувъ жинку, але колы бувъ п'яный, то жинка перемагала чоловика й на вельку втиху жыдамъ, вела його за чупрыну зъ коршмы до-дому, прыговорюючы разомъ моральни науки и для лишшой пам'яты втовкаючы ихъ йому кулакомъ въ плечи та въ потылицю. Найгирше пишло у

третього швагра: тамъ чоловікъ зъ жинкою такъ перегрызлыся, що жинка втекла видъ чоловіка на службу, дитей забрала й мижъ людей пороздавала, а чоловікъ до двохъ литъ прощывъ и прогайнувавъ усе господарство, худобу й землю, и нанявся копаты ямы у того самого жыда, якому продалы частыну Яцышыного ґрунту.

Страшно й важко було слухаты того, що діялось мижъ братомъ и сестрою въ ту пору. Выйде бувало братъ рано на роботу, звычайно вже не тверезый, въ брудній, заболоченій полотнянці, зъ лицемъ почорнилымъ якъ земля, згорблений и нибы прыбытый, а сестра выгляне зъ своєї хаты, выбижить на подвир'я, та якъ почне плакаты, якъ почне прокlynаты — Господы-Боже! И брата їи жаль, хочъ такъ погано зъ нею обійшовся, и батькивщыны жаль: сама не знае, на кого плакаты, на кого кары божой просыты.

— А волила бь я, братчыку мій, бачыты, щобъ тебе самого въ сю землю закопувалы, нижъ маешъ ты їи тутъ рыты та копаты для нехрыстивь! Ну, копай, поганыне, копай, може тамъ докопаешся кисточокъ небижчыкивъ тата та дида. Прыдывысь до ихъ добре, бо певно обыдва въ гроби на другый бикъ попереверталыся, чуючы, якъ вы ихъ пам'ять, ихъ землю криваву шануете! А не забудь тамъ сказаты небижчыкамъ, въ якихъ ты теперъ гонорахъ у пана жыда пробуваєшъ, якъ спышъ пидъ жыдивською лавою, йисы разомъ зъ жыдивськымы собакамы, и якъ жыдивськи бахури коло коршмы на тоби, якъ на кони, йиздять для забавы! Скажы имъ се, скажы!

А дали разомъ якъ не заломае руки надъ голо-

вою, якъ не заголосить, не зарыдає, мовъ надъ покій-
никомъ:

— Братчыку мій, соколыку сызый! Чы жъ я тебе не
любыла! Чы я жъ коло тебе не прыпадала, ще якъ ты
маленькый бувъ, якъ мы мовъ овесь дрибни безъ мамы
осталыся! Чы я жъ мало ночей не спала, тебе догля-
даючи, якъ ты занедужавъ! Чы думала жъ я, нещаслы-
ва, що намы лыха доля отакъ кыне, що буду на тебе
кары божой просыты? Не дай, Боже, легко сконаты
тымъ, що тебе на такую дорогу навелы, що тебе отакъ
на дывовыще, на публіку людську пустылы!...

Прокльонивъ братъ слухавъ мовчки, похылывшысь,
мовъ вилъ, що, схылышы голову, прыймає удары. Але
оте голосиння та спомынки зъ дытынячыхъ литъ рва-
лы його душу, кривавылы сердце, допикалы йому гиршъ
огню палючого. Ажъ разъ, пидпывшы соби бильше
нижъ звычайно, не мигъ стерпиты того голосиння и
крыкнувшы: „А не будешъ ты вже разъ тыхо, стара
видьмо!“ кынувъ на сестру „каминцемъ“. Самъ винъ
твердывъ, що бувъ се каминець не бильшый одъ кула-
ка, але мусивъ буты бильшый або зъ не абы-якою сы-
лою кынений, бо сестра не тилькы що заразъ утыхла,
але навить видразу такы впала на землю зъ глухымъ
зойкомъ. На той зойкъ выбигъ Яць зъ хаты й пид-
нявъ жинку: мала выбыте одне око й на чоли криваву
рану видъ ливои бровы впоперекъ ажъ до самого во-
лосся. Не крычала, не стогнала багато, тилькы умли-
вала разъ за разомъ. На пивъ нежыву повезлы їи до
Дрогобыча; ликари сказалы, що не тилькы ливе око
зовсимъ пропало, але надто ще й кистку въ черепи
проломано. Помучывшысь килька день, Яцыха вмерла,

а братá їи взяли до криминалу *). Тамъ винъ и вмеръ, не дочекавши суду.

Видъ того часу Яць Зелепуга почавъ пыты на забій. Остогыдла йому хата, остогыдло господарство, остогыдла громада. Коли йому молодыци радылы, щобъ ще разъ оженився, винъ тилькы рукою махавъ, немовъ хотивъ зовсимъ видигнаты видъ себе сю думку. Не видразу, але мало-по-малу доходыло до того, що бляшаний пивкватырокъ стався одынокою истотою на свити, про яку дбавъ.

Такъ мынуло два роки видъ Яцьшыной смерти. Зовсимъ ни на що звився Зелепуга. Господарство було зовсимъ занедбане и зруйноване, худобу забравъ жыдъ за горилку, збижжя давно було выпродане, плоты побломлювани, навить бильша частына господарської посуды помандрувала зъ хаты до коршмы. Яць Зелепуга тилькы на ничъ прыходывъ до хаты—цilyмы днямы просыджувавъ въ коршми. Пывъ мало, але для його ослабленого й зиссаного организму досыть було двоухъ-трьохъ чарокъ, щобъ зовсимъ запаморочыты йому голову. Йивъ ще менче. Одынокою живою струною, що безупынно ще въ нимъ дзвенила, була ненавысть до „багачивъ“, хочъ правду кажучы, ти багачи зъ дня на день все бильше тратылы землю пидъ ногамы, уступаючы їи жыдамъ, котри все бильшымы купама горнулыся до Борыслава, куды прынаджувало ихъ бажаня скорыхъ та легкыхъ зыскивъ на нафтовыхъ копальняхъ.

---

*) Крыминаль—тюрма.

Одначе жъ часомъ, колы бувъ тверезый, Яць Зелепуга ясно бачывъ, куды воно йде. Накынувшы гуню на опашкы, въ смушевій кучми на голови й позакладавши руки за пазуху, йшовъ винъ не разъ хыткымъ крокомъ вздовжъ борыславської улыци, неспокойно водячы очыма и спльовуючы часъ видъ часу, якъ чоловикъ, котрого сыльно пече згага.

— Мій Боже, що тутъ діється, що тутъ творыть-ся!—шептавъ винъ.—Правдыва кара божа на наше селыще! Ну, глядять, глядять, скількы тутъ тои погани назлазылося, якъ мурашни! У Пылыпа Буняка п'ять ямъ копають, у Матія чотыри, у мого премудрого швагерка вже пивъ ґрунту купылы, передъ самымы його викнамы цилу гору глыны накыдалы! А тамъ зновъ, и тамъ, и тамъ! Всюды копають, рыють, черпають ту клятту кыпячку, щобъ имъ ще горломъ лылася!—На ґрунти, що його небижка жинка видступыла братамъ, а ти продалы жыдамъ, було вже доси десять закопивъ та ямъ нафтовыхъ, деяки ще лышь по п'ять-шысть сажнивъ завглыбшкы, а деяки вже й по двадцять и двадцать п'ять сажнивъ. Жыдъ, що за безцинь набувъ сю частыну ґрунту, бувъ ныни вже багачемъ, спильнымкомъ першой борыславської дестылярни и власнымкомъ ще двоухъ частокъ земли зъ двадцятьма новымы закопамы. Що правда, нигде йому такъ не щастыло, якъ на ґрунти небижки Яцьхы. На иныхъ, такожъ за безцинь купленыхъ ґрунтахъ ямы byly вже по десять, по пятнадцать та двадцать сажнивъ завглыбшкы, а „ропы“ не было. Дви ямы на двадцятимъ п'ятимъ сяжни треба було навить зовсимъ покынуты, таки багати выдобулыся въ ныхъ джерела воды. Яцьшынь ґрунтъ—бувъ

правдывою золотою жылою для Менделя Шехтера. То й не дыво, що Мендель здавна вже гостривъ зубы на зовсимъ подибный грунтъ Яця Зелепугы, що бувъ межа зъ межою зъ його грунтомъ. Не разъ вже пидходывъ винъ до Яця, щобъ той продавъ йому свйй грунтъ, але Яць навить слухаты не хотивъ ни про що. Та й не мавъ и колы, бо звычайно або пывъ, або протверезувався. Та й те сказаты: помы мавъ за що пыты, то нищо не гнало його позбуватыся грунту.

Але теперь пишло на инше: не було вже за що пыты, а у шынкаря мавъ Яць навить значный, на кильканадцять рынськихъ, довгъ. Пора, на думку Мендля, була сама видповидна для „гешэфту“, тымъ бильше, що Яць килька вже день почавъ якомь меньше заглядаты до коршмы, йивъ бильше й раз-у-разъ ходывъ по сели сумный та задуманый.

— Добрый день вамъ, пане Яцентый!—сказавъ одного дня Мендель, наблыжаючысь до Яця, що, нибы миркуючы щось, стоявъ на середыни свого грунту зъ пальцею въ руци.

— А, добрый день!—видказавъ Яць, ледви глянувши на жыда.

— Ны, що поробляете?—пытавъ жыдъ.

— А що жъ бы мавъ? Дыхаю!

— Ны, вси мы, Богу дякуваты, дыхаемо, то ще не робота,—сказавъ жыдъ усмихаючысь.—Я пытаю, що думаете зъ грунтомъ робыты?

— Зъ грунтомъ? А що жъ маю зъ нымъ робыты? Нехай лежыть. Грунтъ йисты не просыть.

— То правда, що грунтъ йисты не просыть, але вамъ, пане Яцентый, йисты й пыты треба.

Яць выдывывся на жыда велыкымы очыма, а дали сказавъ мовъ з-нехотя:

— То вже моя ричъ! Адже до васъ просыты не пиду!

— Ни, пане Яцентый,—лагидно видповивъ жыдъ,—яки жъ бо вы! Нибы то я на той прыкладъ говорю! Я кажу, що шкода ґрунтови лежаты, чого зъ нього доробытесь? Праци по вуха, а хлиба й такъ не буде. Я вамъ заплачу по-людськый, выстане на ваши стари лита.

— Гмъ, а що жъ бы вы дали?

— А килько маете всього ґрунту?

— Безъ того, що пидъ хатою й подвир'ямъ—шисть моргивъ.

— Ны, то я вамъ дамъ за все трыста рымськыхъ.

— То нибы по чому за моргъ?

— По пятьдесятъ. Хиба то мало? Людська цина, бигме, людська цина.

— А килько бъ вы, Мендлю, хотилы теперь за ти два моргы, що-сте видъ моихъ швагривъ купылы, отутъ заразъ, межа зъ моимы?

— Гмъ, — усмихнувся Мендель, — я того поля не продаю.

— А певно, бо вы на нимъ скарбъ выкопалы. Хочь и смердыть, а все-такы золото. Ну, а хто жъ мени заручыть, що й у мене такого самого нема?

— Ны, Яцю, якый-бо вы чоловикъ!—сказавъ Мендель.—Чы вы гадаете, що я бъ купувавъ вашъ ґрунтъ, якъ бы знавъ, що въ нимъ ничего нема? Чы гадаете, що я не мавъ бы що лишшого робыты, якъ сіяты овесь на вашихъ пустарахъ?

— Бигъ заплатъ вамъ за шырись, пане Мендель,— видказавъ на се Яць.—А колы панъ Бигъ на правду и въ мою землю скарбъ вложывъ, то якый же я бувъ бы дурень, колы бь його за дармисенько зь рукъ выпустывъ!

— Якъ то за дармисенько? А пятьдесятъ римськихъ, то хиба не гроши?

— Ни, Мендлю, то собачи гроши!

— Го, го, küsk ihm un, якый мени пань!—скрыкнувъ ображенный Мендель.—Идите и найдите ихъ соби на дорози, колы то собачи гроши!

— Навить на дорози не потребую шукаты, самы до мене прыйдутъ!—сказавъ Яць и справывся до своєї хаты.

— Пане Яцентый!—кыкавъ за нымъ Мендель,—пане Яцентый!... але зачекайте-но!

— А що тамъ таке?—сказавъ Яць зупыняючысь.

— Знаете, щò я вамъ скажу,—говорывъ Мендель, зновъ наблыжаючысь до нього.—Я вамъ дамъ по 80 римськихъ за моргъ.

— Е, пусте ваше балакання,—видказавъ Яць и махнувъ рукою.—Що я вамъ буду даваты за 80, колы други по 100 дають?

— По сто римськихъ за моргъ!—скрыкнувъ Мендель.—Бійтеся Бога, Яцю, хто вамъ дае по сто римськихъ?

— То вже моя ричъ, хто дае! Тилькы вы соби не думайте, що старый Яць зь розуму звився й не знае, що рòбыть. Дурень то я дурень, се мушу признаты, але дещо трохи такы й знаю и зь кашею зйисты себе не дамъ.

— Ны, пане Яцентый, що жъ вы соби про мене гадаете, щобъ я васъ хотивъ зъ кашею йисты! Я тилькы пытаюся, хто вамъ дае по сто рымськихъ за моргъ ґрунту?

Яць довгу хвилью пыльно поглядавъ Менделеву въ очи, потимъ одвернувся, сплюнувъ и, не кажучы ани слова бильше, пишовъ до своєї хаты.

— А dümmer Goj!—воркотивъ Мендель по його видходи.—Гадае, що мене на полу зловыть! Сто рымськихъ! Почекаешъ ты соби ще, закымъ я тоби дамъ сто рымськихъ за моргъ!

Але часъ той прыйшовъ швыдше, нижъ Мендель сподивався. Въ килька день по тій розмови ще оденъ зъ Менделевыхъ закопивъ залляла вода, а другый завалывся и прысыпавъ трьохъ робитныкывъ: кримъ понесеныхъ стратъ, мусивъ ще Мендель оплачуваты й пидплачуваты комисію, щобъ выеднаты їи прысудъ, що робитныкы загынули черезъ власну необережність. Страты булы значни; меншъ заможного могли бъ булы довесты до руины. Одынока надія Менделева, то булы нафтови джерела, видкрыты на Яцышынимъ ґрунти. То-жъ двичи пожадане було для нього якъ найшвыдше выторгуваты у Яця сүмежный ґрунтъ, тымъ бильше, що за-для сыльного наплыву купцивъ цина земли, здатной пидъ закопы, досыть быстро йшла вгору, такъ що сотка за моргъ була вже зовсимъ не въ дывовыжу. То жъ не мывъ и тыждень видъ попередньої розмовы, колы Мендель, захопившы пляшку доброи ґорилкы, подався до Зелепужыной хаты. Яць сыдивъ дома й направлявъ цеберъ двѡушныкъ.

— Дай, Боже, добрый день!—сказавъ жыдъ, торкаючысь капелюха на голови.

— Дай, Господы!—видказавъ Яць.

— Щастыбигъ пры роботы!—сказавъ Мендель.

— Дай, Боже! Дякую за слово добре.

Мендель сивъ на лави й розглядався по хати. Въ хати було пусто й сумно: голи стины, голи полыци, пичъ давно не топлена, а въ ній килька щербатыхъ черепивъ. Пахло пустою.

— Не гарно тутъ у васъ, пане Яцентый,—сказавъ жыдъ, хвylie помовчавшы,—погано такъ на стари лита жыты.

— Може дасть Богъ, що колысь и у насъ липше буде,—сказавъ Яць, завзято стукаючы обухомъ по обручахъ цебрыка.

— Дай Боже! Дай Боже! А що таке найлипше роботы?

— А отъ цебрычысько попсувався, та направляю.

— По що вамъ той цеберъ? Адже свинеi не держите?

— А може й буду держаты. Все липше, якъ цеберъ буде цилый, нижъ мае ниворотомъ питы. Адже коштуе!

Жыдъ зновъ замовкъ, тыснучы пляшку пидъ полою халата. Не мавъ якось видвагы прыступыты просто до ричи.

— Що то таке, пане Яцентый,—сказавъ по хвylie,—Мошко зъ коршмы жалувався передо мною, що вже видъ тыждня не буваете у нього?

— А чого жъ мени буваты? Пыты не хочеться, а грошей, що я йому выненъ, ще не маю.

— А бодай же Господь боронывъ!—скрыкнувъ зъ благороднымъ обуреннямъ Мендель,—чы жъ то винъ у васъ грошей допынається? Не гроши хоче винъ бачыты, а васъ!

— Бигъ заплаць йому за його доброту,—сказавъ Яць,—але я давъ слово, що безъ грошей бильше до нього не пиду. Хочъ винъ самъ и не впынається, але знаєте, довгъ довгый, а виддай короткый.

— Фе, пане Яцентый, що то за довгъ! Пятнадцять рымськихъ! Чы варто про те й говорыты! Ни, але знаєте щд? шо мы будемо такъ на сухо балакаты? На те Богъ чоловикови горло давъ, щобъ його якъ найчистише промочуваты!... Пошукайте-но тамъ якои шкалубыны, якои миркы!—И за тымъ словомъ выдобувъ пляшку й поставывъ на столи. Яцеви очи жывише загралы, колы побачывъ горилку, навить сокыра выпала зъ його рукъ. Хотивъ уже встаты й пошукаты чаркы але якась дужча рука зупыныла його на мисци. Не малу сылу мусивъ самъ надъ собою взяты неборака, шо таки довги лита навикъ бувъ до горилкы; ажъ голова въ нього на груди звысла й руки почалы тремтиты; та все-таки не ворухнувся зъ мисця.

— Бигъ заплаць вамъ, пане Мендлю, за вашу добру волю,—сказавъ надломанымъ голосомъ,—але я не знаю, на яке мы маемо могорычъ пыты. А такъ, на кота въ мишку, пыты не годыться.

— У, у, у, який же бо вы чоловикъ, шо й не прыступай до васъ!—скрыкнувъ Мендель.—А колы я не зъ жаднымъ интересомъ, а такъ тилькы до доброго судида зъ почеснымъ прыходжу?

— Ну, се вже вы кому иншому кажить, а не мени,— сказавъ Яць.— Жыдъ безъ интересу ани кроку не зробыть.

— Що за интересъ! — сказавъ Мендель.— У мене одень интересъ, знаєте який. Сторгуймося за грунтъ!

— Трудно буде! — коротко одризавъ Яць.

— А нехай Богъ боронить! Чому бь мало буты трудно? Пры Божій помочи все може буты легко.

— По чому даете за моргъ?

— Ны, що вы пытаете? Адже знаете мое слово: висимдесять папиркивъ.

— Е, колы такъ, то ничего й балакаты. Й за сто не дамъ.

— Овъ, якъ вы жыво вгору ростете! Гадавъ бы хто, що у васъ въ скрыни Богъ зна яки статкы-маеткы, що такъ дорожытесъ.

— Въ скрыни не въ скрыни,— видказавъ Яць,— але въ тій самій земли певне що статкы маеткы. По що жь маю вамъ ихъ задаромъ виддаваты?

— А певно,— зь насмихомъ процидывъ жыдъ,— по що виддаваты таки багацтва? Липше питы й самому загорнуты.

— А вы думалы що якъ? Копаете вы, чому жь бы й я не мавъ копаты?

Жыдъ ажъ зь мисця зирвався й широко вытрищывъ очи на того нужденного, мызерного хлопа, що смивъ щось таке сказаты.

— Що... що... що вы кажете?

Яць спокійно поглядавъ на жыда и сказавъ усмихаючысь:

— Щось васъ тамъ певно вкололо, пане Мендель, що вы такъ схопылысь? А те, що я кажу, то дурне балакання, правда?

— Певно, що дурне балакання,—зъ гарячымъ переконаннямъ скрыкнувъ Мендель.—Вы соби гадаете, що то такъ легко—питы й браты зъ земли даръ божый? Ага! Не знаете, щò то коштуе! За копання платы, а ще зъ земли чы добудеться що, чы ни. Отъ у мене вже тры закопы вода залляла, а знаете, що кожний закипъ коштувавъ мени що найменше сто римськихъ! Ны, а видкы вы стилькы грошей роздобудете? А хочъ роздобудете, охъ, то не ваша голова до такой работы, бигме, не ваша голова!

— Га, то вже якъ Богъ дастъ, будемо бачыты,—сказавъ Яць.—И вы чень уси розумы не пойилы, може тамъ деяка стебелынка й для насъ лышылася. Попробуемъ!

Мендель усе зъ бильшою тривогою поглядавъ на Яця.

— Що, невже вы се на правду, пане Яцентый? Не жартуете?

— Або я знаю,—видказавъ хлопъ понуро,—може й жартую.

— Ны, а якъ же буде зъ грунтомъ? Продаете?

— Якъ до цины прыйде, то й продамъ.

— А яка ваша цина?

— То, бачыте, такъ. Маю шість моргивъ: два тутъ близько коло хаты, а чотыри онъ тамъ дали, на Волянци. Ти чотыри я готовъ вамъ продаты по 150 римськихъ за моргъ.

— Ти чотыри? А на якого дидька мени тыхъ чотырьохъ? Адже на Волянци нихто не копає.

— А хто знає, може й тамъ скарбы лежать.

— Е, я на „хто знає“ не купую. Ны, а ти два по чому?

— Тыхъ двохъ не продаю. Ти два для себе задержу.

— Якъ? Для себе? А вамъ ихъ на що?

— То вже въ тимъ моя ричь.

— Та ни бо, пане Яцентый, не жартуйте! Що хочете за ти два моргы?

— Ни, сторгуймо тамти чотыри.

— На що мени тамтыхъ чотырьохъ? Пустопашъ, будяччя,—щò я зъ нымъ зроблю? За ти два дамъ по сто римськихъ.

— За тамти чотыри возьму, якъ видь васъ, по сто сорокъ,—сказавъ Яць зъ правдывымъ хлопськымъ упоромъ,—а про ти два навить говорыты шкода.

— Ну, то чекай же, дурню, на чорта лысого, що тоби за тамти дасть по сто сорокъ!—крыкнувъ розлютившысь Мендель, ухопывъ свою горилку й выбигъ зъ хаты.

Хлопъ спокійно дали набывавъ обручи. Але похвыли, высапавшысь, Мендель зновъ вернувся.

— Ны, пане Яцентый, зъ вами говорыты, то треба впередь гороху найистыся. Кажить-бо на правду: по чому хочете за ти два моргы?

— За тамти чотыри—по сто сорокъ, а тыхъ двохъ ще теперь не продаю.

— А колы жъ продасте?

— Того ще й самъ не знаю. Якъ прыйдуть до своєї цины.

— А колы жъ по вашому прыйдуть до цины?

— Або я знаю! Побачымо.

— Чы то останне ваше слово?

— Останне.

Мендель пишовъ, проклинаючы стыха хлопську впертисть.

А Зелепуга на правду задумавъ выступыты въ супиръ изъ жыдамы. Въ його старій, непрывчній до думання голови мгысто укладався плянь, якъ се зробыты, але постанова була сыльна... „Ну, що жъ, буду копаты самъ, та й годи“—думавъ зразу, але швыдко переконався, що самому копаты зовсимъ ніяково, що треба шо найменче трьохъ людей до одной шахты. Наняты двоухъ, то було бь добре, але видкы взяты грошей? У самого нема ани грошей, ани хлеба, ани худобы, не було навить шо продаты, кримъ земли. А тутъ якыйсь могучый внутришній голосъ раз-у-разъ шепче йому: „Ану, берыся до работы! Богъ тоби вложивъ скарбъ въ землю, грихъ його змарнуваты!“ А на шо йому, самому и старому, здасться той скарбъ, про те такожъ не думавъ. Часомъ тилькы якись фантастычни картыны снувалыся въ його уяви. „Церкву выставлю, гарну, муровану... каплыцю покладу надъ жинкою... дамъ „на боже“, нехай Богъ буде мылостывъ мойй души“,—дали по-за ти побожни мріи думка його не сягала.

Видвидыны Мендля дали йому доказъ, шо дило зъ тымъ скарбомъ справди мусыть быты певне, й заразомъ попхнулы його думку на практычнишу стежку. Килька годынъ просыдивъ въ свойй хати надъ направленымъ двоушныкомъ, думаючы про те, шо робыты.

Дали вставъ, зибрався й пишовъ у село. Покры што буде, винъ ришывъ попередъ усього позбутыся своєї ненавысты, перепросытыся зъ двома шваграмы, што ще осталысь.

Колы увійшовъ до хаты одного швагра—п'ять литъ минуло, якъ въ ній не бувъ—пры самимъ входи вдарыла його думка:

— Що се я здуривъ чы зовсимъ ослипъ, што мигъ уважаты його багачемъ?...

Що правда, хата була велька й очевыдно за добрыхъ часивъ порядно збудована, але дуже занедбана й опущена. Ани прыладивъ господарськихъ пидъ шопою, ани засикивъ зъ збижжямъ у велькыхъ синяхъ, ани скрынъ зъ полотнамы та шматтямъ у видчынений комори, ани кожухивъ на жердци, ани подушокъ на постели—ничого не було.

На добавокъ Зелепуга заставъ у хати правдыый судный день: плачъ и лементъ жинкы й дитей швагровыхъ.

— Що вамъ таке, кумо?—запытавъ винъ по привитанню, сидаючи на брудній лави.

Швагорова глянула на нього червонымы видъ слизь очыма, а въ кинци видвертаючиь сказала:

— А вамъ што до того? Яке васъ сюды лыхо прынесло?

— Та Богъ зъ вами, кумо-швагорова,—видказавъ Яць. --Не лыхо мене сюды прынесло. Аджэ жъ мы соби свои. Грихъ намъ цуратыся одни другыхъ. Я прышовъ васъ одвидаты, порадытыся...

— Ага, може зновъ хочете моему якый кусень грунту видступыты! Га, нехай васъ Богъ тяжко покарае

за те добродійство, що вы йому передъ литами зробыли!

И бидна жинка заломала руки и слизьмы залылася. Диты за нею.

— Але жъ, кумо, бійтєся Бога, що жъ я тому выненъ, що вашъ чоловикъ обдурывъ мою небижку, вымантывъ у неи батькившыну, а описля продавъ жыдамъ?

— Нехай васъ усихъ, усихъ Богъ тяжко покарае за мои слезы, за мою нужду, за мое жыття затроене! Що я вамъ вынна, що вамъ вынни ти бидни хробакы, що мусять марно гынуты черезъ того п'яныцю проклятого?

— Але щò жъ таке сталося? щò винъ зробывъ?— допытувавъ Яць, зовсимъ не чуючы себе зачеплєнымъ їи прокльонамы, въ котрыхъ бачывъ тилькы проявы болю й бильше ничого.

— Продавъ, поганынъ, продавъ уже й решту ґрунту жыдамъ. Продавъ и не знаю, за скильки. Вже другый тыждєнь напываєтєся дєсь у Дрогобычи, щòбъ йому тамъ и голову вкрутыло! Ой, доле жъ моя, доле нещаслыва! Сама бидна не знаю, щò зъ собою початы. Вже жыдъ зъ вїйтомъ и прысяжнымъ ґрунтъ забра-лы, ямы почалы копаты, а його якъ нема, такъ нема!

— Отъ такъ маєшъ!—подумавъ Яць,—отсе я на багача наскочывъ! Е, тутъ, якъ бачу, ще гирша беда, нижъ у мене.

И звертаючысь до шваґровои, почавъ їи потишаты, якъ мигъ и вмивъ.

— Не плачте, кумо, заспокійтєся, якось то буде. Може то ще панъ Бигъ все на добре оберне.

— Скорише васъ усихъ до-горы ногамы оберне, шо дай Боже, аминь!—крыкнула швагрова, зновъ заломуючы руки, й видвернувшысь до дитей, шо плакалы й лементувалы, почала надъ нымы заводыты, якъ надъ умерлымы:

— Диточки мои, сыротяточка дрибни! Давъ вамъ Богъ витця поганына, шо про васъ не дбає, шо душу чортови запродавъ, а жыдамъ землю! Де жъ вы теперь подинетесь? Хто васъ выгодує и въ люде выведе? Похыляться ваши головонькы по чужыхъ загонахъ! Поллються ваши слизонькы по чужыхъ кутахъ, небожата мои! Змарнієте, якъ бадылля въ поли! Бодай бы вашъ витчыще бувъ такъ змарнивъ, закымъ я його пизнала!

— Ну, тутъ ани я порады не добуду, ани моя гола потиха ни на шо не прыдасться,—подумавъ Яць и тыхцемъ вынися зъ хаты.

— Шо имъ зъ моєи потихы,—думавъ идучы дорогою.—Тутъ треба помочи не потихы. Отъ, колы бъ такъ мени докопатысь кыпячки на своимъ поли, маєтокъ зробыты,—ну тоди бъ и всихъ ихъ можна прытулыты. Правда, швагеръ погано зъ намы обійшовся, але його жинка й диты ничего не вынни. Ни, ни, треба радыты, треба шукаты пидмогы, чень то Господь милосердный змылується надъ намы.

Въ брудній, занедбаній и слизьмы просяклій хати швагровои знайшовъ Яць несподивано те, чого тамъ певно не шукавъ, знайшовъ близьку циль своихъ мрій и змагань. Скарбъ прыродный, схованый въ його земли, набравъ безмирно бильшой вартосты, видколы Яць почувъ, шо скарбъ той потрібный йому не тилькы для збудовання церкви и справлення церковныхъ апа-

ративъ, але такожъ для прытулення зруйнованои й збиднилои швагровои родыны.

Його мяке серце въ одной хвыли вси ти справы пов'язало до купы мицнымы и трывкымы вузламы. Видколы выяснылась йому циль жыття, то бачылось, що разомъ прыбуло йому й силы, енергii та смилосты, и немовъ видмолодилый на десять литъ, скорою ходою почымчыкувавъ до хаты другого швагра, того самого, котрому генъ-то жинка окропомъ ноги обварыла й котрого черезъ те въ цилимъ Борыслави прозвалы Недоваренымъ. Жывъ винъ на другимъ кинци Борыслава, пидъ самымъ Диломъ, де вже зовсимъ не було грунтивъ нафтовыхъ, и бувъ справди заможнымъ господаремъ. Тилькы видколы його опарено, на ноги не статкувавъ, ходывъ зъ костуромъ въ рукахъ и середъ розмовы часто сычавъ, колы зле выличени раны почыналы його пекты й свербиты. Особлыво передъ кожною зминою погоды чувъ у ногахъ великый биль, и тоди бувавъ злый та дражлывый, немовъ голодный ведмидь.

На Яцеве лыхо, якъ разъ сьогодни була така пора.

— А швагерокъ коханий... сссъ!—крыкнувъ Недовареный, здалека запымитывшы на ходу Зелепугу.—А яке то лыхо несе тебе до мене, ты душе жебрацька, а? сссъ?

Яць Зелепуга тилькы головою покывавъ. На высотахъ своихъ мрiй и замысливъ винъ чувся недосяглымъ для такого рода прывитань.

— Ей, швагре, швагре,—сказавъ наблыжывшысь и пиднимаючы кучму,—чы багато я тоби порогивъ наоббывався за жебранымъ хлибомъ, що такъ мене ви-

таешъ? Фе, встыдъ тоби, що такъ дуже загордувавъ своимъ багатвомъ!

— Дывить, якый мени навчитель, сссь!—крыкнувъ Недовареный.—А я голову свою даю въ закладъ, що ты такы за якоюсь жебраною прыходишь. Що дужча у жебрака нужда за плечыма, то бильше пыхы на языци. Ану, скажы-но, чого ты прытрыножився?

— Привелы мене сюды дви справи,—сказавъ спокійно Зелепуга, сйдаючи на колоди насупроты швагра.—Одна справа не моя, але швагра Чапли.

— Того жыдивського заплечныка и п'яници? Знаю, знаю... Пропывъ останню крыхту розуму, продавъ жыдамъ решту ґрунту, а теперь пропывае гроши въ Дрогобычи. Такъ йому, дурневи, й треба.

— Що жъ я про його й не говорю ничего, нехай його Богъ судить. Але його жинка, се жъ вашои й моеи небижкы сестра! И диты дрибни, що вони кому вынни? И вси лышылыся безъ хлиба, безъ батькивщыны. Що зъ нымы буде?

— А що то мене обходыть? Чы я ихъ батько? Чы на мени лежыть обов'язокъ на нихъ старатыся, сссь?

— Але жъ бійтеса Бога, пане швагре?—скрыкнувъ Яць.—Чень же не дамо власній крови марно загыбаты? Отъ тилькы що бувъ я тамъ—Содома, кажу вамъ. Стара плаче, що ажъ сердце краеться.

— А нехай соби плаче!—злистно видказавъ швагеръ.—Поплаче та й перестане. Моя хата зъ краю, я ничего не знаю. Не мое просо, не мои горобци, сссь!

Говорячы се, раз-у-разъ сычавъ и стыскавъ зубы. Здавалось, що чужи терпиння робылы йому въ тій хвыли якусь особльву, дыку прыемнисть.

— Ну, се одна справа,—сказавъ, хвилью перемовчавшы, Недовареный.—А яка друга?

— Богъ зъ вами,—видказавъ Яць.—Бачу, що я зъ своїмы справами не на ту улыцю выбрався. Липше даты спокій тій розмови.

— О, бачышъ його, вже злый, сссь! Чысто жебрацька натура! Видмовъ його претенсії, то вже заразъ писный видъ зробить тай мымрыть: Бигъ заплатыть и за те! А въ души соби думае: щобъ тебе чорты вхопылы! Ну, ну, говоры, яка друга справа. Хочу знаты, сссь!

— Щобъ вы не думалы, що я справди зый, то й скажу вамъ. Купить соби мій грунтъ на Волянци, чотыри моргы въ однимъ кусныку. Дешево вамъ продамъ.

— А мени на що того грунту на Волянци?

— Якъ то на що? Грунтъ до грунту все прыдасться; хочъ бы мавъ и облогомъ лежаты, то бодай кони попасете, чы виднаймете кому пидъ овесь,—все такы дохидъ буде.

— А чому жъ ты самъ тои штуку не зробышъ?

— Зробыты бъ то я зробывъ, тилькы що мени теперъ грошей треба.

— На що тоби грошей? Певно, не стало за що пыты, та такожъ грунтъ продаешъ? ехъ вы, жеброто неполатана! Тутъ мени вертыть, щобъ тамтому помагаты, а й самъ не липшыи видъ нього, сссь! Ну, кажы на що тоби грошей?

— Етъ, що я вамъ буду говорыты! Се вже моя ричъ!

— Не хочешъ ты зо мною говорыты, то й я зъ тобою не буду.

И Недовареный засычавъ и видвернувся.

— А колы не хочете грунту,—сказавъ, ничымъ не знеохочуючысь, Яць и понызывъ голось,—то знаете що: вступитъ зо мною до спилкы.

— До якои спилкы?

— Ну, бачу, що вамъ все треба сказаты. То жъ слушайте! Въ тимъ грунти, що вамъ моя небижка видступыла, жыды выкопалы джерела кыпячки, отъ уже рикъ черпають и мастокъ роблять. Напосилыся й на мій кусныкъ, що зъ тамтымъ межа въ межу: певна ричь, шо и въ нимъ мусять лежаты таки сами скарбы.

— Ну и шо зъ того? То й продай имъ!

— Чы такъ гадаете?—звильна сказавъ Зелепуга.—А я гадаю, шо то бувъ бы грихъ. Давъ Богъ скарбъ въ наши руки, тилькы трохи потрудысь, и беры, и черпай—ни, мы мусымо даромъ виддаты його жыдамъ, а самы йты до ныхъ на службу!

— Ха, ха, ха! скарбъ! сссь!—засміявся й засычавъ зъ болю Недовареный.—Що то за скарбъ: проклята ропа вонюча! Чоловикови хрыстыянському грихъ навить нею бабратысь. То жыдивське ремесло.

— А не грихъ хрыстыянському чоловикови копаты й черпаты йи въ наймахъ у жыда?

— На се Недовареный не мавъ видповиди—очевыдно правда была въ очи. Та все-такъ знайшовъ зъ другого боку зачипку.

— Ну, ну, не дуже ты решетысь! Видкы знаешъ, шо саме на твоимъ грунти кыпячка? Я думаю, шо колы жыдъ сумежный грунтъ перерывъ, то и зъ твого давно вже до його ямъ усе стекло.

— А я думаю, шо жыдъ чуе, де можна покорысту-

ватись и не даромъ мени пороги оббывае, щобъ йому той грунтъ продаты.

— Е, и жыдъ такъ само на слипо шпекулюе, якъ ты. Ну, але чого жъ властвыво ты хочешъ видъ мене? До якои спилкы мене клычешъ?

— Хочу самъ копаты на своимъ грунти и я певень, що докопаюсь кыпячки. На копання треба буде зо сто римськихъ, а у мене теперъ—свыцы въ хащи! Отъ я й думавъ...

— И не думай навить, сссъ!—перебывъ його Недовареный.—Дурна твоя шпекуляція, а я й грошей не маю й охоты не маю вдаватися въ таки хысторіи. Ще жыды на мене розйидяться, то й що имъ значыть спалыты мене або й забыты. Кто имъ тутъ дастъ раду?

Яць Зелепуга сумно звисывъ голову: була рація въ останнихъ швагровыхъ словахъ. За тыхъ килька литъ жыды въ Борыслави стали сылою. Хвыли всякого суспильного пòтеребя, що раз-у-разъ наплывалы, зробылы неможлывымъ ніякый ладъ у громади. Перекупства, спювання й шахрайства здеморализовалы урядъ громадський и зробылы його слухнянымъ знарядомъ въ рукахъ богатшыхъ жыдивъ. Полиціи не було ніякой. Жыды робылы, щò хотилы, а повитови уряды дрогобыцьки, мабуть, и рукою махнулы, почуваячы свою неспромогу завесты въ Борыслави якый-небудъ трывкый порядокъ. Тымъ то й не бувъ ниhto безпечнымъ що до свого добра и навить жыття. Части нещастя въ ямахъ мыналы властвывцямъ безкарно, а до той рубрыкы „нещастя въ ямахъ“ зачыслювано дещо й таке, въ чимъ перелякани Борыславськи люде бачылы очевыдни злочынства й забійства.

— Такъ значыть, гадаете, що зъ того ничего не буде?—запытавъ Яць швагра.

— Розуміється, що не буде,—видказавъ той далеко вже мякшымъ голосомъ, нижъ упередъ.—Бо скажы ты мени, чы то твоя, чы то наша хлопська въ тимъ голова? А найгирше те, що треба бь вѣйну почынаты зъ жыдамы... Ни, ни, ничего зъ того не буде.

Зелепуга ще хвылю посыдивъ на колоди, звисывшы голову, але звильна поглядъ його прояснився, голова пиднялася, винъ вставъ и стукнувшы палычкою объ землю сказавъ на-упирь:

— А я вамъ кажу, що такы буде! Хочь бы мени прыйшлось головою наложыты, а я свого доконаю. Прыстаєте до спилкы?

— Йды, йды, старый бѣзуме!—видказавъ йому швагеръ.—Доси я думавъ, що ты тилькы дурный, але теперь бачу, що ты пропывъ и ту крыхту розуму, що тоби маты дала.

— Такъ не йдете до спилкы?

— Ани мени сныться.

— Воля ваша. Й безъ васъ обійдемось. А я вамъ кажу, що пожалуете того.

И не вклонывшыся, ришучымъ крокомъ пишовъ до своей хаты. А швагеръ довго ще сыдивъ на прысьби й думавъ.

— Гмь, дурень той Яць, бо дурень. Самъ хоче копаты, и ще й мене до спилкы тягне. Знаю я, що ти спилкы значать. Позычь йому гроши, одни проп'е, други закопае—отъ тоби й спилка. Ни, на таку половину ты мене, братчыку, не зловышь, сссъ!

— А тамтій жеброти справди допомогты треба,—думавъ дали.—Добре Яць каже: щò вынна жинка, щò вынни диты, що такого батька мають? Треба тамъ буде навидатысь до ныхъ сьогодни. Треба буде зъ старою порадытысь, баба таки ричи все липше зробыть, нижъ хлопъ. Отъ нещастя! Розпылася бестія и зъ пам'яты його выбыло: забувъ, що родыну мае!

И засычавъ, прыгадавши соби, що и зъ нымъ могло буты те саме, колы бъ його жинка не обварыла була окропомъ.

— Але зъ тою спилкою,—вернувся зновъ до своєї першої думкы,—такы ничого не буде. Не ныни, то завтра продасть грунтъ жыдови, лышь дурно бъ я зъ нымъ зв'язався. На що мени клопоту?

Пишовъ до хаты, щобъ умовытыся зъ жинкою, якъ бы поратуваты сестру и сестрынцывъ. Але думка про скарбъ, що Богъ зложывъ на Зелепужынимъ грунти, видъ часу до часу на-ново прокыдалася въ його голови и снувала невидступно. По обиди ще разъ докладно все обдумавъ.

— А що,—сказавъ вкинци,—колы той Яць не такый дурень, якъ здається?... Війна зъ жыдамы? Ну и що жъ? Війна, такъ війна, треба пыльнуватыся та въ Бози надію маты. Може бъ то чоловикъ якось и вытрымавъ, бо зновъ—вовка боятыся, то хиба и въ лисъ не йты? А щобъ Яць гроши не пропывъ, то можна бъ и самому пыльнуваты, самому выплачуваты, йому грошей до рукъ не даваты. Тилькы чы є тамъ що въ тій землі? А колы є—бо певно мусыть буты,—то чы выстане нашихъ грошей на те, щобъ докопатыся того скарбу?—Гмъ, а справа справди не така дурна, якъ мени зразу

здавалося. Треба буде колы-небудь питы оглянуты той грунтъ, може воно й дастся дешо заробыты. Колы бѣ тилькы Яць не здуривъ та не продавъ його жыдамъ! Але ни, завзявся хлопъ, видно те по нимъ, то вже такъ скоро не попустыть свого. А колы такъ, то й безъ моеи спилкы не обійдеться, бо инакше якъ же дасть соби раду?...

И заспокоєный тымъ, Недоварєный казавъ запрягты визъ и набравшы хлиба, муки, крупивъ и трохы шмаття, сивъ зъ жинкою на визъ и пойихавъ до їи сестры, а своєи швагровои.

А тымъ часомъ Яць сядивъ самъ у своій пустій хати. Дви думкы мучылы його: думка про нужду швагровои родыны и про власни невдатни заходы у другого швагра. Намиръ його—розпочаты самому роботу на власнимъ грунті—не видступавъ видъ його ани на хвылю. Бывся неборакъ, якъ рыба въ сити, шукаючы способу, якъ бы поставыты на своимъ безъ багацької запомогы.

— Самъ буду копаты, то ричь певна, але зъ чого жыты весь той часъ? Чы прытягты до спилкы тыхъ бидолахивъ, що майже що дня ходять по селу, шукаючы работы й хлиба? До спилкы то вони бѣ прыстали, то певно, але видкы я хлиба для нихъ наберу?

Колы такъ бидный Яць нуждувавъ зъ своимы думкамы,—злегка, несмило видчынылыся двери його хаты, и всунулася кризь нихъ суха, згорблена постать Юдкы, загально звистного въ Борыслави Юдкы Лыбака *).

---

*) Лыбакамы звалыся давнише въ Борыслави жыды, що кинсь-

Бувъ то жыдъ не старый ще, може рокивъ на 40, але вже згорблений и поморщенный якъ дидусъ. Його высохле лице покрыте ридкымъ, якъ жаръ червонымъ заростомъ; коротко обстрижена голова зъ довгымы, розкудовченымы пейсамы, велыки очи въ червоныхъ обвидкахъ болющихъ повикъ и грубий, непрыймный голосъ—усе те чыныло його зовсимъ несимпатычною фігурою. Але проте сердце у Юдки було мяжке, людяне; винъ раз-у-разъ готовъ бувъ усякому помогты, подилытыся останнимъ шматкомъ зъ биднымъ.

Юдка, вже кильканадцять литъ въ Борыслави занятый своимъ нужденнымъ лыбацькымъ зарибкомъ, живъ у хлопа и вильной годыны радо помагавъ людямъ пры хлопській роботы. Сміялыся зъ його незграбного выгляду, але любылы його за його доброту, и ни оденъ борыславський чоловикъ не видмовлявъ йому невелыкой допомогы: то завезе йому до миста назбирану кыпячку, то дасть дурно горщыкъ картофель або пару яецъ, зъ котрыхъ та ще цыбули и складалася вся Юдчына пожива. За те и чоловикъ певенъ бувъ, що въ косовыцю або въ жныва, колы найтяжче зъ робитныкомъ, Юдка на першый поклыкъ покыне свій кинський хвистъ и пиде до сина чы до снопивъ, безъ ніякой заплаты, за саме тилькы почесне.

— Добрый чоловичыще той Юдка!—говорылы про нього борыславськы господари.

кымы хвостамы згорталы зъ воды (калюжь та джерель борыславськихъ) „кыпячку“, яка збиралася поверхъ воды, и продавалы ии на смаровыло до возивъ.

— И тому такой капцанъ,—додавали други.—Николы ще того не бувало, щобъ добрый чоловикъ капцаномъ не вмеръ.

А одначе жъ Юдци не було суджено вмерты капцаномъ.

— Добре полудне вамъ, пане Зелепуга,—сказавъ Юдка, входячы й низенько кланяючысь.

— Доброго здоровля!—видказавъ Зелепуго.—То ты, Юдко? Сидай соби, гостемъ будешъ.

— Най усе добре сидае!—видказавъ Юдка и все стоявъ, спершысь объ ригъ комына, та мнявъ у рукахъ подерту, забрызкану шапку.

— А що тамъ у тебе нового, Юдко?—пытавъ Яць.

— А що жъ бы? Все, Богу дякуваты, по старому.

— Маешъ мени що сказаты, що такъ шапку мнешъ?—пытавъ дали Яць, усмихаючысь добродушно.

— Та нибы тее... якъ його,—икався Юдка, неначе бъ не мигъ здобутыся на видвагу. Вкинци перемигъ свою несмилисть и поступывъ два крокы до лавы, на якій сидивъ Зелепуга.

— Знаете що, пане Зелепуго? Говорывъ мени Мендель, що хочете продаты свій грунтъ на Волянци...

— Грунтъ на Волянци?... А такъ, продавъ бы.

— Ну, то продайте мени.

— Тоби? А тоби на що?

— Такъ соби. Потрибно. Маю тутъ трохи грошей, то думаю соби, чы не доробывся бъ чоловикъ чогось на вашимъ грунти.

— Ну, що жъ, Боже тоби помагай, Юдко!—щиро сказавъ Яць.—А колы маешъ стилькы грошей, то пев-

но лишше на грунти робыты, ніжъ кинськымъ хвостомъ по калюжахъ махаты.

— А яка ваша цина?

— А хйба не казавъ тоби Мендель? По сотци за моргъ.

— То на мене за багато,—сказавъ Юдка.—Я вамъ дамъ по висимдесять, добре?

— Нехай буде й по висимдесять. Другому жыдови я бь и за сто не давъ, але тоби дамъ за висимдесять, бо знаю, що ты хлопської работы не цураешся.

Юдка солодко всмихнувся пры тыхъ словахъ и выдобувъ з-за пазухы кварту горилкы.

— Ну, колы такъ, то выпыймо могорычъ!—сказавъ Юдка.—Нехай вамъ Богъ на все добре помагае!... И заразъ до пысаря пидемо, контрактъ зробымо.

— А колы гроши выплатышь?

— Заразъ, якъ тилькы контрактъ буде пры свидкахъ пидпысаний.

— Яць Зелепуга слухавъ и майже ухамъ своимъ не вирывъ. Юдка Лыбакъ грунтъ купуе! и готовыми платить! Ну, то вже хйба кинець свита наблыжається!...

Зелепуга килька разивъ недовирливо поглядавъ на погане, хочъ и зрадиле Юдчыне лице—чы не думае той жыдюга його на глузы пидниматы. Але куды тоби! Юдка зовсимъ серіозно брався до дила й николы не любывъ жартуваты.

Выпылы по килька чарокъ могорычу й пишлы до пысаря. Пысарь бувъ дома, контрактъ зробывъ заразъ, Юдка заплатывъ цилого рымського видъ руки, пидпысалы контрактъ и заразъ же поспишылы на Волянку, де Зелепуга власноручно виддавъ Юдци пры людяхъ

свій грунтъ въ посидання, а видъ Юдки такожъ при людяхъ одержавъ цилыхъ 320 римськихъ новыми банкнотами.

Одержавшы гроши, Зелепуга не зважавъ на те, що вже вечорило, але побигъ прямо до швагровои. Якъ же здывувався, заставшы передъ хатою на улыци повозку Недовареного, а його самого зъ жинкою въ хати.

— А, швагерокъ тутъ!—крыкнувъ Недовареный, побачышы Зелепугу, и треба додаты, що крыкнувъ далеко веселише, нижъ рано.—Ну, ну, ходы блыжче.

— Не сподивавсь я васъ тутъ застаты,—сказавъ Зелепуга, зупыняючысь въ одчыненыхъ дверяхъ.

— Ага, ты думавъ, що я вже такый Турокъ, що не маю въ соби души хрыстыянської? Ей вы, жебракы, жебракы! Все думаютъ, що тилькы сами добри й чесни й мылосердни—для того, що все бъ зъ дорогои души дали, тилькы що ничего не мають!

Тымъ часомъ Зелепуга кывнувъ швагровій, видпровадывъ їи на бикъ и всунувъ їй „тымъ часомъ“ п'ять римськихъ, кажучы, що колы буде чого потребувати, то нехай просто до нього обертається. Бидна жинка выдывлася на нього зачудоваными очыма, навить подякуваты забула. А Зелепуга вже натысь шапку на голову й хотивъ поспишыты до-дому.

— Чекай-но, швагерку, чекай!—крыкнувъ на нього зъ хаты Недовареный.

— А чого вамъ треба?—сказавъ Зелепуга, неохоче зблыжаючысь до дверей.

— Ну, а що, ты ще не покынувъ свого заплывомизького намиру—копаты ямы на своимъ грунти?

— Ни, не покынувъ.

— А колы починаешъ?

— Завтра.

— Що? Завтра? Ну, а кого жъ ты до спилкы прынадывъ?

— Никого не прынадывъ и никого не потребую прынаджуваты. Самъ соби буду радыты, и то найлипше. Знаете, якъ той казавъ: самъ ся пасу, самъ ся й выганяю. Добраничъ вамъ!

И Зелепуга поквапно пишовъ, лышаючы Недовареного въ велькымъ зачудованню. Якъ то? Мала жъ бы се буты правда? Мавъ бы той бѣзумъ Зелепуга на правду розпочаты самъ роботу, та за яки гроши? Недовареный довго надъ тымъ думавъ, а дали ришывъ на другый день особысто видвидаты Зелепугу й поговорыты зъ нымъ „на розумъ“.

Го, го, яку баталію заставъ на другый день Недовареный на грунти Зелепугы! Цила купа жыдивъ и жыдыкивъ, хлопивъ, робитныкивъ и всякихъ волоцюгъ, крыкъ, гармыдеръ, свары й жарты. Що за прыслив'я? Е, то Яць зачавъ копаты ямы на своимъ грунти. Першый хлопъ взявся до такого дила, котре доси жыды вважалы за свою выключну привелею. То й не диво, що скоро Яць прывивъ купу робитныкивъ и вызначывъ чотыри мисця пидъ чотыри ямы, збиглася цила юрба жыдивъ и хлопивъ зъ усього сусидства. Першый прылетивъ Мендель, та побачывшы, до чого йде, ажъ посынивъ одъ злосты.

— Що, вы тутъ хочете копаты?—запытавъ Яця напивъ ласкавымъ, на-пивъ гризнымъ тономъ.

— А вже-жъ хочу,—сказавъ Яць.

— А хто вамъ дозволивъ?

— Самъ соби на своимъ грунти дозволяю.

— Але я вамъ забороняю, я!—крыкнувъ Мендель, не здужаючы вже довше гамуватыся и майже не тямлючы, що говориты.

— Ану спробуй!—видказавъ Яць.

Мендель прыскочывъ до нього й хотивъ вырваты йому зъ рукъ рыскаль, але Яць пхнувъ його въ груды такъ сыльно, що Мендель якъ довгый перевернувся горилыць на землю. Голоснымъ смихомъ прывиталы вси прысутни той забавный початокъ исторіи, але Мендель, не встаючы зъ земли, почавъ крычаты що сылы, немовъ бы його ризалы. Купы жыдивъ збиглыся на той крыкъ, и хто знае, чы не перепало бѣ Яцеви заразы пры початку работы на горихы, колы бѣ хлопы за нього не вступылыся. Та проте крыкъ и галась ишовъ довше, якъ годуны. Мендель побигъ на скаргу до уряду громадського, але очевыдно ничого тамъ не скорыставъ, бо швыдко назадъ прылетивъ. Мижъ жыдамы почалыся бурлывы нарады, але Яць не звертавъ на ныхъ ніякой вже увагы и взявся до своеи работы. Недовареный поглядавъ зъ боку на ту веремію; жыдивська злысть и завзятысть ничого доброго не вищувала.

— Е, то небезпечный интересъ!—сказавъ винъ, махнувши рукою, й навить не прывитавшыся зъ Яцемъ, ишовъ назадъ до-дому.

Нове жыття почалося видъ того дня въ хати Зелепугы. Робитныкы, що копалы ямы, жылы зъ нымъ разомъ; швагрова имъ йисты варыла; сусиды забигалы часамы то горилкы выпыты, то такъ соби побалакаты та на роботу подывытыся. Деяки нараджувалыся, щобъ

и соби взятися до такой работы, та тилькы чекалы, якъ то вона Яцеви поведеться.

А Яць, ходячы й сплячы, про одно тилькы й думавъ—докопатыся земныхъ скарбивъ. Обгородывъ свій грунтъ высокымъ плотомъ, навить тры здорови псы прыпынавъ на ничъ коло ямъ, щобъ пыльнували видъ жыдивськихъ пакостей. Швидко чотырьохъ робитныкивъ було за мало, копаючи разомъ чотыри ямы. Де хто радывъ Яцеви покынуты тымъ часомъ тры ямы, а копаты тилькы одну, а колы въ тій добуде кыпячку, то можна буде й до дальшыхъ узятися. Але Яць навить слухаты про таке не хотивъ. Загаломъ въ души його останними днями видбувався якыйсь переломъ. Здавалося, що вся решта його енергii, сыль духовыхъ и фантазii скупылася на одній думци—выдобуты нафту на своимъ грунти. Що буде потому—се вже його не обходило. По-за тымъ стовпомъ гранычнымъ маячили въ його уяви якись рожеви поля, якись лугы пахучи видъ квитокъ, ничымъ не закаламучене щастя й безупынна втиха. Колы бъ тилькы кыпячки докопатыся!

День и ничъ думавъ тилькы про копання, переживавъ хвыли невысказаной тривоги. Ану жъ не на добрыхъ мисцяхъ копае? Прикладавъ ухо до земли, чы не почуе чого, обдумувавъ усяки способы обережности. Не разъ схапывався середъ ночи и зъ грубымъ костуромъ въ рукахъ обходывъ свои ямы. Показалось, що обережність була не даремна: килька разивъ жыды пидсылалы своихъ робитныкивъ, щобъ ныщылы цямырня, засыпалы ямы, переризувалы лынвы. Але дякуваты чуйнымъ псамъ и не менше чуйному Яцеви, ни-

колы имъ се не удавалося. Якъ любляча маты сердцемъ здалека чуе плачь своєї дытыны, такъ Яць сердцемъ прочувавъ, колы його ямамъ грозыла небезпека, зривався й робитныкивъ зъ собою клыкавъ. Жыды зъ лютосты строилы йому одной ночи всихъ трьохъ псивъ, але на свое лыхо. На другу ничъ Яць зъ робитныкамы засивъ за плотомъ и зловывъ двоухъ жыдивъ, що плюндрувалы коло ямъ. Затяглы ихъ до хаты, пообывалы головы мишкамы и „кризь мокре полотно“ такъ выбылы палыцямы, що жыды духъ-тило заклаы не ступаты й ногою бильше на його грунтъ. Навить пожалуватыся бидолахы на другый день не могли, бо писля той „холодной лазни“ ниякисинького знаку не лышылося. Але слова додержалы: Яць мавъ на дали супокій.

Ямы малы вже по десять сажнивъ, а нафты ще й слиду не було. Тоди тилькы похопывся Яць, що зъ його грошей дуже мало що лышылося. Страшна тривога проняла його. Не спавъ цилу ничъ, увесь день ходывъ, якъ божевильный. Не мигъ навить уявыты соби той думкы, що колысь настане хвыля, колы прыдеться покынуты копання. Покынуты копання—тажъ се для нього значыло те саме, що покынуты жыття! А тымъ часомъ дрибна решта зъ одержаныхъ видъ Юдкы грошей выразно говорила йому, що хвыля та вже дуже близька и що конче треба даваты якусь раду. Тожъ рано, скоро свить, позаводывшы робитныкивъ на роботу, побигъ Яць до швагра Недовареного. Заставъ його ще въ постели—пора була вже вильна видъ польовой работы, хочъ гарна ще, тепла й погидлыва.

— Пане швагре,—почавъ Яць, не чекаючи на ніяке привитання, — прыйшовъ я до васъ зъ пыльною справою.

— За якою?—спытавъ Недовареный, не встаючи зъ постели.

— Тямыте, вы колысь заикавылыся булы моими ямами, пыталы, кого до спилкы прыймаю? Дурень я бувъ тоди—думавъ, що мени моихъ грошей выстар-
чить...

— А теперъ ты змудривъ, закопавшы свои гроши, и ще й мене хочешъ втягнуты въ свій дурный интересъ!—крыкнувъ зъ гнивомъ Недовареный.—Иды ты мени зъ хаты, замороко якась! Иды, бо кажу тебе псамы нацькуваты! Йды до свого Юдки, якого ты за трыста рынськихъ багачемъ зробывъ, а не до мене!

— Багачемъ? Якимъ багачемъ?—пробовкнувъ Яць.

— Хиба не знаешъ, що Юдка на твоимъ грунти на Волянци вже чотыри джерела кыпячки выдобувъ, цилый тыждень черпае й черпае, по сто бочокъ на день, и ще кинця нема? Бачышь, який твій розумъ? Иды жъ до нього, просы його, може прыстане зъ тобою до спилкы, а мени дай святой супокій!

И Недовареный, въ котрого грудяхъ ажъ клетивъ гнивъ, обернувся на другой бикъ, плечыма до остовпилого Зелепугы. Той посыдивъ ще хвилью мовчки, а потимъ выйшовъ непевною ходою.

— Боже мылый, що се таке діється на свити? Чы справди доля прокляла чоловика хрыстыянського, а тилькы жыдамъ усмихається? Ну, хто жъ мигъ подуматы, що скарбъ чекавъ на нього не тутъ, а на Во-

лянци? И що теперъ робыты?—Гарячи сльозы тыслыся Яцеви до очей. Самъ не знаючы, по що й за чымъ, пишовъ на Волянку—оглянуты той нещасный грунтъ, що такый важкый ударъ завдавъ його мрїямъ и сыли його воли.

На Юдковимъ грунти справди работа кыпила. Двадцять робитныкывъ працювало коло ямъ, черпалы кыпячку, зывалы въ бочки, накладалы на возы або уставлялы въ велькїй, на-швыдку збудованїй шопи. Тутъ же й бондари зъ дощокъ зывалы бочки, ковали обтягалы ихъ обручамы, тесли докинчувалы будовання шопы—однымъ словомъ, на недавнимъ пустари клекотила правдыва фабрыка. А посередь усього того клекоту, якъ муха въ окропи зывався Юдка, зрадий, щаслывый, выпростуваный и порядно зодягнутый, нибы переродженый. Двадцять другихъ робитныкывъ копало нови ямы.

— Дай Боже щаслыво!—сумовыто сказавъ Яць, входячы мижъ той робучый, гоминкый и рухлывый людъ.

— Дай Боже!—видказавъ Юдка.—А, панъ Зелепуга!—скрыкнувъ обернувшись и зуздрившы Яця.—Якъ ся маеете, пане Зелепуго?

— Кепсько ся маю, Юдко!—видказавъ Яць.—Отъ тоби Богъ щастя пославъ, а я твои гроши закопавъ и ничего не маю.

— Глыбоко вже?—спытавъ Юдка.

— Маю чотыри ямы по дванадцять сяжнивъ.

— У мене Богъ давъ на шостимъ сяжни—сказавъ Юдка,—але то Божа воля. Треба вамъ копаты дали, то и у васъ буде, певно буде.

— И я такъ миркую, що буде. Що жъ колы не маю за що копаты дали.

— Не маєте за що? То кепсько!

Юдка задумався. Яць тымъ часомъ завистнымъ окомъ роззырався по тимъ поли, що недавно було його, котре не разъ въ гниві проклинавъ за неродючисть. „Отъ же мои прокльоны на мене самого спалы!—думавъ бидолаха и зновъ заплакавъ.—Ныни все те могло бути мое! Та Богъ, выдно, не хотивъ. Поле выдало свои скарбы, але не мени!“

— Ну, не сумуйте Яцю,—сказавъ по хвыли Юдка.—Може то Богъ дастъ, що ще все буде добре. Знаете, що я вамъ скажу?

— Ну, що таке?

Юдка одвивъ Яця на бикъ за шопу и сказавъ:

— Купывъ я видъ васъ той грунтъ—Бигъ заплатыть вамъ за нього! Купывъ я його дешево, по 80 римськихъ за моргъ. Знаете, якъ довголитній лыбакъ мигъ я найлипше знаты, де швыдко кыпячки докопатыся. И я не ошукався. Мигъ бы я бувъ вамъ видразу даты по сто римськихъ за моргъ, якъ вы жадалы, але все-таки торгувався. Ну, що, чоловікъ чоловікомъ, а до того я ще й боявся, що ану жъ грошей на копання не выстане. Теперь друга ричъ. Грихъ бы мавъ, якъ бы вамъ въ вашій биди не допомигъ. Ось вамъ ще 80 римськихъ до тамтыхъ грошей. Якъ вы самы цинылы, такъ вамъ даю, щобъ вамъ на мене завкрыдно не було.

Та доброта Юдчына до глыбыны зрушыла Яця. Хочь и якъ не любывъ „жыдивського насиння,“ то

все-таки въ порыви влячноты поцилувавъ руку, котрою Юдка подавъ йому пачку банкнотивъ.

— Нехай вамъ Богъ стократно виддасть, Юдко!—сказавъ хлопъ.—Я вамъ тои доброты до смерти не забуду.

— Тильки знаєте, що я вамъ пораджу, Яцю,—сказавъ Юдка.—Не розкыдайте вы тыхъ грошей на чотыри ямы. Тымъ часомъ забудьте тры, и копайте тилькы одну, то такъ швидше до норы дійдете.

На тимъ и розстались. Юдка побигъ до своихъ ямъ, а Яць, повенъ новои надіи, полетивъ до-дому. Хочъ и якъ тяжко було йому ришытыся—забыты тры ямы, то все-таки тяжкый досвидъ зъ недостацею грошей и маленька сума, що винъ мавъ на дальшу роботу, наказувалы потиснытыся. Забывъ тры ямы, видправывъ бильшу частыну робитныкивъ, задержавшы тилькы двоухъ. Розрахувавъ соби одержани гроши на дни, и зъ серцемъ, що былося мовъ у пропасныци, обличувавъ, килькы днивъ ще треба буде робыты.

А робота йшла теперь звильна. Замисть м'якои глыны натрапылы на твердый лупанецъ, котрый треба було ломаты оскарбамы, бо рыскали не брали. Въ ями въ такій глыбини почала буты задуха: треба було купыты млынокъ, що видразу пожерь значну частыну грошей. Помалу, сумно йшла робота, тилькы Яцева гарячка, де дали, все бильше змагалася. Адже жъ кожна хвыля, кожный ударъ оскарба мигъ прынести йому ратунокъ, мигъ побыты вхидъ до пожаданого скарбу. Раз-у-разъ хотивъ самъ буты въ ями; майже сылоу треба було його вытягаты зъ неи, щобъ ишовъ йисты або спаты. Й спаты не мигъ. Що noci чувъ кризь

сонъ властывый шыпитъ и булькитъ, и зъ божевильно-радиснымъ окрыкомъ: „е! е!“—зрывавався зъ постели й бигъ до ямы, а не можучы въ питъми ничего доглянуты, прыкладавъ ухо до деревляной, на колодку замкнуеной заткальницы, чы не почуе шыпоту й булькоту пидземныхъ духивъ. Але духы мовчалы, якъ заклати, не появлялыся, не дбаючы на молитвы, прокльоны й слъозы Яця, котрого зъ кожнымъ днемъ дужче мучыла й пожырала пропасныця.

— Боже мій!—крыкнула разъ швагрова, побачывшы його, колы вылазывъ зъ ямы,—швагре Яцю! Якъ же жъ то вы выглядаете! Лыця на васъ нема!

— Якъ то нема?—коротко, не вдумуючысь запытавъ Яць.

— Блиди вы, худи, пожовкли, тилькы васъ въ дошки класты. Чы не йисте ничего?

— Ни, йимъ.

— Ну, то мусыте буты хори.

— Богъ зъ вамы, кумо, я здоровъ.

— Ну, то може вамъ хто дання давъ, шо такъ страшно марніете. Або може, не дай Господы, переполохъ?

— Е, байкы! Не бійтеся, поправлюся швыдко, скоро тилькы кыпячку добудемо.

И поспишнымъ, хыткымъ крокомъ, мовъ зачемерыченый, Яць пишовъ зъ робитныкамы на обидъ. Швагрова варыла имъ йисты у себе й ридко прыносила обидъ сама; частише прысылала найстаршу, чотырнадцятылитню доньку зъ кобелею, въ котру понаставлявано було горшкывъ. Тожъ не дыво, шо не бачывшы Яця кильканадцять день, майже й пизнаты його не могла й зов-

симъ справедливо почала догадуватися, що винъ мусивъ занедужаты. Але Яць не чувъ ничего. Циле його жыття, вси думкы й чуття скупылыся на одній точци, а нею була яма, та уперта, глыбока пропасть, що не зважаючи на двадцятисяжневу глыбину, не хотила выдаты ани краплыны зъ уккрытыхъ въ їи середыни скарбывъ.

Для Яця стала вона якоюсь свидомою, чутливою й розумною истотою. Въ хвыляхъ розпуки пускався зъ нею въ прыстрастни розмовы, закыдавъ їй, що лашчыться до жыдивъ, а до правого господаря навпроты ставыться, благовъ їи про мылосердя та просту справедлывисть, щобъ повернула йому бодай ти кошты, що на неи выложывъ. Але яма мовчала уперто...

Мынувъ ще тыждень. Яма завглыбшкы була вже двадцять и два сяжни, а въ кешени у Зелепугы осталося всього-на-всього двадцять и два крейцари. А яма ани муръ-муръ. Яць ходывъ, якъ божевильный. Мало що до нигъ не падавъ робитныкамъ, щобъ лышылысь дали й робылы зъ нымъ на-боргъ. Робитныкы, невдоволены скупымы въ останнихъ дняхъ харчамы й нерадо выдаваною платою, заклялы йому въ батька-матиръ и пишылы. Яць лышывся самъ, якъ на льоду.

Невже й останни його надїи такъ и прыснуть, якъ булька на води? Побигъ до Недовареного—той нацькувавъ його собакамы. Побигъ до Юдкы—Юдкы не було въ Борыслави: пойихавъ робыты контрактъ зъ якоюсь дестилярнею на достарчування кыпячки, и роботу на той часъ стрымавъ, ямы позамыкавъ и сторожу прыставывъ. Мовъ травленийъ звиръ побигъ Яць

зъ Волянки до своєї хаты, але передъ самымъ перелазомъ зупынився, не знаючы, що дали початы.

За плотомъ стоявъ Мендель и, злистно всмихаючысь, pozyравъ на нього.

— Ны, пане Яцентый, якъ ся маєте?—сказавъ жыдъ. Яць закусывъ зубы, побачывшы Мендля.

— А що жъ?—видказавъ зъ глухою впертистю,—хвалыты Бога ничего мени не хыбуе.

— Ге, ге, ге, ге!—сухо засміявся жыдъ.—Ничого вамъ не хыбуе! Ны, ны, хвалыты Бога! А що, не продасте мени своихъ закопивъ!

— Ни, ще теперъ не продамъ.

— А колы жъ продасте?

— Якъ часъ надійде.

— А колы жъ часъ надійде?

— То вже будемо бачыты.

И Яць хотивъ уже йты до хаты.

— Слушайте, пане Яцентый,—сказавъ Мендель,—безъ жарту вамъ говорю. На що вамъ биды, клопоту й выдаткивъ? Бачыте тамтой грунтъ продады вы Юдци. Ныни Юдка багачъ, а вы грошакы въ ямы закопалы й не маєте ничего. Дайте вы spokій тій роботы, то не хлопська работа. Я вамъ дамъ за кожый закипъ по сто рымськихъ, и на що вамъ клопоту на здорову голову? Буде на ваши стари лита!

Вся кровь ударыла Яцеви до головы. Ти слова гирше його кололы, ниждъ найидкиши дотынкы—може тому, що въ глыбни души чувъ, що якъ на простый хлопський розумъ, то Мендель зовсимъ правду каже.

— Иды ты видь мене, жыде, до чорта! крыкнувъ роздроченымъ голосомъ.—Иды, колы не хочешъ, щобъ тоби каменемъ межы очи зайихавъ!

— Ны, шо то? Каменемъ межы очи? А то за шо? Ты дурне гой смердяче! Думаешъ, шо тебе боюся и шо твои закопы бильше варты? Чекай, ще самъ до мене прыйдешъ и будешъ просыты, щобъ ти дыры купывъ!

— Не дочекаешъ того, парху! — крыкнувъ Яць.— Швыдше самъ въ ныхъ смерть свою найду!

И натыснувши шапку на чоло, весь тремтячы зъ якогось невысказаного зворушення, побигъ Яць до швагровои, шо йому йисты варыла.

Швагорова теперь уже на-правду перелякалася, побачывшы його.

— Всякое дыханіе да хвалыть Господа!—крыкнула.— Куме швагре, а вамъ шо таке? Чы женеться хто за мамы, чы може нещастя яке?

Яць навить не звертавъ увагы на їи окрыкъ. Въ безсыллю сивъ на лави, навить шапки не знявши, и сказавъ швыдко, майже однимъ духомъ:

— Кумо швагорова, на васъ одна моя надія. Выйшылы мени гроши, покынули мене робитныкы, а яму копаты треба. Мушу кыпячкы докопатыся. Згыну швыдше, а тои ричи не покыну. Поможить мени, кумо! Я жъ се не для себе. Якъ шо буде, то буде й вамъ, и дитямъ вашимъ. Ходить самы, маете дивчыну вже въ сыли, у-двохъ станете до корбы, меншый хлопецъ може млынкуваты, а я полизу въ яму, буду копаты, докы сылы стане. Чую, шо вже не довго. Килька разивъ дзюбнуты. Кто знае, може лышь разъ въ шаслыве мисце вдарыты... Не видмовте мени, кумочко!

Швагрова стала зачудована. Не такъ їи здывувало проханья Зелепугы, якъ його голосъ—якыйсь дивно-дивно звучный, мягкый и тремтячый. Вагувалася хвилью, бо кримъ двоихъ старшихъ мала ще трое меншихъ дитей, що вымагалы повсякчасного догляду.

Яць вгадавъ, чого вона вагується.

— И про тыхъ меншихъ не турбуйтеся!—сказавъ.— Заберить ихъ до моеи хаты, тамъ вамъ буде близько до нихъ. А втимъ спустыте мене до ямы и все будете маты зъ пивъ годыны вильной, поky я тамъ що накопаю. А диты будутъ за той часъ млынкомъ крутыты.

А колы швагрова ще вагувалася, Яць наразъ заллявся сльозамы й кынувся їй до нигъ.

— Кумо швагрова!—благавъ, стыскаючы їи колина,— Богомъ васъ заклынаю, не видмовляйте мени сього проханья! Не видмовляйте, бо здурію! Чую добре, що видъ самой думкы, щобъ покынуты сю роботу, якыйсь недобрыи духъ до мене прыступае й я готовъ наробыты нещастя, велького нещастя!

— Бигъ зъ вамы, швагре!—скрыкнула перелякана Яцевымъ плачемъ жинка, пиднимаючы швагра зъ земли.— Богъ зъ вамы! Що вы за страшни ричи говорыте, нехай Богъ заступыть та видверне! Заспокойтеся, все ще добре буде. Вси пидемо, будемо копаты, будемо Богу молытыся, може Бигъ змылується надъ нашою неделю й пошле намъ свій даръ велькый. Тилькы не плачте!

— Бигъ заплатыть вамъ! Бигъ заплатыть!—шепотивъ Яць, хлыпаючы, якъ мала дытына.— Я спокойный, о, зовсімъ спокойный... Лышь сылы якось не маю. Сонъ мене клоныть.

— Заснить, заснить, то вамъ лишше буде. А то, Боже мій, виглядаєте, якъ зъ хреста зняти.

И завела Яця на постиль—околоть соломы покритый грубою веретою. Безсильно, мовъ п'яный, упавъ Яць на постиль и заразъ заснувъ глибокымъ сномъ. Швагрова навить подумала зразу, чы винъ не п'яный, але наблизывшыся до його лыця, зовсимъ не почула горилчаного духу.

— Бидолаха!—зитхнула,—такъ до нього та проклята кыпячка приступыла, що вже дали й дыхаты не зможе. Боже мылосердный, заступы його видъ якого нещастя! Краще мого поганына наверны де на зламаны голову, нижь отсю добру душу!

Сонъ Яцивъ бувъ довгий, але не спокійный. Килька разивъ, вночи схапувався, надслухувавъ, кричавъ кризь сонъ: „е! е!“—и зновъ безсильно падавъ на постиль и засыплавъ.

Та все-таки на другой день уставъ трохи покрипленный и зъ новою енергією допомагавъ швагровій пакуваты й переносыты нужденни останкы пожытку й харчивъ до своеи хаты. Щось тягло його до ямы. Спишывъ пидбигцемъ, покы не наблизылыся до його обійстя, а тамъ и зовсимъ усе покынувъ середъ дороги й побигъ заглянуты до ямы, чы за ничъ не наплыло кыпячки. По довгий хвыли вернувсь сумный.

— Пусто, нема ничего! Але знаю, що швидко, швидко буде. Мусыть буты! Хиба бь... хиба бы Бога надъ нами не було!

— Бійтеся Бога, швагре, що се вы говорыте!—крыкнула швагрова.—Ажь слухаты лячно!...

— Самъ вже не знаю, що говорю!—сказавъ Яць, по-

хыляючы голову.—Але ходимъ, ходимъ до работы! Треба поспішаты. Чую, що щось жене мене, триво- жыть, такъ наче бь смерть моя була вже близько, а я передь смертю ще щось мавъ дуже вельке зробыты.

Швагрова нічого вже не сказала, тильки пере- хрестылася на ти слова. Бачыла выразно, що Яцеви почало баламутытыся въ голови, але що жь могла по- радыты? Тильки йдучы стыха шепотила молитву. Ра- зомъ зь найстаршою дочкою стала до корбы и пома- леньку, обережно спустыла Яця до ямы, хочь той зь глыбыны раз-у-разь крычавъ: „борше! борше!“ Тымъ часомъ хлопець, добуваючы всихъ сыль, млынкувавъ до ямы свижого повітря.

Колы Яць опынввся на дни, швагрова пішла до хаты, лышаючы дитей пры ями. Яць выгадавъ спо- сибь—обходытыся зовсимъ безь їи допомоги, щобъ выдобуваты кыбель зь накопаною глыною. Самъ знызу на осибній лыновци вытягавъ кыбель до горы, а диты лышь высыплють зь нього глыну и зновъ спустятъ у-нызъ. Пovyгадувавъ рижни способы для остороги, щобъ котре зь дитей не впало до ямы. Маты могла быты за ныхъ зовсимъ спокійна.

Зразу робота йшла. Яць працювавъ зь надлюд- ською натурою. Вальвъ оскарбомъ въ лупанець, немовъ се бувъ його найтяжчий ворогъ. Кыбель за кыблемъ вытягавъ у-гору, навить за свиже повітря не дуже дбавъ, бо въ ями заморокы не було ніякои, тай диты млынкувалы досыть добре. А якъ бы почала показува- тыся кыпячка, то Яць обдумавъ такъ: не чекаты, поky диты прыкльчуть матирь и вытягнуть його въ кыбли, але драпатыся вгору по цямрынню хочь на килька

сяжнивъ, а тамъ уже зачекаты на кыбель, бо боявся, щобъ, нагло выбухнувши, кыпячка його не залляла або заморокою не задушыла.

Але кыпячки не було й слиду. По килькохъ годинахъ тяжкои праці Яць ослабъ, почувъ острый биль въ крыжахъ, въ рукахъ и ногахъ, почувъ недостачу повітря, якыйсь стукить въ вискахъ, заворотъ головы.

— Що, може то вже заморока кыпячку вищує?—подумавъ зрадившы й тречи шарпнувъ за шнурокъ видъ дзвинка. Бувъ то знакъ, щобъ диты клыкалы маму й тяглы його вгору.

— Ну, що? е? буде?—пытала швагрова, колы Яць, стоячы въ кыбли и прыпятый за поясъ до лынвы, вырнувъ зъ темныхъ челюстей ямы.

— Хвала Богу, здається, що буде,—видказавъ Яць, важко дышучы й ледви здужаючы выйти зъ кыбля.

Видвязалы його, завелы до хаты, нагодувалы й зновъ положиылы спаты. Але надія показалася передчасною. Заморока була, але кыпячка не показалася. Тривога й горячковый поспихъ у Яця ще змогыся. Видпочывшы трохи, почавъ налягаты, щобъ зновъ спущено його до ямы, але швагрова ни за що въ свити не хотила сього зробыты.

— Самы себе замордуєте, швагре!—говорила.—Видпочнить липше, прыйдить до сылы. Яма не втече.

— Ни, ни, треба кинчаты швыдше!—товкъ свое одне Яць.—Що вамъ зъ того прыйде, що будете мене мучыты? Адже жъ я й такъ не всыжу ани влежу на мисци. То вже липше спустить мене до ямы!

Ледви здужала швагрова допросытыся, щобъ зачекавъ до полудня.

Такъ мынуло два дни—краще тяжкой муки, ніжъ работы. Яць за ти дни постарився на якихъ десять литъ, згорбывся, посывивъ, лыце й чоло покрылыся зморшкамы. Тилькы сыви очи палахкотили живымъ огнемъ, а енергія його не то що не слабла, але зъ кожнымъ днемъ все бильше змагалася. Сонъ майже зовсимъ його покынувъ: хиба вдень, утомлений тяжкою працею, задримае на хвылю. Ночи булы для нього ще гиршою мукою, ніжъ дни.

Ажъ наразъ третій день прынисъ йому нещастя, якого меншь усього мигъ сподиватыся. Въ саме полудне, колы Яць тилькы що зъ дитьмы пообидавъ, а швагрова розстелювала на земли солому, щобъ мигъ на ній на хвылю заснuty, видчынылыся двери й до хаты, якъ гримъ зъ ясного неба, влетивъ швагеръ-п'яныця.

— Га, такы знайшовъ свою жиночку!—крыкнувъ, и не кажучы ничего бильше, вдарывъ остовпилу жинку п'ястукомъ въ лице такъ сыльно, що облыта кров'ю повалылася вона на землю.

Цилои пивъ годыны лютувала буря въ Яцевій хати. Чуты було стукъ ударивъ, крыкъ и плачь дитей, зойкъ жинкы, ломить розбываной и друхотаной посуды и гвалть Яця. Перепало й Яцеви на його пайку, хочъ треба сказаты, що й винъ смило ставъ до бійкы и завдавъ швагрови килька стусанивъ такихъ влучныхъ, що дуже значно охолодывъ його войовныче завзяття.

Пивъ годыны тяглася баталія, а потимъ розпоча-

лася сумна ретырада: швагрова зъ дитьмы и зъ усимъ своимъ недавно принесенымъ статкомъ попрошалася зъ гостынными порогами Яцевой хаты. Чоловикъ їи, проклинаючи та выкрыкуючы, плентався позаду того плачущого, побытого та покривавленого походу. Яць лышывся самъ у хати, безъ сыль, безъ засобу, безъ надїи. Що се таке було? Видкы надлетила та буря? Чы то бувъ сонъ страшенный, чы дїйсна правда? Не знавъ. Чувъ тилькы, що въ голови йому шумило й очи меркли, чувъ глухый, упертый биль въ цилимъ тили; свідомість засыпляла... Самъ не тямывъ винъ, колы й якъ замкнувъ хату й заснувъ на соломи, розстеленій насередъ хаты.

Прокинувся вже надъ ранкомъ. Розвыднювалося. Сирымы плямамы выризувалыся тисни виконця зъ моруку, що залягавъ хату. Яць видразу схопывся на ривни ноги, вставъ и почавъ збираты до купы розсыпани думкы, щобъ прыгадаты соби, що зъ нымъ дїється й що йому дїяты.

Перша думка його була: треба питы поглянуты, може що є въ ями. Уже кынувся до жердки, щобъ зъ неи зняты кожухъ, колы втимъ наглый розблыскъ пам'яты видразу выявывъ йому його теперишне становыще.

— Боже мій! Адже жъ я теперъ самъ, самисинькый, якъ былынка въ поли! Що жъ мени теперъ робытонькы?

Въ нимимъ переляку стоявъ бидолаха довгу хвилью, заломавшы руки. Бачылося йому, що летыть кудысь въ бездонну западню й даремно махає рукамы, щобъ найты яку опору. Але джерело його надїи й енергїи ще не було до решты вычерпане. Въ його недужий

уяви почалы снуватися рижни фантастычни шаслыви випадкы, колы доля нагло поправляла все; на основи хыткого словечка—„а може“ живо здвигалыся блыскучи будивли будущыны. Затоплений въ тыхъ мріяхъ, несвидомо надыгъ кожуха, взявъ лампу и на пробу шнуръ зъ каменемъ на кинци й пишовъ до ямъ. Та що то казаты—пишовъ? Побигъ, полетивъ, пидгонюваний якоюсь всеволодною сылою. Видчынувъ заткальницю, заглянувъ до ямы—темно. Спустывъ шнурокъ зъ каменемъ—по добрій хвыли каминь упавъ на вохке, лупанцеве дно зъ легкымъ стукотомъ. Вытягнувъ його зновъ на верхъ—сухисинькый, ани слиду кыпячки. Яць и руки опустывъ.

Ажъ теперь почувъ усю велычъ своєї самоты, свого безсылля. На що здались його порывы, його труды й муки? По що закопавъ винъ усе, що мавъ, у тыхъ проклятыхъ ямахъ? Завыдлыва доля очевыдно пиднимае його на смихъ, збагачуе Юдку майже безъ труду, а його здавлюе, мовъ червака. И що за прычына такой страшнои неправды?... Яць чувъ, що щось страшне клубыться въ його грудяхъ, пидступае пидъ горло, запирае духъ. Хвылю стоявъ нимый, на-пивъ нежывый, посынилий, нибы боровся зъ невыдымымъ ворогомъ, а въ кинци якъ стоявъ, такъ и впавъ на землю, грызъ їи зубы, бывъ пястукамы и крычавъ скаженнымъ голосомъ:

— На, на, отъ тоби, проклята! Ось тоби, зраднице! Жыдивська прыподобнице!

Втомывся и хвылю лежавъ, мовъ закостенилий, а дали, пиднимаючысь и пидводячы лыце до захмареного, сирого неба, крыкнувъ що сылы:

— Боже, Боже, що я тоби выненъ? За що ты мене

такъ тяжко караешъ? Негидныкамъ, п'явкамъ людсь-
кымъ добро посылаешъ, а мене водышъ, якъ кишку
за стебломъ, ажъ покъ не довивъ ось до якого кин-
ця! Боже, невже ты все те бачышъ? Невже се твоя
свята воля?...

Занимивъ, важко дышучы, немовъ у-разъ изъ сею
промовою тяжкый каминь скотывся зъ його грудей.
Але не успокоився, тилькы на хвылю нервы його оту-
пили зъ надмирного болю.

— И що жъ мени теперъ нещасному робыты? що
початы? — лементувавъ у голосъ, сившы на земли и
вхопившысь обиручъ за голову. — Чы кнутыся стрим-
головъ до тои заклятои ямы и кинець своему жыттю
зробыты? И справди ничого иншого вже мени й не лы-
шається. Ой, земле, матинко моя, прыймы мене до себе,
нехай тутъ довше не мучуся!

И облываючыся слизьмы, зъ розпростертымы ру-
камы кинувся лицемъ до земли й замеръ такъ, не то
въ нимій молитви, не то въ остовпинню. Тилькы хлы-
панья потрясало його тиломъ и свидчыло про те, що
то не трупъ, а живой чоловікъ лежавъ на земли.

Наразъ зирвався, немовъ гадюка його вкусыла.
Що се таке? Чы то сонъ? Чы привидъ його уявы?
Але ни, уява його була пидризана, зломана й безсыла.
Ни, то щось далеко сыльнише видъ простого привиду.
Яць тремтивъ увесь въ несказаній тривози. Довгу хвы-
лю стоявъ, протыраючы очи, не знаючы, на яку сту-
пыты. Дали вхопивъ пробный шнуръ и зновъ кинувъ
до ямы каминь прив'язаный на його кинци. И зновъ
каминь упавъ на дно зъ сухымъ стукотомъ. Вытягнувъ
його, ще не вирячы самъ соби — каминь сухисинькый.

Значить, и сымъ разомъ винъ ошукався, значить те булькотання, що винъ чувъ такъ выразно, колы лежавъ, лицемъ прыпавшы до земли, було лудою, було останньою дывовыжною наругою доли надъ його нещастямъ! Будь же проклята, доле! Прощай ты, свите невдячний, ты жыття остогыdle!

Яць поступывъ килька крокивъ назадъ, щобъ ризигнатися й скочыты до ямы. Але що жъ то, що ледви видступывъ одъ ямы, почувъ зновъ те саме тыхе булькотання. Натужывъ слухы, якъ мигъ—такъ и е! Булькотання не було вытворомъ його уявы. Поступывъ ще два кроки назадъ—ще выразише чуты. Въ тій самій хвыли въ нисъ його вдарылы густы нафтови сопухы.

Що се? Видкы се? Оглянувся довкола—Боже! адже винъ стоить близько своєї давньої, зъ верху забытой й дерномъ заложеной ямы. Однимъ посकोкомъ бувъ на самій ями. Въ першій хвыли цилый туманъ сопуху, що пиднимався з-пидъ дерну й выразне булькотання пидъ землею переконало його, що мету його бажанъ осягнено, скарбъ найдено—отутъ, де винъ його найменше сподивався...

Але Яць ще самъ соби не вирывъ. Тремтячы, задыхавшысь, майже не тямлючы, що робыть и що зъ нимъ діється, скинувъ зъ себе кожухъ, прыпавъ на колина й почавъ рукамы виддыраты дерня, выкыдаты глыну, видгрибаты груби брусy, що ными була яма забыта. Зъ горячковымъ поспихомъ, добуваючы всихъ своихъ сыль, видвалывъ одынъ брусъ. Сонце, що вже трохы пиднялось було надъ краечокъ земли, скоса заглянуло до ямы; його проминня, мовъ видъ гладкого

металевого зеркала, видбылося видъ поверху густого, чорного плыну, що наповнивъ яму ажъ до самого краю.

Що Яць въ тій хвыли не збожеволивъ, що зъ радости не впавъ до ямы—се було правдыве чудо. Очевыдно самъ винъ почувавъ, що може зъ нымъ статися щось таке, бо облытый холоднымъ потомъ одкынувся назадъ одъ роззявленого гырла ямы, немовъ шукавъ безпечного мисця, заглянувши такъ з-блызка въ очи страшній загадци буття.

Але по хвыли остовпиння найшла на нього правдыва шальга. Кынувся до другои прысыпанои ямы, видкопавъ їи, видкрывъ—повна! До третьои—те саме! Значыть, не марни були ти сны, въ якихъ раз-у-разъ щось шептало йому: „е, е той скарбъ пожаданий!“ Тилькы його власна слепота була прычыною, що такъ багато мукъ мусивъ прыняты. А ти нарикання и прокльоны на долю—охъ, колы бъ вони теперь не здумалы спасти на його власну голову!

Але ни! Геть усяки чорни думы! Мету осягнено! Скарбъ здобуто! Циною здоровля, терпиль, поныжень и розчаровань, але здобуто... Що зъ нымъ теперь робыты? Про те Яць не дбавъ. Те само собою покажетсяя.

Майже не думаючы, що робыты—попереднимы безсоннымы ночамы винъ такъ часто обдумувавъ се дило—Яць побигъ до Менделя. Заставъ жыда, колы той саме торгувався зъ робитныкамы. Не витаючыся, не кажучы ани слова, прыскачывъ, схопывъ Менделя за плечи й поволикъ навпередъ себе.

— Ны, що то такого?—крычавъ Мендель.—Яцю чы вы сказылыся? Чого хочете видъ мене?

— Ходы, ходы!—охрыплымъ, задыханымъ голосомъ кричавъ Яць, не выпускаючи його зъ рукъ.

— Куды? за чымъ?—пытавъ Мендель.

— Ходы, ходы, самъ побачышъ!—кричавъ Яць и воликъ його дали.

Винъ спотыкався по глыняныхъ кипцяхъ та каминню, але що се йому значыло? Мендель зразу шарпався,—Яць не пускавъ. Дали жидъ догадався, що мусило лучытыся щось незвычайне,—й пишовъ радо. Яць ще швидче. Почалы обыдва майже навывпередкы бигты. До першой ямы—

— Ады!

Ще Мендель не стямывся, а вже Яць шарпнувъ його до другои ямы—

— Ады!

И зновъ дали, до третьои—

— Ады!

Мендель остовпивъ.

Яць обезсыленный сивъ на земли, важко дышучы, але не можучы й слова бильше промовыты. Добра хвыля пройшла въ мовчанци.

— Ны, и що жъ?—сказавъ вкинци Мендель, звертаючысь до Яця.

— Купы!—сказавъ коротко Яць.

— А сыла хочете?

— Мыліонъ!

— Спам'ятайтесь, Яцю! Що вы говорите?...Хто вамъ дастъ мыліонъ?

— Ты дасы!

— Але чы знаете вы, що то значыть мыліонъ? Скильки то грошей?

— Знаю, що багато... А якъ буду маты въ рукахъ, то й почыслыты зумію. А ты думавъ, що я тоби се задармо виддамъ?

— Я не хочу задармо. Але говорить людську цину!

— Мыліонъ.

Жыдъ засміявся на циле горло.

— Ны, що зъ нымъ говорыты! Вывчывся на пам'ять того одного слова тай товче!... Але жъ, Яцю, де я вамъ мыліона визьму?

— То твоє дило.

— И що вы зъ нымъ зробіте?

— То мое дило.

Жыдъ зновъ засміявся на циле горло. Наразъ зробывся поважnymъ. Щаслыва думка шыбнула йому до головы.

— Ны, знаєте що Яцю,—сказавъ, прыступаючы до нього блыжче.—Бачу, що вы не такой чоловикъ, щобъ зъ вами жартуваты. Нехай буде Божа воля, дамъ вамъ мыліонъ за ваши ямы.

— Я такъ и знавъ, що дасы,—спокойно сказавъ Яць.

— Але вже за вси чотыри.

— Розуміється.

— И за цилу решту ґрунту?

— А то хиба якъ?

— То йты по пысаря и свидкивъ?

— Йды.

Коло полудня хата Яця Зелепугы повна була на-роду. Мендель казавъ поуставляты передъ викнамы на-швыдку зъ дощокъ збыти столы й лавкы; на ныхъ по-засидало чымало хлопивъ и жыдивъ—то булы свидкы. И що-разу нови прыбувалы.

По цилимъ Борыслави шибнула висть, що Зелепуга выкопавъ тры ямы кыпячки и продае все Менделеву за мыліонъ. Жыды всмихалыся, хлопы зитхалы, хрестылыся хрестомъ святымъ, або миркувалы надъ тымъ, що почне старый, осамотниый и на-пивъ одуриый Яць зъ такымы страшенымы гришмы. А протѣ вси биглы до його хаты, знаючы, що тамъ частунокъ буде не абы-який.

Вси зибрани затыхлы. За столомъ сидять и вѣйтъ, и старшый братъ церковный, и панъ присяжный—се головни свидкы. Панъ пысаръ тилькы що скинчывъ пысаты контрактъ, посыпавъ пысьмо пыскомъ и голосно крѣче на знакъ, що хоче зачаты чытанья. Яць стоить насупроты пысаря, нимый, жовтый, якъ вискъ, зъ палаючымы очыма, и вдывляється въ його уста.

— Во имя Отца и Сына и святого Духа, аминь!— почынае ризкымъ голосомъ пысаръ, и вси пысутни хлопы хрестятыся побожно.—Яко я, нызше подпысанный господаръ Яць Зелепуга, пры пысутныхъ тутъ свидкахъ: пану вѣтову борыславському Якымову Дурыгрошеви и пану присяжнимъ Олекси Бовти и пану старшимъ брати Грыцеву Тумани зъ пысутнымъ тутъ Менделемъ Лямпенлихтомъ зробывъ угоду або контрактъ слидуючои основы, що продаю тому Мендлеву грунтъ мѣй власный витцивський, сумежный зъ грунтомъ, того жъ Мендлеву власнымъ, видъ заходу сонця, а выносячий два моргы, вразъ изъ находячымыся на тымъ грунты ямамы нафтовымы и зъ усимъ, що є въ нимъ и на нимъ, и виддаю той грунтъ тутъ же пры свидкахъ тому Мендлеву на вичну й неогранычену власность... А Мендель мае мени передъ виддачею грунту

пры тых самых свідках вручыты цину купна, выносячу мыліонь... валюты австрійскай.

— Чого, чого?—перебывъ чытанья Яць.

— Валюты австрійскай,—проказавъ у-друге панъ пьсарь.—То значыць—грошей австрійскыхъ, цисарскыхъ, розуміете?

— А, розумію! Ну, се певна ричъ, іншымы гришмы я не прыймаю. Ну, чытайце дали!

Дальша чытанына пішла швыдко. Контрактъ пидысалы—розуміеться, якъ Яць, такъ и вси свідкы,—тылькы знакамы хреста святаго. Тоди выступывъ Мендель и положывъ на столи цилый мишокъ грошей. Розвязавъ його й почавъ выыматы пачку за пачкою банкнотывъ. Кожна пачка зложена була зъ дрибныхъ банкнотывъ, переважно паперовыхъ шистакывъ або гульденивъ и навхрестъ перев'язана ниткою.

— Тутъ сто, тутъ сто, тутъ сто, тутъ сто!—пытлювавъ Мендель, и валывъ пачку за пачкою, ажъ уси духъ въ соби запыралы. Килька хвылынъ пройшло, покы выпакувывъ усе те, що було въ мишку.

— Ось вамъ вашъ мыліонъ, пане Яцю!—сказавъ, гордо поглядаючы на нього.

Яць стоявъ прыголомшый. Такои сылы грошей ше й не бачывъ, видколы живе, а теперъ усе те було його власне!

— Гмъ, а хто знае, чы то добре раховано?—сказавъ отямывшысь.—Треба бъ перерахуваты.

— Я прысягнуты можу, що добре раховано,—сказавъ Мендель.—Ны, але вы можете соби не вирьты—то ваша ричъ. Тилькы що мыліонъ перерахуваты не такъ легко, якъ вамъ здаеться. А щобъ вы на мене не на-

рикалы, що я васъ оцыганывъ, то я вамъ щось скажу. Зложимъ си гроши назадъ сюды до мишка, зав'яжимъ и запечатаймо ихъ пры свидкахъ, и нехай вамъ кого хочете зъ громады вызначуть, щобъ вамъ помигъ перерахуваты. А якъ вамъ одного рымського не стане, то я зобов'язуюся дати вамъ за одного десять.

— Добре, добре!—хоромъ закрычали свидки.—Отъ видно, що чесный жыдъ, не хоче вашои кривды, куме Яцю!

— Прыстаю на те,—сказавъ Яць.—Але мишокъ зъ гришмы мусыть лышытыся въ моихъ рукахъ.

— А, то розуміється само зъ себе!—жыво пидхопывъ Мендель.—Адже жъ гроши ваши!

И быстро запакувавъ уси пачкы банкнотивъ до мишка й запечатавъ його зъ двохъ бокивъ велькою громадською печаткою, котру вйть усе носывъ пры соби въ халяви видъ чобота.

— Ну, теперь та ричъ готова, куме Яцю. Теперь ваша черга—виддаты Мендлеви грунтъ и ямы.—Встали вси й пишлы. Виддавшы все Мендлеви, Яць почувся спокійнымъ. Почався почастунокъ и, дякуваты надзвычайній Мендлевій гостынности, протягнувъ ажъ до пизнього вечера. Тилькы панъ пысарь, виддавшы Мендлеви пиднысанный контрактъ и довго щось зъ нымъ перешептавшысь, пишовъ до-дому, не дожыдаючы трактamentу. Мавъ ще багато работы сьогодни, а въ самій ричи чувся трохы неспокійнымъ. Шо правда, зарибокъ мавъ ныни добрый. Кримъ звычайныхъ п'яты рынськихъ „видъ руки“ диставъ видъ Мендля цилыхъ сто рынськихъ та й то за наибильшу дрибныцю въ свити. Тилькы чортъ його знае, чы зъ тои дрибныци не

выросте яка велька ричь. Бо тутъ про клято-вельки сумы разходиться. Що правда, Мендель запевнивъ його, що нема тутъ чого боятыся, що винъ навмысне такъ багато свидкивъ спросывъ, що все робывъ по тверезому и зъ найбильшою осторогою, такъ що ниhto й не посміе заперечыты, щобъ контрактъ бувъ фалшывый, и що навить у нотаря його легализуваты не треба—ба, якъ бы то все такъ и сталося! Але лыхо не спыть, а жыдови—хто його знае, чы можна даты виру? Не вважаючы на всяки запевнення, панъ писарь бувъ неспокійный и бажавъ бодай якъ найшвыдше одійты зъ того мисця, де за-для стогульденового банкнота допустывся такой клятой... дрибнычкы.

Що жъ се була за дрибнычка?

Дрибнычка справди невеличка! Мижъ словомъ „мыліонъ“ та словомъ „валюты“ въ контрактѣ напысавъ винъ, а въ чытаню промовчавъ одно-однисеньке сливце „крейцаривъ“. Правда, се одно сливце зъ голосного Яцевого мыліона робыло досыть малу суму десяти тысячъ, ну, але й се ще ажъ надто велька сума для такого дурного хлопа, якъ Яць Зелепуга,—думавъ панъ пысарь. И зъ тою сумою Яць не дасть соби рады... Тымъ часомъ Яць роскошувавъ у тому почуттю, що має мыліонъ. Що зъ нымъ robbery, куды його повернуты—часъ про те буде подуматы завтра, позавтра, пизнище. Теперь вже нищо видъ його не втече, доля въ його рукахъ... Той мишокъ зъ банкнотамы—се дужа пидпора й основа всихъ хочъ бы й найсмилывишихъ його мрій. Мыліонъ! Адже жъ се вельчезный маетокъ, про яки хиба въ казкахъ розказують!... Пизня вже ничъ була, колы видъ Яця выйшлы останни гости—війть, прысяжный и старший

братъ. На ихъ честь Яць мусивъ выпыты килька чарокъ солодкои горилкы, котру Мендель прынисъ уже на самимъ послидку, колы вси инши люде розійшлыся. И самъ Мендель, давшы Яцеви решту тои горилкы, попрощався зъ нымъ и пишовъ спаты.

Колы розійшлыся останни гости, Яць почувся такимъ щаслывымъ, такимъ супокійнымъ и здоровымъ, якъ никола. Якесь роскишне тепло розлылося по всимъ його тили. Ани слиду недавньої гарячкы, що пожырала та грызла його безъ упыну. Сыдивъ на лави, спершысь обома ликтямы объ стилъ и стыскаючы въ обіймахъ свои справджени мрії, свій мыліонъ, що лежавъ ось тутъ въ запечатанімъ мишку. Всмихався и проказувавъ якись слова безъ звязку. Сылувався прыгадаты соби щось, але довго не мигъ. Вкинци прыгадавъ такы, що треба бъ за гистьмы двери позамыкаты, але не чувъ у соби на стилькы сылы, щобъ устаты.

— Е, що тамъ мени двери!—подумавъ.—Маю мыліонъ, мыліонъ, мыліонъ!...

И шепочучы ти слова, схыливъ голову на мишокъ зъ гришмы й заснувъ. Олійный каганецъ стоявъ насупроты нього на столи и своимъ мыхкотячимъ огныкомъ надармо сылувався заглянуты йому въ очи...

По хвыли тыхо-тыхесенько видчынылыся хатни двери, й обережно ступаючы на босыхъ пальцяхъ, увійшовъ Мендель.

Прыступывъ просто до Яця, оглянувъ його, а потому спокійно пиднявъ у-гору його ликти, вынявъ зъ пидъ ныхъ мишокъ и пидложывъ кругле полино, що лежало пидъ лавою. Дали взявъ мишокъ пидъ паху й попрямувавъ до дверей. Але швыдко вернувся, взявъ

зъ стола каганецъ и поставывъ на землю, де ще видъ учора розстелены лежавъ околотъ соломы. Велька купа соломы лежала й пидъ лавою, на якій сыдивъ Яць.

— Такъ липше буде,—прошепотивъ Мендель.—Слиду не лышыться...

И поквапно выйшовъ зъ хаты, замкнувъ изъ синей передни двери, выйшовъ задними й засунувъ ихъ зъ надвору шнуркомъ, прывязанымъ до засува и продягненымъ на двиръ кризь дирку, проверчену въ стини. Засунувшы засувъ, винъ шарпнувъ мицно й видирвавъ шнурокъ, такъ що кожному мусило здаватися, що ти двери засунени булы зъ середины. А потимъ щезъ у питьми.

— Обережно зъ огнемъ!—крычавъ протяжнымъ голосомъ вартовый громадскый, проходячы здовжъ улыци. Наразъ скинувъ поглядомъ на хату Зелепугы, що стояла зъ прыбока, на якихъ сто крокивъ одъ улыци.

— Що до биса той старый хринъ тамъ выробляе?—подумавъ вартовый.—Чы ще въ печи топыть въ таку пизню ничъ?

Але въ тій хвили думкы його наразъ перервалыся. Могуче свитло, що наповнювало хату Зелепугы, наразъ вельчезными, кровавыми языкамы выскочыло на стриху кризь викна, кризь двери, обхопыло усю хату, що видразу запалахкотила, якъ свичка ярого воску.

— Горыть! Горыть!—заверещавъ вартовый що мавъ сылы й полетивъ до дзвиныци, щобъ на гвалтъ ударыты въ дзвоны.

На другой день рано зновъ тыскъ народу стоявъ коло Яцовой хаты, тилькы що замистъ хаты було те перъ чорне згарыще: лышь глыняна, четверогранна

пичь стырчала середь сумовытои руины. З-пидь печи видгреблы люде й на-пивъ перепаленого трупа Яця Зелепугы. Очеvidно небижчыкъ, прокынувшысь середь вогню, хотивъ сховатыся пидь пичь, але не встыгъ се зробыты. Запхався тилькы половиною тила; ноги й ныжня частына толуба стырчалы з-пидь печи и стали жертвою вогню. За те лице, прытулене до земли, й руки булы зовсимъ цили. Въ рукахъ замисть мишка зъ гришмы державъ—грубе полино...

— Нещасный! — миркувалы люде,—певно здримвався надъ гришмы й зипхнувъ каганецъ изъ стола въ солому. А колы прокынувся, то въ нестями замисть рятуваты гроши вхопывъ полино. А гроши вси згорилы. Такъ то вже, выдно, самъ Богъ не щастывъ йому зъ тымъ скарбомъ!

А трупъ Зелепугы лежавъ передь хатою, стыскаючы ще й по смерти полино въ обіймахъ такъ мицно, що годи було його выиняты. Його посыниле, перелякане лице звернене було до неба, немовъ з-по-за тыхъ судорожно затысненихъ зубивъ от-отъ вырветься питання:

— Боже, невже ты все те бачышь? Невже се все твоя свята воля?...

Полуйка.

Оповідання старого рипш.ька.

I.

То теперъ нашъ Борыславъ зовсимъ на псы зійшовъ! И жыды нарикають и паны нарикають и робитныкы нарикають. Усимъ не добре. Роблять людыська, якъ ти кони въ кырати, довбають святу землю, черпають кыпячку, тягають вискъ. Сказавъ бы хто—даръ божый! золото! маетки! А глядять-но вы, десь усе те такъ пропадае, що й слиду нема. Такъ наче бъ дидько всымъ тымъ давывся. Що бильше божого дару выдобувають изъ земли, то бильше вси бидніють. Не розумію, якъ то воно такъ діється, а такъ є. И заробиткивъ давнихъ нема, и веселосты та гулятыкы нема, якъ колысь бувало, а йде чоловікъ до того Борыслава такъ, якъ та худобына у ризныю: ану жъ сьогодни на мене черга головою наложыты! А не пропаду, то й такъ не выиграю багато,—отъ, абы продыхаты.

Про те, щобъ запомогтыся бидному чоловикови зъ того заробитку, прыдбаты щось для господарства, або й зовсимъ на ноги стати, зъ наймыта зробытыся господаремъ, якъ то давнише бувало,—про те ныни нема що й думаты. Жебрацтво та й годи!

А за моихъ молодыхъ литъ не те було! Отакъ тридцять литъ тому було бъ вамъ зазырнуты до Борыслава, то було на що подывытыся, було чого послухаты! Того теперишнього нибы мистечка оплаканого ще зовсимъ не було, тилькы ямы по-надъ потокомъ, тай то не глыбоки. Тыхъ нынишнихъ зломыголовъ посто та по пивтора ста метривъ нихто тоди й у-ви ни не бачывъ. Прокопаешъ було п'ять, шистъ сажнивъ, а якъ десять, дванадцять, то вже вельке свято, и вже чуешъ: сопухъ б'є, на дни ямы проступають булькы, чуты якыйсь клекить, шыпить,—ого, то вже знакъ, що пора забываты яму! Заб'ешъ на одну ничъ,—другого дня видиб'ешъ—повна яма кыпячки, лышь беры та черпай!

Тамъ то було надывытыся, якъ жыды скакалы коло такой ямы, якъ цмокалы, якъ прыпадалы коло насть, робитныкывъ! Мало въ руки не цилувалы, а все частувалы та прыпрошувалы:

— Ивануню! Дай вамъ, Боже, здоровля! Ну, та напийтеся! А якъ гадаете, заб'емо ныни яму?

— Ни, ще треба покопаты.

— Ны, а може бъ ныни забыты?

— Та забывай, колы хочешъ, але я тоби мовлю, що задарма буде!

И такъ було, якъ робитныкъ мовывъ. Е, стоялы тоди жыды за нашу ласку, поводылыся зъ нами не

такъ якъ ныни, бо самы ще були маленьки, ще, якъ то кажуть, тильки зачали коштуваты шыломъ па-токи!

А тодишни робитныкы! Що то за хлопци були! Не таке харлацтво, якъ ныни до Борыслава лизе. Тоди йшли що найлипши парубкы, не разъ господарськи сыны, але найчастіше бидари, наймыты, кругли сыроты, що вкѣ прожывъ у наймахъ, у тяжкій праці, не разъ, видколы жывъ, то не мавъ у своїй кышени рынського пры купи, не знавъ иншого смаку въ роти, кримъ борщу та росолянки та горилкы. А тутъ наразъ, рынський денно! И твое все, никому не давай рахунку, ни зъ кымъ не дилыся, ни на кого не озырайся! Нихто на тебе не дывыться, нихто тебе не знае, нихто тоби въ руки не зазырае. Самъ соби въ компаніи такихъ самыхъ, якъ ты—робы що хочешъ, жый якъ знаешъ! И жылы хлопци! Робота роботою, але по роботы, ввечери, якъ почнетъся було гуляння, то було на що надывытыся! Ныни такихъ гулянокъ нихто й думкою не збагне! Крыкы, спивы, піятыкы, бійкы, рижни збыткы й жарты, абы грошамъ промыты очи. Для правдывого рипныка встыдъ було не пропыты въ недилю всього, що заробывъ у тыжни. Поплатывъ чы не полатывъ за харчъ, видложывъ чы не видложывъ що на чорну годыну, але въ шынку, мижъ тоvaryшамы—винъ бувъ панъ. Горилкы, пиво, выно, печени—все йому мусило буты.

— Напчыхаты мени на все! Завтра або позавтру може дидько вхопыть мене!... Гуляймо, хлопци, покы часъ, покы наше!

Недиля, а по-пры неі й понедилокъ, то бувъ у Борыслави такый ярмарокъ, такый клекить и гарми-деръ, наче бь сто жыдивськыхъ шкиль на одну купу зсыпавъ. П'ємо, гуляємо, а потимъ, побравшыся за руки лавою, сунемо по дорози помижъ бараки—бо то бувъ тодишній Борыславъ, село оддаликъ, а тутъ, де нынишній Борыславъ, то була серединою дорога, а по обохъ бокахъ бараки, де починали будуваты хаты—отже сунемо по дорози й ревемо нелюдськымы голосамы:

Ой не жалуй, моя мыла,
Що я п'ю!
Тоди будешъ жалуваты,
Якъ я вмру!

А най но покажется жыдъ та заговорыть:
— Ивануню, часъ бы до работы!

Ну, ну! Мавъ бы ся винъ! Заразъ його обступлять, нибы добри прыатели. Сей у бочку зь кыпячкою руку встромять тай на бекешу ззаду прылипыть йому здоровенну п'ятку! Другый у бочку руку встромять и наперфумуе йому нею всю бороду, третій такою жь рукою пейсы йому пидкрутыть, четвертый обыдвѣ долони положить йому на плечи, ще й прыговорюе:

— Мошку! Та чого тоби квапытыся? Насъ дидько визьме и тебе визьме. Мы погынемо рипныкамы, ты здохнешъ багачемъ. Не бійся, твое не втече! Ходы, напийся зь намы! Але жь бо ты файно выглядаешъ! Ай-ай, твоя ридна Сура тебе не пизнае!...

Жыдъ нибы всмихається, а самъ злый, мало не трисне! Але що мае робыты? Хлопы—якъ медведи, ще до того п'яни. Полицыи ніякои, ани шандаривъ тоди

ще въ Борислави не було, не було пры кимъ жыдамъ брыкаты.

Але швыдко вони навчылыся!...

II.

Ага, що то я хотивъ оповисты вамъ? Про полуїку! Теперь уже про неи мало хто й тямить, а тоди то було для рипныкивъ такъ, якъ для дытыны калачъ, що мама привезе зъ миста.

Бачыте, бувъ такый звычай, що въ котрій ями показала кыпячка, то перша бочка йшла на робитныкивъ, що працювали пры ній. Вони могли або взяты їи й продаты, кому хотилы, або властитель мусивъ выкупыты їи у нихъ. Не вельки то были гроши—десять, пизнише п'ятнадцять рынськихъ—ну, але для тыхъ чотырьохъ людей, що робылы пры ями, то бувъ ладный крейцаръ. То вже якъ пишла чутка, що въ тій та тій ями докопуютьса до кыпячки, то йшовъ гамиръ по всихъ кошарахъ:

— Ого, у Гершка, чы тамъ у Мошка, позавтру полуїка буде.

Ну, а того вамъ не треба й казаты, що то значыло. То значыло—пїятыка така, що вси ти гроши тамъ на мисци мусять мынутыся. То вже рипныкы биглы на полуїку, якъ свахы на весилля.

Не знаю вже, хто то встановывъ той звычай, та здається, що не жыды. Вони дуже криво дывылыся на нього, але не могли ничого порадыты. Вже якъ разъ була така встанова, то рипныкы были бъ йому кошару рознесли и його самого зъ головою въ ту бочку вса-

дылы, якъ бы винъ не захотивъ даты имъ полуїкы. Зразу жыды, помы бұлы бидниши, радо давалы; потимъ, якъ розпаношили трохи, почалы кривытыся, дали прыходыло до сварокъ, а вкинци, писля велького огню 1874 р. то й зовсимъ скасувалы сей звычай.

Отже то зъ тою полуїкою на моихъ очахъ була сторія.

Робылы мы—я й Грыць Хомякъ—винъ теперь е вїйтомъ у Запалимъ, и Иванъ Карапузь, небижчыкъ уже—пры одній ями у Йойны. Якосъ винъ дивно прозывався, але мы называлы його „Йойна зъ трьома бородамы,“ бо мавъ бороду роздилену на тры космы, тай то середній бувъ чорный, а два крайни сыви. Зовсимъ такъ выглядавъ, якъ грыва гуска. Давно його вже вырвало, такы черезъ ту полуїку зо свиту зїйшовъ, що вамъ хочу за неи розповисты, а отъ сыныще його Борухъ зкапцанивъ зовсимъ, фурманыть теперь у Дрогобычи.

Той Йойна недавно прыйшовъ бувъ до Борыслава десь видкысь зъ гиръ. Казалы, що доробывся маетку, гендлюючы воламы, а теперь хотивъ розбагатиты въ Борыслави. Заразь у одной бабы закупывъ частку поля—не скажу: за пивдармо, бо такы бь мусивъ йї щось даты, а такъ такы за ни за що, за пару квартъ солодкои горилкы. Баба була сама, стара, мала хату тай той кавалокъ поля далеко видъ села, на моклякахъ. Решту йї чоловикъ ще передъ смертю пропывъ. Отъ вона рада була, що позбулася той решты, а выпывшы горилку и проспавшыся пошыла соби торбы, перехрестылася тай пишла по жебранимъ хлибу. А Йойна заразь зачавъ копаты два закопы на тимъ кусныку.

Якось йому не шастылося. Выдно було по нимъ, що ажъ трясеться, щобъ швидко розбагатити, бигає, нюхає, пидганяє робитныкивъ, зазирає до ямы. А наши рипныки дуже того не любылы. Дурылы його. Визьмутъ, принесуть видкысь кыбель ропы, ввечери выллють у яму, а рано, колы выдовбують глыну зъ ямы, нашъ Йойна ажъ пидскакує:

— Ого, є вже, є! Є кыпчыка у мене! Ивануню, а багато тамъ їи є?—крычыть винъ у-нызь до робитныка.

— Тилькы, що ажъ не видно!

— Якъ то? Якъ то? А отъ же на глыни є!

— Та то, Йойно, слыныться земля!—видповидає той зъ ямы.

— Якъ то слыныться? Я ще не чувъ, щобъ земля слынылася.

— Та такъ, що кыпячка є десь глыбоко, а тутъ тилькы така пина на глыни выступає.

— Ну, а швидко буде, Ивануню, швидко буде?

— Та переказувала, що буде, тилькы почекайте!—не радо видповидає робитныкъ и що сылы гепне дзюбакомъ у твердый лепъ.

— Ну, ну, ниврокъ!—прыговорює Йойна самъ до себе и видходить, и не йде, а бижыть до другои ямы. щобъ и тамъ довидатыся, що въ ями „слыныться, але кыпячка казала зачекаты“.

Килька разивъ такъ дурылы хлопци Йойну, а самы сміються, ажъ рака лазять. Та ба, имъ смихъ, а Йойни починає вже терпцю не ставаты. Й не такъ терпцю, якъ дрибныхъ. Грошей у нього въ запаси було не дуже багато, а дви ямы видразу копаты и

цямруваты, то день-у-день коштує. Доятъ його ти ямы такъ, що доятъ, а пожитку нема. Дали одной п'ятниці винъ видно обрахувався зъ касою, прыйшовъ попудни до кошары, ходыть, зазырає до ямъ, цмокає и въ пальци трискає та соби тры бороды розгортає, а дали каже до мене—я власне одну шахту пры млынку робывъ:

— Слухайте, Ивануню, якъ вамъ здається, швидко буде у насъ кыпячка?

— А хто жъ їи у Бога знає?—видповивъ я.

— А земля слыныться въ ями?

— Щось перестала.

— А сопухъ чуты?

— Щось не чуты.

— То може мы не на добримъ мисци почалы копаты?

— Га, може буты.

— Може бъ зачаты въ иншимъ мисци?

— Або я знаю.

— Я думаю, що онъ тамъ у тій долынці... Якъ вы думаете, Ивануню, була бъ тамъ швидче кыпячка?

— А хто їи знає.

— А я думаю, що тамъ була бъ якъ не на п'ятимъ, то на шостимъ сяжни?

— А по чимъ вы миркуете?

— Бачыте, Нута Граубергъ онъ тамъ за межою въ тій самій долынці копає.

— То що зъ того; що копає? Ще ничего не докопався.

— Ропа вже показалася.

— Га, якъ показалася ропа, то певно швидко буде й кыпячка.

-- То що, може зачнемо й мы тамъ одну яму копати?

— Якъ миркуєте.

— Але тутъ жаль покыдаты.

— Та жаль.

— Якъ бы знаты, що тутъ швидше буде...

— Е, якъ бы знаты!

Такъ радывся зо мною Йойна. Ховай, Боже—не мигъ сказаты, щобъ я намовлявъ його на сей або на той бикъ. Я такъ само не розумився на тимъ, де копати, а де не копати, якъ и винъ.

Ще килька день Йойна ходывъ, муркотивъ, мытыкувавъ, радывся зъ иншымы жыдамы, а дали сказавъ:

— Годи, хлопци! Забывайте ти ямы! Зачнемо нови въ иншимъ мисци.

Намъ те байдуже. Зачнемо, то значнемо. Намъ ще й липше, бо на верси лекша работа.

III.

Нута Граубергъ—то бувъ найблызчий сусида й найтяжчий ворогъ нашого Йойны. Чы наравду такъ було, чы тилькы такъ здавалося Йойни, що Нута все робывъ йому наперекирь. Наперекирь йому купывъ частку заразъ о-бикъ Йойны и то такъ само за пивдармо, якъ и сей. Наперекирь йому винъ зачавъ такъ само копати дви ямы, тилькы що бувъ обережнишый и одынъ закипъ зробывъ на горбыку—тамъ, де булы

Йойныни обидва, а одынь на долынци—тамъ, де теперь збирався копаты Йойна. Сусиды ненавидилы одынь одного страшенно. Колы Йойна здыбавъ рано Нуту, то плювавъ у слидъ за нымъ, а колы самъ винъ перейшовъ Нути дорогу, то сей николы не занедбавъ буркнуты въ слидъ йому сердечно:

— А Richn da'n Tat'n arap Чортъ твоему батькови!

Та колы Йойна бувъ захланый, хапчывый, пры тимъ облеслыый и швыдкый до гниву, то Нута бувъ спокойный, любывъ жарты и кпыны, а зъ робитныкамы поведывся якъ зъ добрымы сусидамы. Часомъ стававъ винъ коло своеи кошары й бачучы, якъ Йойна ныкае коло своихъ ямъ, та знаючы, якъ рипныкы кепкують соби зъ нього, почынавъ и соби жъ жартуваты.

— Йойне,—мовывъ винъ.

— А що?—видмовлявъ Йойна по-жыдивскый.

— А слыныться въ твой ями?

— А фрасъ на твои кышкы!—видповидавъ Йойна й видходывъ до кошары. Покрутыться тамъ, нибы забувъ щось, тай иде геть, а по хвыли вже чуемо оддаликъ, якъ Йойна говоритъ:

— Нуте!

— Ны?

— Накажы своимъ людямъ, щобъ не сыпалы мени лепъ на мій грунтъ.

— Обгороды соби свій грунтъ,—видповидае Нута.

— Я тоби насампередъ загороджу зубы!—крычыть Нута.

— Biste meschüge? Чого чипаешся?—крычыть Нута.

— Самъ ты meschüge! Самъ ты чипаешся мене.

Свары бувалы зъ кожнымъ днемъ частиши, погы вкинци обидва протывныкы не згодылыся на одно: спиль-

нымъ коштомъ розгородыты свои часткы высокымъ парканомъ. Але спокою мижъ ными проте не було. Йойна завислывымъ окомъ дывввся на Нуту, що-дня бажавъ, щобъ його ямы позавалювались, щобъ Нута „зломавъ кышкы“ и щобъ винъ никола не бачывъ його на очи. Здається, що й Нута платывъ Йойни такою самою монетою. Колы жъ у Нуты въ тій ями, що була въ долынци, показалася ропа, се-бъ-то ридкый чорный пlynъ зъ нафтовымъ запахомъ, але не здалый до фабрыкацыи нафты, хйба тилькы на смаръ для возивъ, Йойна не мигъ заснuty, не мигъ знайты соби спокою, покы не забывъ обохъ своихъ ямъ на горбыку й не почавъ копаты дви нови ямы въ долынци.

— Йойне,—кпывъ соби з-за паркана Нута,—а слыныться въ твоихъ ямахъ?

— Такъ само, якъ у твоихъ.

— А колы буде полуйка?

— Разомъ одного дня спрзвымо.

— А маешъ вже бочки нз кыпячку?

— Якъ буде треба, то знайдуться.

— То певно твій бондаръ пишовъ сьогодни въ лисъ по обручи?

— Такой самый мій, якъ и твій.

— А я тобі мушу за одну ричъ подякуваты, Йойне...

— За що?

— За те, що ты вступывся мени зъ горбыка.

— Я—тоби?

— Ну, такъ. Ты выкопавъ десять сяжень и я десять. Теперь я прокопаю ще два и вся кыпячка зъ твоего закопу зйде до моего.

— Беры ія соби! Дай, Боже, щобъ ты до вику лышь тилькы мавъ, що є въ моимъ закопи!

Нута жартувавъ, а Йойна зъ цілого серця бажавъ йому того, що говоривъ. А тымъ часомъ доля инакше зажартувала собі зъ ныхъ обохъ. Не мынуло два дни, колы въ Нутовимъ закопи на горби показала кыпячка. Нута першый справлявъ полуїку и насъ запросивъ на гостыню. Йойна мало не стикся зо злосты.

— Ай вай! Що я наробивъ! По що мени було кыдаты свои ямы!—крычавъ винъ рвучы на собі пейсы.— Я бувъ бы теперъ мавъ кыпячку, а такъ сей трэфнякъ выбере всю! Його яма глыбша, то зъ мого грунту вся стече до нього.

— Не бійтеся, Йойно,—мовывъ я,—колы у Нуты показала, то й у васъ буде. Выкопавъ винъ дванадцять сяжень, то вы выкопайте чотырнацять, то тоди зъ його закопу буде текты до вашого.

— Правда ваша, Ивануню, правда ваша!—скрыкнувъ Йойна.—Ану, хлопци! Покидыйте ти нови закопы, вертаймо до старыхъ.

— Слухайте, Йойно,—мовывъ я до нього,—не такъ вы зробить. Лышитъ одну компанію тутъ, нехай копають тутъ одынъ закипъ, а други нехай идутъ копаты тамъ.

— Добре мовыте, Ивануню, добре мовыте!—лебедивъ Йойна.—Лышъ вы мени все такъ файно *) радъте, то вже якъ у насъ кыпячка покажется, то я вамъ таку полуїку справлю, таку полуїку... що ажъ!...

— Та вже мы надіємося, що вы не будете таки... кривды намъ не зробыте. Адже вы бачылы, яку Нута полуїку справлявъ?

---

*) Файно—добре, гарно (нимецьке fein).

— Що Нута? До чого Нута? Нута капцанъ, пархъ, паскидныкъ! Що винъ розуміє! Я ще надіюся побачыты, якъ винъ буде тикаты видсы зъ торбами!

А Нута тымъ часомъ черпає зъ своєї ямы кыпячку тай черпає, денно по двацять бочокъ видвозыты до дестылярни. А Йойна стоить передъ своєю коша-рою, рахує бочки та ажъ душытыся, ажъ зубамы скре-гоче зъ злосты та зъ заздрыты. У Нуты коло кошары гармидеръ, крыкъ, повно жыдивъ, возивъ зъ киньмы, а у Йоны пусто та сумно, тилькы чуты скрыпъ корбы, що двыгає кыбель, повный сухого лепу, та пыскъ млын-ка, що жене до ямы свиже повітря.

— Йойне,—крычыты из-за паркана Нута.

— Що?—видгукує Йойна.

— Чы то правда, що ты завтра забываєшь свою яму?

— Дай, Боже, щобъ твое слово було сказане въ шаслывый часъ!

— Бо я хотивъ тобі щось сказаты.

— А що таке?

— Якъ завтра не заб'єшь, то продай їи мени.

— Давыся своєю.

— Ны, чого гниваєшься? Я тобі зверну кошты и дамъ п'ять шистокъ видчипного.

— Щобъ тобі языкъ видчепывся видъ твоего тref-ного рота!

— А знаєшь що, Йойне?

— Не потребує знаты.

— Я выджу, що ты добрый чоловикъ. Якъ закопа-єшь уси свои гроши, то прыходь до мене за касыра.

— А ты якъ будешъ жебракомъ, то прыходь до мене два разы на тыждень,—за кожнымъ разомъ дистанешъ феныка.

— Добре, Йойно! Запам'ятаю соби се, а ты запам'ятай соби те, що я сказавъ. И пам'ятай, якъ будешъ продаваты закопы, то вже по сусидству удайся до мене першого. Добре заплачу.

— Щобъ ты не дочекавъ платыты, а я браты видь тебе!—крычавъ розлюченый Йойна й тикавъ до своєї кошары.

IV.

И сымъ разомъ Нутови жарты малы справдытыся. Отся пересварка була въ четверъ, а въ п'ятницю по полудни роблю я шахту въ ями, чую—сопухъ пидходить, робытыся, де дали, густышый, сыльнишый, починая мени паморокы забываты. Дзвоню я до того, що пры млынку, щобъ дувъ що сылы.

— А що тамъ, Ивануню!—крычыть згоры Йойна,—е сопухъ?

— Та е.

— А слынытыся яма?

— Ни, не видно.

— А не булькоче ничего?

— Ни, не чуты.

Тутъ йому говорю, а тутъ дывысь! Що вдарю дзюбакомъ у глыну, а з-пидь дзюбака: пшш! Сопухъ иде, мовъ изъ ковальского миха дуе. А дали починая проступаты таке, мовъ пина, мовъ булькы.

— Е—думаю собі,—буде завтра полуйка! Або ни, ще сьогодни буде. Але не Йойна дасть намъ їи. Добре, що у нього швидко шабасъ заходять! Зробымо мы собі полуйку самы, та таку, що буде що спомынаты...

Тутъ собі миркую, а тутъ прислухуюся. А пидо мною немовъ щось живе въ земли рушається, булькоче, клекаче,—здається, ось-ось блухне и залле мене. А сопухъ душыть мене, хочъ той пры млынку працое зъ усеи сылы.

Ставъ я, миркую, що тутъ діяты, а Йойна вже крычыть згоры:

— Ну, Ивануню, чого ты стоишъ?

— Бо змучывся и сопухъ душыть.

— Може слыныться?

— Та де тамъ слыныться!...

— А може булькоче?

— Та булькоче, булькоче.

— Ой, чы напавду? Ну, Ивануню, кажы!

— Та булькоче, але мени въ животи, бо писно обидавъ сьогодни.

— А бодай ты жартувавъ, а не хорувавъ! Ну, ну, дзюбай, дзюбай, нехай кыбель не чекае.

— Щобъ ты тамъ закаменивъ, жыдуюго!—подумавъ я собі. А тутъ чую, що колы дзюбну ще разъ порядно у дно ямы, то готова видразу кыпячка бухнуты. Розуміється, жыдъ побачыть се, наробыть гомону, поставыть варту й наша полуйка пропала,—дистанемо те, що жыдови зъ носа капне. А мени дуже сього не хотилося. Отъ я взявся дзюбаты землю, але не зъ дна, тилькы зъ бокивъ ямы. Ба, та бо й тутъ усюды зъ пидъ дзюбака: пшш та пшш! Що за дыво! Видразу не-

мовъ десь пудамы прыгнало ту кыпячку, такъ и чуты, що зъ усихъ бокивъ преться й тыснеться до ямы. То вже я то сякъ, то такъ ныпаю та шолопаю, щобъ дотягты до вечера, а все подаю до видра саму суху глыну, безъ слиду кыпячки. Дали почала й моя лампа пчихаты. Сопуху въ ями занадто багато. У мене голова хочъ и яка мицна, а такожъ почала не статкуваты. Свить крутыться, попередь очыма зачынають бигаты колеса, зразу зелени, дали червони, въ горли нудыть, мовъ бы туды застромлявъ хто суху ложку—ни, довше не выдержу! Дзвоню я, щобъ тяглы мене до-горы.

— Ны, Ивануню,—крычыть Йойна згоры,—а що тамъ?

— Тягнить до-горы, мени недобре!—крычу я. И вхопившы обиручъ дзюбакъ, я що сылы затывъ його въ ослызлу вже видъ кыпячки глыну на дни ямы, а до кинця ручки привязавъ тонкый та мицный шнуръ, що бувъ у мене за поясомъ про усяку прыгоду.

— Тягнить!—крычу ще разъ.

Потяглы мене до-горы. Колы тяглы, я помаленьку розпускавъ той шнуръ из-за пояса, а кинецъ його зачепывъ за сучокъ цямрыны вже пры самимъ краю ямы. Въ ями темно, имъ згоры сього не выдно, а я соби свое знаю.

Вытяглы мене, и я видразу повалывся на землю, мовъ неживый.

— Ой, ой,—скрыкнувъ Йойна,—винъ замороченый. Ивануню! Ивануню! Що тоби? Чы чуешъ мене?

Я чую добре, але вдаю зовсимъ небижчыка. Надувся, посынивъ. Жыдъ ажъ рукамы объ полы вдарывся.

— Ай, ай! Ратуйте! Видтырайте! Воды!

— Горилкы!—крыкнувъ той, що бувъ пры млынку.

Йойна кынувся выдобуваты зъ своєї торбы горилку. Покры мене терлы та виджывлювалы та покряп-лялы, то вже почало смеркатыся. Мени тилькы того й треба.

— Ну, що Ивануню,—допытуе мене Йойна, клячучы надо мною зъ горилкою,—е тамъ що въ ями?

— А дидько е лабатый! Заморока та й годи.

— А кыпячки нема?

— А най вона тоби вся скыпыть и ты самъ зъ нею!

— Ны, ны, по що то таке говорыты? То жъ даръ божый.

— Дидьчый, не божый! Ще ничого нема, а я ледви души не загубивъ.

— Ны, але якъ гадаешъ, буде що?

— Та певно, що буде, але ще не знаты, колы. Сопухъ е, але кыпячки не чуты.

— Вона пидійде, Ивануню, вона пидійде!—радисно говорыть жыдъ.

— Сама не пидійде. Треба прокопаты ще зъ сяжень, то може буде.

— Йой!—скрыкнувъ Йойна, мовъ хто вкусывъ його.— Ще зъ сяжень? А я гадавъ сьогодни на ничъ забываты.

— Та можешъ соби забываты, колы хочешъ. Але зъ того такый буде пожытокъ, що въ ями набереться стилькы сопуху, що завтра треба буде до полудня двома млынками добре працюваты, покы тамъ чоловікъ буде мигъ показаты носа въ долину.

Йойна стоявъ ни въ сыхъ, ни въ тыхъ. Нымъ ажъ типало щось, ажъ была пропасныця зъ велькои нетерплячкы, але зъ другого боку винъ знавъ добре,

шо я такожъ не звыкъ говорыты на витерь, Ще хвильку винъ пробувавъ змагатыся.

— Ей, Ивануню, а не дурышь ты мене?

— Ну, то лизь самъ у яму та переконайся.

— Ны, ны, то я ничего! Хиба я що? Нехай буде такъ, якъ вы мовыте! То по вашому ще ныни нема що забываты їи?

— Власне треба такъ лышыты, щобъ выходывъ сопухъ. До кыпячки ще не блызко.

— Але вы тутъ ночуйте! Ану жъ бы вночи кыпячка выбухла? А якъ бы шось до чогось—чуєте, Ивануню, дайте мени знаты!

— Та вже вы, Йойно, не бійтеся,—мовлять рипныкы.—Иванъ хочъ бы хотивъ питы, то не пиде никуды, бо слабый.

— Але вы не лышайте його самого.

— Що, й мы вси малы бъ тутъ ночуваты коло вашои ямы? А нехай вона западеться вамъ! А де жъ то хто бачывъ таке, щобъ рипныкъ, маючы гроши въ кышени, не пишовъ погуляты соби? Чуєте, онъ у Мендльовимъ бараци вже грае музыка. Давайте гроши.

— Ни, мовыть Йойна.—Знаете що, любви мои,—ночуйте вы тутъ ныни! Я вамъ завтра выплачу, не буду пытаты, що шабасъ. А ныни я вамъ не дамъ ничего, щобъ васъ не кортило на гуляння. Прынесить соби сюды хлиба, горилкы, ковбасы,—я заразъ накажу Мендлеви, щобъ прыславъ вамъ усього досыть, а самы не ходить никуды. Прошу васъ, вже сю ничъ не видходьте никуды. Прыпыльнуйте мени сеи ямы! Мени все здається, що сеи ночи тутъ буде шось. А якъ бы,

нивроку, що до чого, то прошу васъ, хочъ бы о пивночи, заразъ дайте мени знаты.

Винъ говоривъ, дриботивъ, гладывъ насъ по-пидь борода, видходивъ и зновъ вертався, просивъ и пидлещувався. Выдно було, що страхъ йому не хотилося видходиты видъ ямы. Що хвыля стававъ надъ нею, вдывлявся въ їи темне гырло, нюхавъ важкый нафтовый сопухъ, що валывъ зъ неи клубамы, та все прыслушувався, чы не булькоче що внизу. Ажъ трясся, щобъ узяты лямпу и пры їи свитли заглянуты въ середьну ямы, але се була небезпечна забава: мигъ зробытыся выбухъ. Я все ще лежавъ нибы то недужый на околоты соломы, що розстелены бувъ у кути кошары и служывъ за постиль для того, хто ночувавъ коло ямы. Лежу й потерпаю: ану жъ дидьча кыпячка бухне въ тій хвыли, засычыть, заклекотыть и забулькоче? Килька разивъ мени навить прычувався той клекитъ, але все те була мана. Врешти якось-не-якось Йойна пишовъ. На неби замыготила перша зирныця, йому пора була засидаты на шабасъ. Я вставъ зъ свойого околата и проводывъ його очыма ажъ геть доли вулицею. Винъ живъ зъ жинкою й дитьмы въ сели, доброи чверть мыли видъ ямы.

Ну, пишовъ! Шезъ! Теперь вже певно не вернется...

V.

— Гей, хлопци!—скрыкнувъ я до своихъ рипныкывъ.—Сюды! До мене!

— А що тамъ?

— Буде полуйка.

— Колы?

— Заразъ.

— Якъ то заразъ? Хиба е кыпячка?

— Нема ще, але якъ я захочу, то заразъ буде. Бижитъ котрый до Нуты. Здається, винъ ще въ кошари?

— Я чувъ його,—ще тамъ щось гаркотыть зъ своимъ касыромъ,—мовывъ одынъ рипныкъ.

— Бижитъ до нього, клычте його сюды, та такъ, щобъ нихто не знавъ, на що.

Поки тамъ одынъ скочывъ, перекинувся мовъ собака черезъ парканъ и побигъ шукаты Нуты, я на помацкы полизъ до ямы.

— Хлопци! Два васъ до мене! Держить мене за ноги!—Тоди я звисывшысь головою внизъ у яму, а за головою поповзшы й цилымъ животомъ, налапавъ на сучку цямрыны кинець того шнура, що почепывъ тамъ, колы мене вытягали на верхъ. Сопухъ изъ ямы душывъ мене, але мени се байдуже. Обвывшы соби той шнурокъ мицно довкола руки, я шепнувъ своимъ хлопцямъ:

— Тягнить мене!

Потягли. Я мицно торгнувъ шнуромъ, пиднявъ дзюбакъ, що бувъ застромлений у землю на дни ямы; його вистря—я чувъ се—видвалыло тамъ добрый кусень глыны. И въ тій хвыли въ ями засвыстало, засычало, зашыпило мовъ пивъ копы лютыхъ гадюкъ, а дали забулькотило, заклекотило, мовъ окричь у великимъ казани. Мои товариши зрозумили.

— Кыпячка!

Въ тій хвыли вбигъ Нута до кошары.

— Ны, що тутъ чуваты?

— Слушайте, Нуто!

Винъ не довго ѝ надслукувавъ.

— Ну, нивроку, нивроку! — сказавъ винъ якосъ такъ, мовъ раптомъ диставъ велику оскомьну.

— А чого вы мене клыкалы?

— Не знаете чого? Адже се наша полуйка. Купить соби ѝи.

— А!...

Винъ скрыкнувъ се такъ радисно, немовъ знайшовъ на дорози цилу сотку.

— Добре.

— По чому даете?

— Якъ звычайно: десятка за бочку.

— Килько маете бочокъ порожнихъ?

— Ти, що на возахъ, уси двадцять порожни. Моя яма ныни вычерпалася; я забывъ ѝи.

— Добре. Ладьте гроши. А мы, хлопци, до работы!

Заразь мои хлопци кынулыся, розибралы одно перыло паркана, прыкотылы визъ зъ бочкою, вложылы въ видро тяжкый каминь и спустылы ѝого въ яму. Недалеко и ѝшло внызъ! За хвилью вернуло назадъ повне. Заразь мы видъ Нуты прынесли ще тры видра, почепылы уси чотыри на одынъ валъ на дви лынви ѝ давай черпаты. За пивъ годыны бочка повна—назадъ зъ нею на Нутивъ грунтъ! Свижу сюды! За пивъ годыны и ся повна—назадъ зъ нею! Свижу сюды!...

Попрацювалы мы отакъ до самого рана. Нута не сыдивъ пры насъ, але ѝого касыръ, видправывшы свойого сторожа, самъ сыдивъ цилу ничъ у свойй кошари. Ще не свить, не зоря, а уси двадцять бочокъ Нутовыхъ булы повни. Тоди мы парканъ назадъ поставылы,

слиды позагрибалы, въ свой кошари зробылы порядокъ, а диставшы кожный, якъ насъ було висимъ, по двацять и п'ять рынськихъ на руку, а надто ще десятку на почесне, полягали спаты, мовъ и нигде ничего.

Ледви мы хвylечку полежали, не встыгли й задриматы, ажъ бижыть нашъ Йойна.

— Що тутъ чуваты?—то были перши його слова. Й не чекаючы видповиди, винъ просто бижыть до ямы. Не потребувавъ и заглядаты до неи: корбы, лынвы, вси цямрыны, все було чорне, все такъ и капало видъ кыпячки.

— Иване, Иване!—крыкнувъ винъ не своимъ голосомъ, торгаючы мене за плече.

— А що тамъ?—буркнувъ я мовъ зъ просоння, хочъ я не спавъ и чувъ усе добре.

— Ны, що тутъ сталося?

— Та самы бачыте.

— Є кыпячка?

— А є.

— А чого корба мокра? Чого цямрына мокра?

— Бо выбухла и все забрызкала.

— Ой, ой! Выбухла? Такъ мицно выбухла?

— Адить, насъ усихъ обляпала.

— Васъ усихъ? А то якъ?

— То якъ зачало въ ями щось шыпиты та свыстаты, ажъ мы побудылыся и скочылы вси до ямы. А въ тій хвыли якъ не бухне кыпячка, такъ насъ усихъ и обляпала.

— Ны, Ивануню, то не може буты! Вы мене дурите

— Та подывитсья на мене, якъ я выглядаю!

Справди я выглядавъ, якъ дидько,—весь обмазанный кыпячкою. Мы вночи про се й не подумалы, а теперь мусивъ чоловікъ выбрихуватыся. Але жьдъ, якъ учора бувъ розгарячкованный та самъ не свій, такъ теперь, колы вже бувъ певный свойого, бувъ холодный, немовъ бы обиллявъ його холодною водою.

— Ей, Ивануню, якось то мени не вирьтсья! Я ще не чувъ, щобъ кыпячка такъ бухала.

— А я чувъ и самъ на свои очи бачывъ.

Тымъ часомъ у кошари робылося, де дали, все выднеше й видно було слиды свижо розрытой земли, перемишаной зъ кыпячкою, та слиды колись, що вель ажъ до Нутового паркану. Йойна мало не пожыравъ очыма ти слиды.

— Ивануню, а то що за слиды?

— Яки слиды?

— Та отъ такъ, якъ бы возы зайиздылы й выйиздылы зъ кошары.

— Ще може й кинськи копыта побачыте? Певно, дидько чвиркою зайиздывъ и вамъ мастокъ у яму кынувъ.

— Ни, Ивануню, не жартуй! Що то за слиды?

— Та то видъ нашихъ тачокъ слиды. Мы ще вчора ввечери вывозылы лепъ зъ кошары.

— Ага! Ну, але жъ бо тутъ усюды кыпячки накапано?

— Та що вамъ, Йойно, прывыджуеться? Чого вы чипляетеся? Накапано, бо зъ ямы бухнуло та накапало. Адже жъ мы вашу нафту не закралы. Визьмить йи соби! Онъ тамъ вамъ йи певно повна яма!

— А може вы й закралы, Ивануню, га? Знаете, я не хочу вамъ сказаты злого слова, але мени здається, що вы вже трохи черпалы їи?

— Ага!—скрыкнулы рипныкы, що лежалы въ кошари й доси мовчки прыслухувалыся до тои розмовы.—Теперь мы все розуміємо, Йойно! Вы заговорюете такъ, щобъ не даты намъ полуйкы?

— Певно, що не дамъ!—скрыкнуувъ наразъ Йойна, ажъ пидскочывшы зъ пересердя.—За що маю даты? Вы самы взяли соби. Вы не дали знаты мени! Вы обикралы мене! Вы цилу ничъ черпалы мою кыпячку! Гвалтъ! Злодіи! Гвалтъ! Розбійныкы! Що я маю робыты?

Йойна зачавъ крычаты и скакаты по кошари, мовъ божевильный.

— Будьте тыхо, Йойно,—промовылы мы до нього помалу, але зъ прытыскомъ.—Будьте тыхо, бо вамъ буде гирше. Де маєте хочъ одного свидка на те, що говорыте?

— Я знайду!

— Якъ знайдете, тоди говорыть. Скаржете насъ до суду. А теперь будьте тыхо! И заплатитъ намъ за роботу.

— Заплатыты? За що я вамъ буду платыты? Вы обикралы, обрабувалы мене, а я ще маю вамъ платыты?

Сього було для насъ за багато. Бачу, що мои хлопци зубы закусюють, а се злый знакъ. Коны чоловикъ натще, а зубы закусюе, то стережыся його.

— Хлопци,—мовлю до ныхъ.—Будьте spokійни. Йойна жартуе.

Але Йойни не до жартивъ. Його очы мовъ мыши раз-у-разъ бигають за слидамы колысь зъ кошары до

паркана й назадъ. Дали винъ не вытрымавъ, скочывъ зъ кошары, мовъ китъ выдрапався на парканъ и зырнувъ на той бикъ.

— Ай, ай! А тутъ що! А тутъ що!—скрыкнувъ винъ и вхопывъ себе за пейсы и въ тій хвыли якъ довгый гримнувъ зъ паркана.

— Та що тамъ Йойно?

— Я заразъ бижу до Дрогобыча! Даю знаты до криминалу. Пишлю по шандаривъ. Се крадижъ! Се розбій на гладкій дорози. Та жъ тамъ якъ на долони видно цилый гостынець, куды мою кыпячку возылы! Цили калюжи накапано!...

— Не робить зъ себе дурня, Йойно! Адже пры васъ учора Нута возывъ кыпячку—свою, не вашу. Ще якъ разъ пидъ парканомъ одна бочка трисла. Вы самы бачылы, самы сміялыся!—Такъ говорылы Йойни рипныкы, але Йойна не перестававъ йойкаты и вайкаты.

— Слушайте, Йойно,—мовывъ я до нього, колы винъ увійшовъ до кошары,—не шукайте соби напасты на насъ. Заплатить намъ за роботу, дайте намъ за полуйку, що намъ належыться и розстанемося по доброму.

— Розстанемося?

— Ну, та певно!—скрыкнулы рипныкы.—Колы вы ни за що, ни про що позлодіялы насъ, то мы у васъ довше не будемо робыты. Шукайте соби иншихъ робитныкывъ.

— Овва! И знайду!—скрыкнувъ Йойна.

Зъ тяжкымъ бодемъ серця винъ выплатывъ намъ заробитокъ, ще зъ пивъ годыны мы мусылы торгува-

тыся зъ нымъ за полуѣку ѣ ледви выдерлы ѣи у нього, мовъ у собаки зъ зубивъ, и тоди попрощалыся зъ нымъ.

— Бувайте здорови, Йойно! Дай вамъ, Боже, щобъ та яма була така щедра для васъ, якъ вы для насъ!—крыкнувъ йому одынъ на видхиднимъ.

— И щобъ вы не дочекалы бильше никому полуѣкы даваты!—поправывъ другый.

А Йойна все ще стоявъ у кошари, вайкотивъ потыху и зъ острахомъ та цикавистю вдывлявся въ недобре затерти слиды, що вель зъ його кошары до Нутowego паркана.

VI.

Чы не смиха? Якъ йому закълялы рипныкы, такъ усе до разу зъ нымъ сталося!

Цилый той шабасъ ныпавъ Йойна, муркотивъ, цмокавъ, йойкавъ, а дали зибрався ѣ рушывъ до рабына. Заскаржывъ Нуту. А я у Нуты ставъ на роботу, то все знаю видъ нього самого. Заскаржывъ Нуту у рабына, що той обикравъ його, а Нута соби байдуже. Смиється. Що йому рабынъ зробыть? Винъ за нашу полуѣку взявъ чыстыхъ п'ять сотокъ и що йому беда зробыть!

Почавъ Йойна на вульци чиплятыся до Нуты, почавъ кыдатыся на нього зовсимъ безъ пам'яты. Выдно було, що чоловикъ помалу зъ глузду зсуваеться. А все одно торочыть: обикралы мене, обрабувалы мене!

Та бо ѣ яма, въ котрій показалася кыпячка, зробыла йому збытка. Йойна нанявъ новыхъ робитныкывъ почалы черпаты, начерпалы щось п'ять бочокъ кыпячки,

та й годи. Забывъ Йойна яму, переждавъ день—пусто, переждавъ другый—пусто. А у Нуты, хочъ яма плытша, кыпячка йде та йде. Я, роблячы у Нуты, бачу бувало, якъ Йойна ходыть коло своєї кошары, розводыть рукамы, муркоче щось, стае и зновъ бигае й заглядае до ямы и самъ не знае, що зъ собою дѣяты. Не разъ ажъ языкъ мени свербыть, щобъ закпыты соби зъ нього, але зновъ и жаль мени його стане. Мы справди трохи скрывдылы його. Але хто жъ знавъ, що яма такъ живо вычерпается?

— Йойно,—мовлю разъ до нього з-за паркана.

Винъ ажъ кынувся, почувшы мій голосъ, немовъ бы хто наглымъ выстриломъ пробудывъ його зо сну.

— Не бійтеся! Се я, Иванъ.

— Ны, чого тобі треба?

— Послушайте вы мене, Йойно,—мовлю йому щыро,—покыньте вы теперь сю яму, копайте онъ тамъ у долынці.

Винъ не видповивъ ничего, але справди послухавъ мене. Другого дня його робитныкы забывалы сю нещасну яму и взялыся до тои, що була розпочата въ долынці. Працювалы коло неи килька день. Здавалося, що Йойна заспокоився трохи, тилькы очи його блищалы якымсь несамовытымъ огнемъ, а на вулыци колы йшовъ, то не пизнававъ никого.

Ажъ одного дня чуемо: крикъ коло Йойнової ямы. Рипныкы покынули роботу и клычуть Йойну. А винъ якъ разъ тоди сыдивъ чы може дримавъ у тій самій кошари, де мы зробылы соби полуйку.

— Господару! Господару!—крычатъ рипныкы зъ долыны.—А ходить-но сюды!

Було саме полудне. Мы спочивали, въ ями не було никого, то мы, почувшы крыкъ, повибигали зъ кошары.

— Ого,—мовлю я,—у Йойны сьогодни полуйка буде!

Саме въ тій хвыли выбигъ Йойна зъ кошары й мабутъ почувъ мои слова, бо бижучы крыкнувъ у нашъ бикъ:

— Ага, чорта зйисте, не полуйку!

Мы зареготалыся, повилазылы на парканъ и дывмося, щò буде. А Йойна ще не добигъ до ямы и крычыть здалека:

— А що, є кыпячка?

— Є.

— А не бухає?

— Ни.

— А багато?

— Та вже пивъ ямы.

И на пивъ жартомъ, на пивъ радисно одынъ додавъ:

— Але то полуйка буде!

Въ тій хвыли Йойна зовсимъ сказывся. Винъ кынувся на бидного рипныка та й лусь його въ лице!

— Ось тобі полуйка! А драбы! А розбійныкы! И вы мене хочете обикрасты? Не дамъ! Не дамъ! Ничого не дамъ!...

И винъ у якійсь шаленій нестями кынувся до ямы, й розхрестывшы руки, прыпавъ ныць, щòбъ закрыты собою все джерело свого баацтва. Гырло ямы було досыть вузьке. Винъ, опершысь колинами на одній пямрыни и вхопывши розхрещенымы рукамы обыдви

сумежни, заслонювавъ собою яму, немовъ хтось хотивъ видибраты їи у нього, и все крычавъ:

— Не дамъ! Ничого не дамъ! Гвалтъ! Ратуйте! Розбійныкы!

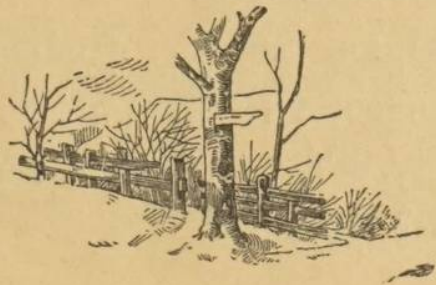
Почалы збигатыся люде зъ усихъ бокивъ, а побачывшы Йойну надъ ямою й не розуміючы, чого винъ хоче, думалы, що сталося якесь нещастя, що хтось упавъ до ямы або задушывся.

— Хлопци!—скрыкнувъ я до рипныкивъ, що стоялы довкола ямы.—Винъ здуривъ! Видтягните його видъ ямы! Жыво!

— А нехай його дидько визьме!—буркнувъ, не рушаючы зъ мисця той, що диставъ невынно ляпаса.

И въ тій хвыли Йойна отуманилый видъ заморокы, що валыла зъ ямы, вхопывся обома руками за груди, бо йому не ставало духу, и стратывшы пидпору, тилькы мыгнувъ, замахавъ патынкамы и мовъ галушка булькнувъ у яму. Кыпячка, що мала даты йому багацтво, дала йому смерть. А полуйкы своимъ рипныкамъ такы вже не давъ!

Його вытягли ажъ за тры дни, бо до ямы черезъ замороку не можна було доступыты.

Вивчарь.

то метривъ пидъ землею, въ глыбни десяти-метровой штольни, въ духоти и нафтовимъ сопуси працое робитныкъ. Разъ за разомъ гатить винъ дзюбакомъ въ иловату опоку *) и видрываетъ неи кусни лепу. Але опока тверда, скупа й тилькы по невеличкому шматочку дае соби выдыраты часткы свойого тила. Вона глухо гуде й стогне пидъ ударами дзюбака, мовъ плаче, мовъ грозить; вона пріе вонючимъ потомъ, але не подається, уперто держить заховани свои таемни скарбы. Робитныкъ, здоровый парубокъ, що недавно прыбувъ зъ гиръ до Борислава на роботу, починая злытыся.

— Г-ге!—прыговорюе винъ, гепаючи що сылы въ ямку, въ котру гепавъ уже тры разы, не можучы видлупыты грудку лепу.—А, мать твоя скаличена! Та докы ты будешъ стояты? Пускай!

---

*) М'якый каминь, льось.

И винъ що-сылы заважывъ дзюбакомъ у ямци, щобъ видлупыты груду. Груда врешти подалася й винъ узявъ їи обиручъ и кынувъ у кыбель. *)

— Отъ тамъ до пса! Йды на свить! Покоштуй сонця!—прыговорювавъ винъ.—Го-го, небоже! Я не жартую. Зо мною не нагваряйся, бо я вмю даты раду й не такому, якъ ты! Ты не знаешъ, що значыть симъ сотъ овецъ? Го не те, що одна зъ другою грудка, а я й имъ умивъ даты раду!

И винъ бере за вухо кыбель, повенъ лепу, несе його до шахты, прывишуе до лынвы й дзвонить, щобъ тяглы, а самъ зъ порожнимъ кыблемъ вертае назадъ до штольни й береться дали дзюбаты землю. Його думкы бигають за вивцямы по полоньни, и винъ, щобъ розбыты самоту й темноту, любуеться тымы думкамы, гуторыть про ныхъ и зъ глыною, и зъ дзюбакомъ, и зъ порожнимъ кыблемъ, и зъ сокырою,—бо тилькы й усього його товариства тутъ у глыбокій безодни.

— Ты гадаешъ, небоже, що то мала работа симсотъ овецъ! Адже то живе, адже то кожне свій розумъ мае. Невелькый розумець,—звычайно, нимына,—а все такы такый, якъ Богъ йому давъ. Ады, въ лись зайде, чы въ полоньну, то вже держыться купы. Не разбигається одно туды, друге сюды, такъ якъ рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвидь-злодїй тилькы й чекае на те. О, винъ такожъ мае розумъ! Ще й якый! Не даромъ вуйко, панъ Кулаковскый! Сыдыть за колодою й чекае, ажъ

---

*) Бляшане видро.

цилый гуртъ овецъ увійде миждъ выверты, а тоди тилькы скикѣ, и мае ихъ уси, якъ у стайни. И вси выдушыть до одной. А воны, биднятка, вже навить не бегечуть, тилькы зиб'ються въ купку й чекають тыхо своеи смерты... Г-ге!

— Палыця въ руци, цивка черезъ плече, пыщавка за поясомъ—такъ я, небоже, шо-рана вырушавъ за вивцями. Тры псы—цуцу! Напередъ турмы*) одынь, а два по бокахъ, а я ззаду. Йду та й постоюю. Овечкы, якъ рій пчиль, розсыпалыся по зеленому. Чорна купка, била купка... чорна купка, била купка. Тутъ ущипне травку, тамъ ущипне та й дали, та й дали. Не па-сється такъ, якъ худобына, тилькы щипле, якъ дытына, нибы бавыться, нибы поспишае десь кудысь. А передомъ бараны, коменданты. Турмы не треба завертаты, тилькы ихъ. А бырь-бырь! А дря-у!

Вивчарськи окрыкы лунають по темній штольни, перемишуючыся зъ глухымъ гепаннямъ дзюбака.

— А гарно тамъ у насъ у горахъ, у полонныни! Ой гарно! Деликатно! Не те, шо тутъ у васъ, бодай вы...

Винъ хотивъ заклѣсты, але вдарывъ себе долонею по роти. Його душа була теперъ у атмосфери поезіи, середъ живои прыроды, чутливои та выдючои, й винъ боявся образыты їи, бо бувъ у їи власти.

— Гарно тамъ у насъ! Ой Господы! Досыть чоловикъ наймытувавъ, гирко бидывъ, на чужыхъ робывъ, а проте не жаль згадаты. Выйдешъ у полонныну—зелено

---

*) Отара.

довкола, тилькы головатни *) тулять до земли свои били головки, мовъ цикави очи вызырають з-помижъ травы та моху. Холодно. Витерь тягне. Дыхаешъ шыроко повнымы грудьмы. Все довкола пахне, все такъ и дыхае на тебе здоровлямъ и сылою. Внызу лись оперизуе полонину чорною стиною, а надъ тобою пиднимається круглый шпыль горы. Тыхо довкола, тилькы вивци шелестять у папороти, десь колысь песь гавкне, зелена жовна застукое въ лиси, або закрычыть вывирка. А я йду соби помалу, стану, сопилку з-за реминя, якъ не заграю, якъ не задрибочу, якъ не заведу думкы—ажъ сердце въ грудяхъ пидскакуе, або слъозы на очи навертаються!... Г-ге! Пекъ тоби! Пускай! Г-ге!

Дзвинокъ згоры. Прибувъ порожній кыбель. Робитныкъ бере свій повный кыбель, выносыть до шахты й выправляе вгору, а самъ вертае зъ порожнимъ. Вертае въ войовнычимъ настрою, бо вже починое голодниты. Люто б'е дзюбакомъ, лупае глыну велькымы куснямы, въ мрїяхъ бореться зъ медведемъ.

— Го-го! Вуйку-небоже! То такъ не йде! Одна вивця, то нибы ничого, але теперь ты заризавъ одну, завтра зарижешъ дви, а позавтрому передушышь мени пивъ турмы. Ни, небоже! Такои згоды у насъ нема! Ты гадаешъ, що я цивку **) тилькы на пострахъ ношу? Го-го! Вже я виджалую ночи, вже я засяду на тебе въ тимъ выверти! Все мени одно—смерть або жыття, а зъ тобою мушу зробыты справу!

---

*) Гирський будякъ, дуже низенькый, такъ що його цвить, завбільшкы якъ кулакъ, стырчыть пры самій землі.

**) Рушныця.

Винъ цюкнувъ пару разивъ и зупынывся, видпочывае, спершысь на держально дзюбака.

— Злодій вуйко! Тры ночи вымучывъ мене! Мабуть занюхавъ пысьмо носомъ—не прыходывъ. Але не мене здуриты. Вже якъ я завзявся, то не попущу. На четверту такы прыйшовъ. Темно, хочъ око выймы. Витеръ стогне въ верхив'яхъ смерикъ *). Потикъ шумить у-нызу, а я, скулывшыся середъ кориння велычезного выверту, цивку пры оци, сыджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусыть надійты по-пры мене й сыджу, духъ у соби запираю. Хрусь-хрусь—уже близько. Вытрищаю очи—суне мій вуйко, мовъ копыця сина въ темноти. Морду пиднявъ до-горы, витрыть, суне звильна, обережно. У мене очи мало зъ головы не выскочать, такъ прыдывляюся, щобъ выцилыты йому просто пидъ ливу лопатку. Наразъ винъ ставъ, голову на бикъ—фукнувъ. Занюхавъ порошокъ. Обертається на мисци, щобъ даты драла—и въ тій хвыли бухъ-бухъ! Зъ обохъ люфъ **) по льотци такъ и впакувавъ. Навить не зипнувъ вуйко, мовъ видъ грому гепнувся на землю. Але то лыше хвыля була така. За хвылю винъ зирвався зъ земли, рыкнувъ, звився на задни ноги та й просто до мене. Видно, не диставъ у саме серце. Я вже сыджу, не рушаюся. Втикаты никуды, набываты не часъ. „Ну, — думаю соби,—колы я кепсько трафывъ, тилькы задряпнувъ його, то буде по мни. А втимъ — божа

---

*) Смерека—дерево нибы сосна; росте по горахъ карпатськихъ.

**) Люфа—дуло.

воля. Разъ маты родыла...“ Та покъ що буде—маю ше сокыру за ременемъ. Сплюнувъ у жменю, захопывъ сокыру, перехрестывся, поправывъ ноги, що булы сперти на двохъ кориняхъ, плечыма сперся объ сплетене коринячця выверту, що мовъ стина стырчало до-горы, закусывъ зубы, похылывъ голову внызь, щобъ бачыты добре, тай жду вуйка. А винъ уже ось-ось. Хапаеться лапамы за кориння, нюхае й рычыть—такъ рычыть, мовъ розгниваный п'яныця, що не може сказаты слова розумного, тилькы чуе, що лютый, и рычыть и пхаеться напередъ. Ось винъ занюхавъ мою ногу тай досягае їи лапою. Такъ немовъ бы опикъ мене кропывою, не гирше. И въ тій хвыли вистря моеи сокыры по самъ обухъ утесалося въ вуйкову голову, розчерепыло до-тла. Винъ ще разъ застогнавъ—такъ тяжко, такъ жалибно, мовъ гришна душа на мукахъ, и повалывся до-долу, щезъ у непрозорій питьми, въ ями пидъ вывертомъ. Я й сокыры не встыгъ выйняты, такы зъ нымъ покотылася внызь. А тоди якъ не скочу зъ выверту, та хашамы, та на плай*), та лисомъ, та на поляну, та по-надъ яръ, яливцямы—однымъ духомъ опынывся на полоньни коло кошары. Стукаю. „То ты, Паньку?“ —пытае баць**) изъ середины.—Та, я видчынить.—Уставъ винъ, засвитывъ лихтарню, видчынывъ. „Ну, що?“ Та ничего!—кажу.—„Бувъ вуйко?“ —Та бувъ.—„И пишовъ?“—Ни, не пишовъ.—„А де жъ?“—Лежыть!—„Що, ты...—баць не договорывъ,—ой, любойкы, а тоби що въ нози?“—скрыкнувъ.—У нози?—Я й самъ не

*) Гирська стежка.

**) Старшына вивчаривъ.

знавъ, що мени въ нози, й тилькы теперь поглянувши, я побачывъ, що весь ходакъ и вся онуча и вся волока—кровава и кровь слиды зальвае. Разъ, однисинькый разъ мацнувъ мене вуйко пазуромъ по нози й видразу продеръ ходакъ и онучу й ногу ажъ до самой кости!... Колы розвынули ногу, то я зомливъ—кровы багато вытекло. Але баць, спасыби йому, вмивъ прымовыты, спынивъ кровь, прыложывъ якоись масты й за тыждень я бувъ уже здоровъ. А вуйка на другый день знайшлы нежывого, зъ моею сокырою въ голову...

Зновъ дзвинокъ, зновъ робитныкъ двыгае повный кыбель лепу до шахты и прыносыть новый, и зновъ, копаючы, розмовляе самъ изъ собою, наповнюе глухе пидземелля не тилькы стукомъ свойого дзюбака, але такожъ гомономъ своихъ сливъ, поезією своихъ лисивъ и полонинъ. Въ миру того, якъ винъ голодніе та слабне видъ утомы й задухы, його думкы робляться сумниши. Винъ згадуе про важке жыття вивчаря въ зими, про вивсяный ощыпокъ*), бульбу й писный чыръ**), що бувають у зими всею його стравою, про нудну молотьбу й ще нуднишу бездіяльнисть у великимъ пости, про важки переднивки, хоробы та сваркы з-за кусныка хлиба або недопеченои бульбыци... Винъ згадуе про те, якъ то теперь переводыться вивчарство черезъ те, що полонины позакуповувалы жыды, а имъ бильше выплачується выпасаты волы, нижъ вивци. А

---

*) Коржъ изъ неқыслой вивсяной муки.

**) Ридка лемчица зъ вивсяной муки.

пры волахъ вже не та служба, що пры вивцяхъ. О, тутъ тяжка, погана служба! Тутъ вже не покушаешъ ани жентыцы *), ани будза **), ани брындзи, ани бануша ***). Жый якъ песъ ивартуй якъ песъ!... И винъ швыдко покынувъ сю службу, послухавъ одного товариша, що нараявъ йому йты до Бoryслава, заробыты грошей, прыстаты на грунтъ (зъ гришмы теперь усюды прыймутъ!) и господарюваты. И винъ прыгадавъ соби навить спиванку, якои навчывъ його той товаришъ:

Ой пиду я въ Буриславку
Грошей заробляты;
Повернуся зъ Буриславкы,
Буду газдуваты.

Винъ попробувавъ вывести сю спиванку своимъ здоровымъ, вивчарськымъ голосомъ, але ни—якось не йшло. Що якъ що, а спиванка у штольни сто метривъ пидъ землею не йшла!

И винъ зъ якымось пересердымъ дзюбае дали землю. Винъ починае ненавидиты їи, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що такъ уперто не дасться його дзюбакови.

— Та й тверда жъ бо ты, святенька!—говорыть винъ.— И Богъ тебе знае, чы святенька ты, чы ни?

Винъ зупыняється, выпростовується й починае миркуваты надъ сымъ питаннямъ, немовъ воно не зна- ты яке важне.

---

*) Овеча сыроватка.

***) Овечый свижий сыръ.

***) Кукурузяный кулишъ на овечимъ масле.

— Тай справди, чы свята вона тутъ? Тамъ, зверху, то вже певна ричъ. И воду святять, и кроплять, и боже слово на ній чытають. Але тутъ? Адже жъ видколы свить наставъ, сюды певне ани краплына свяченой воды не доходыла, ани голосъ божого слова. Не даромъ тутъ такой сопухъ. Певне, що се не видъ святого, а видъ проклятого. Адже жъ изъ сього воску не вильно робыты свичокъ до церквы—видно, що то нечысть, погань! Видпусты, Господы, гриха! Чоловикъ и въ таке мисце пхається, забирае нечысте добро. И се мае выйти йому на добре? Ой, ни, любойкы, ни! Не на добро воно выходыть! А той товаришъ, що справывъ мене сюды, хиба не згыбъ у такой самій штольни? Засыпало його, задушыло, навить тила не выдобулы. Вдавывся нымъ нечыстый! Ой, Господы!...

И винъ хрестыться й починаяе ще завзятише дзюбаты. По бурчанню въ животи винъ чуе, що вже швыдко мусыть буты полудне й жде потрїйного дзвинка—хвыли, колы йому звелять вылизаты наверхъ. А тымъ часомъ його уява працюе невгамовно, розвертае передъ нымъ усе нови образы, а найраднише—чудови, тыхи, ясни образы полоныны, лисивъ, овечои турмы и всихъ нехытрыхъ прыгодъ вивчарського жыття. Кынений долею въ глыбоку пидземну штольню, винъ чуе самъ по соби, що ти давни дни минулы безъ повороту, що його шляхъ звернувъ у инший бикъ, що винъ изъ давнього патрыярхального жыття перейшовъ у нове, незвисне його дидамъ и прадидамъ, зразу страшне й дывоглядне, та не въ одному липше, вильнише, шырше видъ старого. Але се старе живе въ його споминахъ; изъ його лышылося ще стилькы, щобъ поетыч-

нымъ чаромъ заповныты й оживыты питьму й самоту
нового жыття. Такъ не разъ сонце зайде за хмару, и
зъ усеи пышноты литнього дня, зъ усього баацтва
свитла й кольоривъ лышыться лышь стилькы, щобъ
золотымъ сяевомъ обилляты крайчыкы важкыхъ хмаръ,
що навислы надъ заходомъ...

~~Бібліотена
МУЗЛЮ ІВ. ФРАНКА
Інвент. № 5791~~

Музей Ів. Франка
№ 2370
Інв. № 20
Група КН

Оглавъ.

Сторинкы.

Рипныкъ	5
Наверненый гришныкъ	69
Яць Зелепуга	170
Полуйка	235
Вивчарь	264
